

OBSERVATORI DE LLIBRES DE TEXT

ANÀLISI DE LA DIDÀCTICA DE LES CIÈNCIES
SOCIALS DES D'UNA PERSPECTIVA DE PAU
(TERCER D'ESO. EDICIONS 2007, 2015, 2016)

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

OBSERVATORI DE LLIBRES DE TEXT

ANÀLISI DE LA DIDÀCTICA DE LES CIÈNCIES
SOCIALS DES D'UNA PERSPECTIVA DE PAU
(TERCER D'ESO. EDICIONS 2007, 2015, 2016)

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

© 2017 Institut Català Internacional per la Pau
C/Tapineria, 10 · 08002 Barcelona
T. +34 93 554 42 70 | F. +34 93 554 42 80
icip@gencat.cat | www.icip.cat

Aquest Informe ha estat elaborat a proposta de l'Institut Català Internacional per la Pau.

Directora de l'Informe

Cécile Barbeito

Coordinació tècnica

Cécile Barbeito

Coordinació general

Javier Alcalde i Sandra Martínez

Equip d'anàlisi i redacció

Berta Maristany Corbella, Cécile Barbeito Thonon, Eduard Navarro Domènech, Júlia Fernández Molina, Marc Díaz i Planas

Infografies

Lucía Montobbio, Cécile Barbeito i Lucas Wainer

Maquetació

ICIP

DL: B-14.200-2017

SUMARI

1. Presentació.....	6
2. Introducció, marc oficial i posicionament.....	7
2.1. Marc oficial i justificació.....	7
2.2. Posicionament previ de la recerca: continguts i formes dels llibres de text.....	8
2.2.1. Continguts i perspectives.....	8
2.2.2. Mitjans per a incorporar les perspectives als llibres de text.....	9
3. Metodologia de recerca.....	11
3.1. Objecte d'estudi.....	12
3.2. Objectius procés de recerca i de discussió i difusió dels resultats..	12
3.3. Destinataris i equip de treball.....	12
3.4. Tècniques d'anàlisi.....	13
3.5. Fonts d'informació.....	14
3.6. Pla de treball.....	19
3.7. Alguns límits d'aquest Informe i altres consideracions prèvies.....	20
4. Valoracions dels set llibres de text.....	21
4.1. Barcanova.....	21
4.2. Cruïlla.....	30
4.3. Edebé.....	44
4.4. La Galera.....	55
4.5. Santillana.....	65
4.6. Teide.....	74
4.7. Vicens Vives.....	84
5. Anàlisi comparada de les diferents perspectives.....	93
5.1. Perspectiva de pau.....	94
5.2. Perspectiva de desenvolupament.....	98
5.3. Perspectiva de gènere.....	103
5.4. Perspectiva de diversitat.....	107
5.5. Perspectiva de medi ambient.....	112
5.6. Perspectiva de democràcia i drets humans.....	115
5.7. Metodologia en els exercicis didàctics.....	119
6. Conclusions i recomanacions.....	122
6.2. Valors i esperit crític.....	122
6.3. Multiperspectiva i transversalitat.....	123
6.4. Compromís cívic i acció.....	124

7. Referències i bibliografia.....	126
8. Documents annexos.....	128
8.1. Guió d'indicadors per a la valoració de les publicacions.....	128
8.2. Recomanacions Informe Observatori de Llibres de Text (2013).....	132

Índex de figures

Taula 1. Continguts de Ciències Socials de 3r d'ESO.....	7
Taula 2. Formes de transmetre valors a l'aula.....	9
Taula 3. Síntesi de la metodologia de recerca.....	11
Taula 4. Relació de llibres de text analitzats.....	14
Taula 5. Comparació de l'estructura i dels continguts dels llibres de text analitzats.....	16
Taula 6. Planificació del procés de recerca i d'incidència.....	19
Taula 7. Proporció de conceptes de pau i de violència a Barcanova.....	21
Taula 8. Tipus d'activitats proposades a Barcanova.....	28
Taula 9. Transversalitat de les temàtiques a Barcanova.....	29
Taula 10. Resum dels conceptes esmentats a Barcanova.....	30
Taula 11. Proporció de conceptes de pau i de violència a Cruïlla.....	31
Taula 12. Tipus d'activitats proposades a Cruïlla.....	42
Taula 13. Transversalitat de les temàtiques a Cruïlla.....	42
Taula 14. Resum dels conceptes esmentats a Cruïlla.....	43
Taula 15. Proporció de conceptes de pau i de violència a Edebé.....	45
Taula 16. Tipus d'activitats proposades a Edebé.....	53
Taula 17. Grau de transversalitat dels temes analitzats a Edebé.....	54
Taula 18. Resum dels conceptes esmentats a Edebé.....	55
Taula 19. Proporció de conceptes de pau i de violència a La Galera.....	56
Taula 20. Tipus d'activitats proposades a La Galera.....	63
Taula 21. Grau de transversalitat dels temes analitzats a La Galera.....	63
Taula 22. Resum dels conceptes esmentats a La Galera.....	64
Taula 23. Proporció de conceptes de pau i de violència a Santillana.....	65
Taula 24. Tipus d'activitats proposades a Santillana.....	72

Taula 25. Transversalitat de les temàtiques a Santillana.....	72
Taula 26. Resum dels conceptes esmentats a Santillana	73
Taula 27. Proporció de conceptes de pau i de violència a Teide.....	75
Taula 28. Tipus d'activitats proposades a Teide.....	82
Taula 29. Grau de transversalitat dels temes analitzats a Teide.....	82
Taula 30. Resum dels conceptes esmentats a Teide	83
Taula 31. Proporció de conceptes de pau i de violència a Vicens Vives.....	84
Taula 32. Tipus d'activitats proposades a Vicens Vives.....	91
Taula 33. Grau de transversalitat dels temes analitzats a Vicens Vives.....	91
Taula 34. Resum dels conceptes esmentats a Vicens Vives	92
Taula 35. Gràfic del pes proporcional de cada perspectiva.....	93
Taula 36. Freqüència i proporció en què apareixen conceptes relatius a la pau.....	94
Taula 37. Freqüència i proporció de persones civils i militars citades.....	95
Taula 38. Tractats de pau i esforços diplomàtics per evitar la guerra	96
Taula 39. Estratègies noviolentes.....	97
Taula 40. Bones pràctiques sobre pau identificades als llibres.....	97
Taula 41. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius al desenvolupament i la desigualtat.....	99
Taula 42. Freqüència i proporció de persones citades de classe social alta, mitjana i baixa.....	100
Taula 43. Bones pràctiques desenvolupament identificades als llibres	103
Taula 44. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius al gènere.....	104
Taula 45. Freqüència i proporció de dones i d'homes citats	104
Taula 46. Nombre i proporció de dones citades per categoria.....	105
Taula 47. Transversalitat dels temes de gènere.....	106
Taula 48. Bones pràctiques sobre gènere identificades als llibres.....	107
Taula 49. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius a la diversitat.....	108
Taula 50. Freqüència i proporció de personalitats citades per continent.....	109
Taula 51. Bones pràctiques sobre diversitat identificades als llibres.....	111

Taula 52. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius al medi ambient.....	112
Taula 53. Bones pràctiques sobre medi ambient identificades als llibres.....	114
Taula 54. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius a la democràcia i els drets humans.....	115
Taula 55. Freqüència i proporció de personalitats amb discursos dominants o alternatius.....	116
Taula 56. Bones pràctiques sobre democràcia i drets humans identificades als llibres.....	118
Taula 57. Orientacions metodològiques recollides en la definició de competències bàsiques de l'àmbit social.....	119
Taula 58. Proporció d'activitats en funció de la tasca demanada.....	119
Taula 59. Bones pràctiques metodològiques identificades als llibres.....	121

Xavier Masllorens i Escubós¹

L'Observatori de Llibres de Text de l'ICIP és fruit de la decisió compartida amb tot el moviment per la pau català, l'any 2010, de disposar d'una eina d'anàlisi rigorosa i sistemàtica sobre el tractament que els diferents llibres de text –en aquest cas els de Ciències Socials de 3r d'ESO– fan de l'educació per la pau, la promoció d'eines de convivència i la visió dels conflictes i de les seves transformacions; en definitiva, d'una cultura de la pau i la cooperació davant d'una cultura de la competitivitat i la confrontació.

Es tracta d'un compromís continuat per acomplir l'objectiu institucional de fomentar la cultura de pau a casa nostra, i en particular en el món educatiu i en l'etapa escolar obligatòria. Aquest segon Informe, realitzat en col·laboració amb l'Escola Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona, suposa la confirmació d'aquest compromís i la voluntat de continuïtat d'un Observatori que ha de servir tant als educadors i educadores com a les autoritats educatives, a les persones creadores d'opinió, als autors, a les editorials i a totes les persones i els col·lectius implicats en aquesta il·lusionant tasca d'educar en valors de pau i de convivència.

Som conscients que els llibres de text analitzats no són les úniques eines metodològiques de què disposen els educadors per desenvolupar la seva tasca, i, per tant, que algunes de les recomanacions de l'Informe es poden posar en pràctica mitjançant altres metodologies d'aula (treballs grupals, recerca, debats a classe, etc.). Tot i això, és bo poder presentar aquesta anàlisi exhaustiva dels llibres de text per poder fer, d'una banda, observacions globals, crítiques concretes i recomanacions de millora, i, de l'altra, presentar dades globals de situació i una perspectiva del tractament de la violència estructural, de la violència cultural, dels conflictes, etc.

Amb l'Informe acabat, puc dir (amb modèstia, però amb orgull) que hi ha molta matèria per treballar i moltes coses a millorar. Recomano especialment fer una aturada en les conclusions i recomanacions finals, vistes des de sis perspectives diferents, ben especificades i adreçades a millorar els llibres de text futurs i la pràctica educativa, i també en la infografia que es presenta. Em sembla absolutament adequada i suggeridora: amb un cop d'ull i una mirada atenta se'n poden treure moltes lliçons i aprenentatges per al futur.

Les conclusions estan basades en un conjunt d'indicadors –quantitatius i qualitatius– de sis eixos temàtics, a partir tant de l'anàlisi del contingut dels llibres de text com de la didàctica emprada. Aquesta sistemàtica confereix a l'Informe un rigor i una validesa notables.

Des d'aquestes línies vull agrair la feina de totes les persones que han participat en l'elaboració de l'Informe. La qualitat del resultat assolit és un esperó per continuar orientant la tasca de l'ICIP en aquest àmbit de l'educació per la pau. Moltes gràcies.

Barcelona, abril de 2017

¹ **President de l'ICIP (Institut Català Internacional per la Pau)**, psicòleg i educador. Ha estat director de l'ONG Educació Sense Fronteres, anteriorment del Departament d'Educació i Promoció d'Oxfam Intermón i director de la col·lecció de llibres d'aquella organització "Dossiers per entendre el món".

L'Informe que teniu a les vostres mans és la segona publicació de l'Observatori de Llibres de Text, impulsat per l'Institut Català Internacional per la Pau l'any 2012. La iniciativa d'analitzar els llibres de text sorgeix d'una demanda prèvia de la societat civil en unes jornades del moviment per la pau català, preocupada pels continguts dels llibres escolars. Els llibres de text no són l'única eina pedagògica que el professorat té a les mans per a la seva tasca educativa, però és força utilitzat, en major o menor mesura, per tot tipus de professorat. Incidir en la indústria de les editorials dels llibres de text té un impacte potencial força ampli i per això és motiu d'anàlisi d'aquest Informe.

2.1. MARC OFICIAL I JUSTIFICACIÓ

El punt de partida d'aquest Informe és l'existència de directrius internacionals i europees perquè l'educació transmeti valors de pau i convivència, democràtics, de respecte dels drets humans, interculturals, amb mirada de gènere i respecte pel medi ambient, i així ho recullen els continguts del currículum espanyol i català, sigui a través de les competències bàsiques, sigui a través dels continguts de les assignatures.

A diferència del currículum anterior, el currículum actual modificat pel Decret 187/2015 és molt breu i especifica pocs continguts relacionats amb l'educació en valors (vegeu la taula 1). Això deixa molt més marge a les editorials per decidir sobre els continguts dels seus llibres.

2.1.1. Taula 1. Continguts de Ciències Socials de 3r d'ESO segons el currículum oficial

L'EDAT MODERNA	<ul style="list-style-type: none"> · L'ampliació del món conegut. Conquesta i colonització d'Amèrica. Les civilitzacions precolombines. · Trets principals de la formació i l'evolució de l'estat modern. · La cultura i l'art als segles XVI i XVII. Humanisme, Renaixement i Barroc. · Evolució social, política i econòmica d'Europa a l'edat moderna. Diferents tipus de monarquies. La Reforma protestant i la Contrareforma. Els conflictes religiosos. · Formació i evolució de la monarquia hispànica. Catalunya dins la monarquia dels Àustria: permanència de les institucions i conflicte polític.
ACTIVITAT ECONÒMICA I ORGANITZACIÓ POLÍTICA	<ul style="list-style-type: none"> · Els territoris, els recursos naturals i la seva distribució al món. Les activitats humanes i les grans àrees productives mundials. La distribució dels recursos en el món. El desenvolupament sostenible. · Els sectors econòmics de producció i els paisatges que originen. Localització i deslocalització industrial. Problemes mediambientals i reptes que generen. · Desenvolupament i subdesenvolupament. La globalització econòmica. · L'organització política i la divisió del territori.

Font: Decret 187/2015, de 25 d'agost, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria. DOGC, núm. 6945, 28 d'agost de 2015.

<http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6945/1441278.pdf>

A més del fet que la regulació del currículum oficial sobre Ciències Socials és breu i deixa un marge d'acció ampli a les editorials, cal tenir en compte, també, que són precisament les editorials les que tenen la decisió final per decidir els continguts dels seus llibres de text. Així ho reconeix el Departament d'Educació, el qual, d'acord amb el dret d'opinió, d'expressió i de premsa de les editorials, no exerceix cap tipus de control de continguts –ni previ ni posterior– sobre la seves publicacions. Aquest fet reconeix la plena autonomia de les editorials, a l'hora de definir els enfocaments, els continguts i les metodologies dels seus llibres escolars.

Aquesta situació no es produeix en tots els països (Wilkens, 2011: 70). En alguns –com Dinamarca, Finlàndia, Irlanda o Itàlia–, els llibres es publiquen sense aprovació prèvia de l'Administració, mentre que, en altres països –com Alemanya, Àustria, Croàcia, França o Polònia–, els llibres de text estan sotmesos a una anàlisi abans de ser aprovats pels ministeris o departaments d'educació. Sigui a través de prescripcions, de recomanacions o de control previ a la publicació dels llibres, institucions com la UNESCO recomanen que els governs revisin els seus llibres de text per assegurar que els continguts cobreixin idees de desenvolupament sostenible, drets humans, cultura de pau i noviolència, estima de la diversitat, gènere i ciutadania global (UNESCO, 2016: 1)

És precisament a causa d'aquest marge d'acció de les editorials a Catalunya i a la manca de supervisió per part del Departament d'Educació sobre els continguts dels llibres de text que pren sentit l'Observatori de Llibres de Text i els seus documents d'anàlisi.

Aquest Informe pretén ser un punt de partida per convidar les editorials de llibres escolars –entre altres actors del sector educatiu– a reflexionar conjuntament sobre com millorar els fons i les formes dels llibres, d'acord amb els valors de l'educació per la pau, el desenvolupament, el gènere, la diversitat, el medi ambient, la democràcia i els drets humans.

2.2. POSICIONAMENT PREVI DE LA RECERCA: CONTINGUTS I FORMES DELS LLIBRES DE TEXT

Com es detalla a continuació, l'Informe parteix d'un posicionament inicial respecte als continguts, les perspectives i les formes de la didàctica de la història, i de com plasmar-ho en els llibres de text.

2.2.1. Continguts i perspectives

El posicionament d'aquest Informe respecte els **continguts** dels llibres de text de 3er d'ESO no va més enllà del que preveu el currículum, tal com s'ha explicat a la taula 1. La intenció d'aquest Informe no és, ni molt menys, afegir càrrega de continguts al professorat. Al contrari, i d'acord amb una historiografia que prioritzi l'explicació de fons dels fenòmens històrics i geogràfics per damunt dels fets anecdòtics, de les dates i dels personatges històrics, aquest Informe recomana mantenir uns continguts reduïts, limitats als fets essencials definits pel currículum.

El que sí que pretén l'Informe, i això està estretament relacionat amb el plantejament de competències transversals definides per la UE, és que la **perspectiva** amb la qual s'expliquin aquests continguts mínims incorpori uns determinats valors relacionats amb la pau, la superació de les desigualtats econòmiques i socials i l'equitat, el gènere, la interculturalitat, el respecte pel medi ambient i el respecte dels drets humans i la democràcia. Es recomana, doncs, a les editorials, que, en el moment de tractar els continguts ja establerts pel Departament d'Ensenyament, es descriguin de manera crítica i conscient dels valors que es transmeten darrere de cada plantejament, imatge, gràfic o redacció dels continguts. Tots aquests factors eduquen, i la missió d'aquest Informe és fer

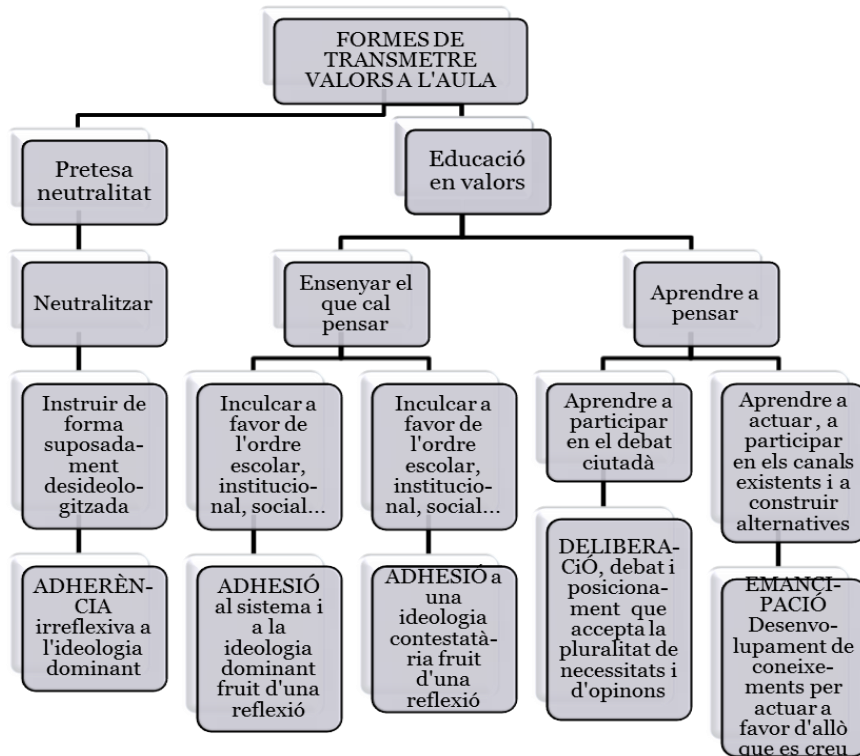
visibles aquells valors, explícits o implícits i vetllar perquè els llibres de text contribueixin a promoure els valors necessaris per a una ciutadania cohesionada i activa. Com es demostrarà més endavant amb arguments observats en la recerca, el fet que un llibre es posicioni explícitament a favor de la interculturalitat o de l'equitat no significa que incorpori aquests valors en totes les seves dimensions, amb tots els seus mitjans.

2.2.2. Mitjans per incorporar les perspectives als llibres de text

Per concretar en el llibre de text les perspectives assenyalades, hi ha alguns mitjans didàctics amb els quals l'Informe s'alinea:

Valors i esperit crític: Partint de la constatació que la neutralitat no existeix, i que tant els llibres com el professorat tenen uns valors que conscientment o inconscientment transmeten a l'alumnat, cal preguntar-se com manegar aquesta no neutralitat a l'aula. El currículum mateix defineix quins són els valors que ha de promoure l'educació, però sense que aquest fet signifiqui adoctrinar l'alumnat. Aquest dilema queda ben plasmat en l'esquema següent:

Taula 2. Formes de transmetre valors a l'aula

Adaptat de Cornet, Jacques; Waaub, Pierre; Miguel Sierra, Adélie; Tenaerts, Marie-Noëlle; Denne, Hélène (2015). *L'Éducation à la Citoyenneté Mondiale dans les écoles de l'enseignement secondaire de la Fédération Wallonie Bruxelles. Rapport final*. Brussel·les: HELMO, p. 47.

El que planteja aquest Informe és que és possible educar en valors i, alhora, educar sense dogmatismes per aprendre a deliberar i a emancipar-se. No s'espera necessàriament dels llibres de text que siguin pacifistes, pro equitat, etc., però sí que —com a mínim— es donin prou elements perquè l'alumnat tregui les seves pròpies conclusions al respecte. Això implica que el llibre de text ha d'aportar eines per a la comparació d'idees i també que les activitats convidin l'alumnat a preguntar-se sobre els avantatges i els inconvenients, la complexitat i els dilemes que comporten determinades realitats.

Multiperspectiva i transversalitat: Per defugir de plantejaments neutralitzants o d'ensenyar el que cal pensar, els llibres de text tenen al seu abast el recurs de la multiperspectiva. S'entén per multiperspectiva un procés d'aprenentatge i de comprensió que implica tenir en compte un o més punts de vista. Com explica Stradling (2003: 14): “Aquest procés implica la comprensió que el nostre punt de vista és també el fruit del nostre propi context cultural, que reflecteix la nostra percepció i interpretació dels esdeveniments i les seves causes, la idea que tenim del que és rellevant o no, i pot reflectir altres prejudicis i biaixos”. Aplicar la multiperspectivitat a les Ciències Socials implica, per exemple, conèixer les interpretacions d'un conflicte social, polític o armat dels diferents bàndols, aplicar una mirada intercultural i/o de gènere, tenint en compte tant la visió de les elits com la de col·lectius marginats, les opinions majoritàries com les alternatives. La multiperspectiva –segueix Stradling– “suposa, d'una banda, una disposició a acceptar que hi pot haver altres maneres de veure el món diferents de la nostra i que aquestes són igual de vàlides i de parcials i, de l'altra, tenir la disposició de posar-se en la pell de l'altre i esforçar-se per veure el món a través dels seus ulls: en resum, demostrar empatia”. Aquesta multiperspectiva és la que facilita que una visió de pau (que expliciti els motius de tots els bàndols), de gènere, d'interculturalitat, de classes socials, etc. sigui transversal a tot el llibre.

Compromís cívic i acció: La taula 2 reivindica l'“emancipació” com un tipus d'aprenentatge i la defineix com la capacitat d'actuar d'acord amb els propis valors. En una línia semblant, el concepte de *competència* recull que l'alumnat ha de ser capaç de replicar o adaptar els coneixements adquirits a l'aula en un altre context, fora de l'aula, en interacció amb altra gent. Educar en competències ciutadanes, més específicament, implica promoure el compromís ciutadà de l'alumnat, que, des de la seva edat i les seves capacitats, pot aportar a la comunitat que l'envolta. En aquest sentit, les orientacions sobre les competències que cal adquirir en Ciències Socials, recollides al Decret 187/2015 (2015: 190), especifiquen que “ser competent en [Ciències Socials] implica que els nois i noies han adquirit les eines necessàries per entendre el món i per esdevenir persones capaces d'intervenir activament i crítica en la societat plural, diversa i en canvi”. Ser competent en Ciències Socials, emancipar-se, doncs, implica reforçar habilitats i motivar per a les actituds que permetin a l'alumnat actuar en la realitat que l'envolta d'acord amb els seus propis valors. Això implica, pel que fa als llibres de text, que els continguts i les perspectives han d'aportar, d'una banda, prou eines perquè l'alumnat faci una lectura crítica de la realitat, i, de l'altra, que les activitats han de promoure que l'alumnat reflexioni sobre les seves pròpies actituds i comportaments.

D'acord amb aquests posicionaments, i després de definir els paràmetres que han guiat la recerca (3. Metodologia), l'Informe presenta les anàlisis individuals de cadascun dels set llibres de 3r d'ESO de Ciències Socials analitzats (4. Valoracions dels set llibres), i, seguidament, en fa una anàlisi comparativa (5. Anàlisi comparada dels diferents indicadors temàtics). Aquestes anàlisis porten, finalment, a treure'n conclusions generals i recomanacions.

El procés de recerca i incidència del qual forma part aquest Informe s'ha concebut, com es desenvolupa en aquest apartat, amb les característiques següents:

Taula 3. Síntesi de la metodologia de recerca

OBJECTE D'ESTUDI	Anàlisi de les perspectives transversals de pau, desenvolupament, gènere, diversitat, medi ambient, democràcia i drets humans als llibres de text de 3r d'ESO de Ciències Socials.
OBJECTIUS DEL PROCÉS DE RECERCA I DE DISCUSSIÓ I DIFUSIÓ DELS RESULTATS	<p>Objectiu general:</p> <ul style="list-style-type: none"> Facilitar la incorporació dels criteris de l'educació per la pau en els llibres de text en català <p>Objectius específics:</p> <ul style="list-style-type: none"> Diagnosticar el grau d'incorporació dels criteris de l'educació per la pau en els llibres de text i fer propostes de millora Orientar els centres escolars i el professorat per a un ús crític dels llibres de text des d'una perspectiva d'educació per la pau Incidir en les editorials i en el Departament d'Ensenyament per fer realitat la incorporació d'aquests criteris en els llibres de text Contribuir a la reflexió en espais educatius i del tercer sector que pugin amplificar la incidència de cara a reforçar l'objectiu general
DESTINATARIS I EQUIP DE TREBALL	<p>Destinatari: De manera directa, l'estudi s'adreça a les editorials que publiquen en català, al professorat de Ciències Socials, a investigadors sobre didàctica de les Ciències Socials, entre d'altres, i a grups d'incidència educatius o del tercer sector. Indirectament, espera tenir un efecte sobre l'alumnat de 3er d'ESO.</p> <p>Equip de treball: L'equip de recerca ha estat conformat per investigadors multidisciplinaris coordinats per l'Escola de Cultura de Pau (professors d'història, historiadors, pedagogues, antropòlogues, especialistes en educació en valors i en comunicació). La interlocució amb les editorials i altres actors clau ha estat coordinada per l'Institut Català Internacional per la Pau.</p>
TECNQUES D'ANÀLISI	<p>L'anàlisi se centra en sis perspectives (pau, desenvolupament, gènere, diversitat, medi ambient i democràcia i drets humans) i en la didàctica del llibre. S'ha fet mitjançant les tècniques següents:</p> <p>Qualitativa: Anàlisi de 27 indicadors qualitius, 4 per a cadascuna de les perspectives i 3 per a la didàctica.</p> <p>Quantitativa: Anàlisi de 14 indicadors quantitius, 2 per a cadascuna de les perspectives (referents a conceptes clau i a personalitats citades) i 2 per a la didàctica.</p>
FONTS D'INFORMACIÓ	<p>Set llibres de text de Ciències Socials de 3r d'ESO escrits en català. (N = 7)</p> <p>Currículum oficial i definició de competències de Ciències Socials.</p> <p>Bibliografia (articles de recerca i experiències) sobre anàlisi de llibres de text.</p> <p>Respostes de les editorials de llibres de text a la primera versió de l'Informe.</p>
FASES DE LA RECERCA	El projecte es planifica en tres etapes: l'elaboració de la recerca inicial, la discussió amb actors clau i la difusió.

3.1. OBJECTE D'ESTUDI

El present Informe se centra en l'anàlisi de les perspectives transversals de pau, desenvolupament, gènere, diversitat, medi ambient, democràcia i drets humans als llibres de text de 3r d'ESO de Ciències Socials.

D'acord amb les directrius de la UNESCO sobre l'anàlisi de llibres de text, la recerca té dos objectes d'estudi específics. En efecte, segons la UNESCO: "Tot text educatiu pot ser analitzat des de dos punts de vista generals: se'n pot fer una *anàlisi didàctica* que investigui l'enfocament metodològic aplicat al tema i explori la pedagogia que hi ha darrere del text, i una *anàlisi de contingut* que examini el text mateix: què ens diu el text, si va en la línia de la investigació acadèmica, si tracta suficientment el tema en qüestió..." (Pingel, 2010: 31). D'acord amb aquest plantejament, l'Informe fa una anàlisi de continguts (sis perspectives) i una anàlisi didàctica dels llibres de text (metodologia en els exercicis didàctics).

3.2. OBJECTIUS DEL PROCÉS DE RECERCA I DE DISCUSSIÓ I DIFUSIÓ DELS RESULTATS

En la mateix línia que l'Informe publicat el 2013 sobre els llibres de text de 4t d'ESO, el present estudi té per objectiu general facilitar la incorporació dels criteris de l'educació per la pau en els llibres de text en català.

De manera més específica, guien el procés quatre objectius concrets, de cara a diferents actors educatius:

- Diagnosticar el grau d'incorporació dels criteris de l'educació per la pau en els llibres de text i fer propostes de millora
- Orientar els centres escolars i el professorat per a un ús crític dels llibres de text des d'una perspectiva d'educació per la pau
- Incidir en les editorials i en el Departament d'Ensenyament per fer realitat la incorporació d'aquests criteris en els llibres de text
- Contribuir a la reflexió en espais educatius i del tercer sector que puguin amplificar la incidència de cara a reforçar l'objectiu general

Aquest Informe recull les tasques i conclusions establertes per a la consecució parcial del primer objectiu específic: diagnosticar el grau d'incorporació de l'educació per la pau en set llibres de text dirigits a estudiants de 3r d'ESO.

3.3. DESTINATARIS I EQUIP DE TREBALL

La present investigació de recerca aplicada té un objectiu ben definit d'incidència i, naturalment, un públic destinatari ben concret. Per ordre de prioritat, d'actors de més a menys estratègics, la recerca es focalitza en:

–**Editorials** que publiquen en català i en els **autors i autores** dels llibres analitzats, en tant que principals responsables dels continguts dels llibres de text, per tal d'incidir en els criteris de publicació de les properes edicions dels llibres;

–**Professorat** de Ciències Socials, en tant que usuari crític llibres de text, amb la prerrogativa de seleccionar un manual o un altre per a la seva escola, i també d'utilitzar aquests manuals de manera crítica;

–**Investigadors i investigadores** sobre didàctica de les Ciències Socials, entre d'altres, i **grups d'incidència** educatius (escoles de formació de mestres, sindicats de mestres, etc.) o del tercer sector (organitzacions d'educació per la pau, pel desenvolupament, pels drets humans, o d'educació ambiental, de gènere o intercultural, etc.), pel fet de poder contribuir a transmetre les conclusions de l'Informe;

–Tot i que de manera més indirecta, l'estudi també espera tenir un efecte sobre l'**alumnat de 3er d'ESO**, en tant que usuari dels llibres i principal protagonista de l'aprenentatge.

Pel que fa a l'equip de treball, que ha impulsat el procés de recerca i incidència, s'ha dividit essencialment en dos grups, tot assumint dues funcions diferenciades:

–L'**equip de recerca** ha estat conformat per investigadors coordinats per l'Escola de Cultura de Pau, escollits amb un criteri de multidisciplinarietat (un historiador, una pedagoga, un professor d'història, una antropòloga, una especialista en educació en valors i una experta en comunicació, tots amb formació prèvia en educació per la pau, i escollits per les seves competències en recerca aplicada i en capacitat crítica).

–La **incidència** de cara a les editorials i altres actors clau ha estat coordinada per l'Institut Català Internacional per la Pau, que, en tant que òrgan públic independent però lligat a la Generalitat de Catalunya, ha exercit la seva funció d'incidir a favor de polítiques i pràctiques de pau amb actors clau.

3.4. TÈCNiques D'ANÀLISI

Com ja va ser el cas per la recerca publicada el 2013 sobre els llibres de Ciències Socials de 4t d'ESO, la investigació ha aplicat una trentena d'indicadors d'anàlisi. Per a la recerca del 2013, els indicadors es van conformar amb un mètode inductiu, partint d'una anàlisi preliminar dels llibres per part d'un equip interdisciplinari d'historiadors i professionals de l'educació en valors per tal de definir els indicadors. Un cop consensuats aquests indicadors comuns, es van aplicar a tots els llibres.

Per a aquesta nova recerca, abans de decidir si es mantenien els mateixos indicadors o si se'n consideraven altres de diferents, s'ha validat si els indicadors consensuats en el període 2012-2013 per als llibres de 4t d'ESO de Ciències Socials eren aplicables als continguts de 3er d'ESO. Un cop confirmat, s'han revisat els indicadors, amb la intenció de conservar al màxim possible la pauta d'anàlisi anterior, per tal de poder establir comparacions. Pel que fa a les tècniques d'anàlisi, i per validar la informació obtinguda, s'ha previst recollir informacions de tipus qualitatiu i quantitatiu.

Les directrius de la UNESCO mostren exemples d'indicadors **quantitatius** –com “quant vegades un terme és utilitzat o una persona o uns pobles són esmentats; quant espai es dedica a un país, un tema, etc.” (Pingel, 2010: 66). D'acord amb aquestes recomanacions, s'han definit 13 indicadors quantitatius, 6 dels quals tenen a veure amb la utilització de termes clau en cadascuna de les sis perspectives analitzades (quant vegades s'esmenten conceptes clau relacionats amb la perspectiva transversal analitzada al llarg del llibre?) i 5 amb les personalitats esmentades als llibres (quina proporció dels personatges citats en tot el llibre són civils/militars?, homes/dones?, europeus/no europeus?, etc.). Els altres dos indicadors quantitatius fan referència a la didàctica

(nombre de tasques de relació de continguts, d'opinió personal i d'acció sobre el total d'activitats i la presència dels conceptes clau al llarg de les unitats).

Pel que fa als indicadors **qualitatius**, les directrius de la UNESCO recomanen reflexionar sobre “què ens diu un text?, quins missatges transmet?, dona una idea de la forma de presentació, de multiperspectiva *vs.* explicacions monocausals, de resultats d'estudis científics enfront de la reducció didàctica en els llibres de text?” (Pingel, 2010: 68). D'acord amb aquestes recomanacions, s'han definit 27 indicadors qualitatius, 4 per a cadascuna de les perspectives i 3 per a la didàctica.

Cal tenir en compte que s'han processat dades de maneres diferents: en alguns casos –quan el contingut de la informació que calia analitzar era de caire quantitatiu, com el nombre de vegades en què s'esmenta un determinat concepte– s'han computat dades fent la mitjana de les dades dels set llibres de text. En altres casos –quan el contingut de la informació que calia analitzar era de caire qualitatiu, com la llista de guerres i de tractats de pau– s'han computat dades recollint quantes vegades s'esmenta un fet o una personalitat en tots set llibres de text.²

3.5. FONTS D'INFORMACIÓ

Per fer la investigació, s'han analitzat tots els llibres de Ciències Socials publicats en català en la seva edició en paper i dirigits a l'alumnat. En total s'han analitzat set llibres (N = 7), que sumen més de 2.000 pàgines. No s'ha considerat per a l'estudi l'anàlisi de material complementari amb què les editorials acostumen a complementar els llibres de text.

Taula 4. Relació de llibres de text analitzats

EDITORIAL	TÍTOL	ANY D'EDICIÓ	NOMBRE DE CAPÍTOLS
Barcanova	3er de l'ESO. Socials 3. Geografia i Història	2015	12
Cruïlla	Projecte 3.16. 3er ESO Ciències Socials	2007	12
Edebé	Ciències Socials. Geografia i Història. 3ESO	2015	11
La Galera	3ESO. Ciències Socials	2015	15
Santillana. Grup Promotor	Geografia i Història. Tercer ESO	2016	12
Teide	3er ESO Geografia i Història	2015	12
Vicens Vives	Geografia i Història. 3r ESO	2015	15

Font: Elaboració pròpia

El fet que l'any d'edició, en el cas de l'editorial Cruïlla, sigui una mica remot (última edició del 2007) implica que s'han seguit indicacions sobre currículum oficial diferents (de l'any

². A tall d'exemple, a l'Informe (vegeu la taula 35) es diu que el concepte de *guerra* representa un 52% dels conceptes de la perspectiva de pau analitzats. Aquesta dada s'ha obtingut fent la mitjana dels set llibres de text sobre els conceptes de la perspectiva de pau (pau, guerra, conflicte). Alhora (vegeu la infografia de pau), s'afirma que els episodis de guerra representen un 62% del total. Aquesta dada s'ha obtingut fent una llista dels diferents conflictes armats que consten als llibres, però restant duplicitats (si la Guerra dels Trenta Anys consta en tots els llibres de text, només s'ha comptabilitzat una vegada en comptes de set).

2008 o de l'any 2015), i, per tant, els continguts són diferents. El currículum oficial vigent el 2007, en efecte, regulava continguts de Ciències Socials exclusivament de geografia, mentre que les regulacions vigents des del 2015 inclouen, a més a més, continguts d'història. Aquest fet fa que la comparació dels llibres parteixi de continguts diferents i que la comparació entre llibres de text mostri també resultats ben diferents en el cas del llibre de Cruïlla (vegeu la taula 3 de comparació de l'estructura i els continguts dels llibres de text analitzats).

També s'han tingut en compte les regulacions oficials de continguts del Departament d'Educació com a punt de referència, tot i ser conscients de la llibertat d'elecció de continguts de les editorials, i articles de recerca, directrius i altres informes precedents d'anàlisis de llibres de text, per tal d'orientar la definició d'aquesta recerca.

Taula 5. Comparació de l'estructura i dels continguts dels llibres de text analitzats

CONTINGUTS D'HISTÒRIA MODERNA							
Trets principals de la formació i evolució de l'estat modern	X	X	X	X	X	X	U9: El naixement del Món Modern
L'ampliació del món conegut. Conquesta i colonització d'Amèrica. Les civilitzacions precolombines	U9: Els temps moderns	X	U2: Els descobriments geogràfics	U10: Els descobriments geogràfics	U8: L'ampliació del món conegut	U9: L'ampliació del món conegut	U11: L'època dels grans descobriments geogràfics
Formació i evolució de la monarquia hispànica. Catalunya dins la monarquia dels Àustria: permanència de les institucions i conflicte polític	U11: La monarquia hispànica (1469-1714)	X	U3: La monarquia hispànica	U12: La monarquia hispànica U13: Catalunya en temps dels Àustria	U11: L'imperi de la casa d'Àustria U12: Catalunya durant els segles XVI i XVII	U11: Catalunya i la monarquia hispànica (1479-1700)	U12: L'imperi dels Àustria U13: Catalunya sota els Àustria
La cultura i l'art als segles XVI i XVII. Humanisme, Renaixement i Barroc	U9: Els temps moderns U12: L'Art a l'edat moderna	X	U1: Humanisme i Renaixement	U9: El Renaixement U11: La ciència i la religió en el Renaixement U15: L'època del Barroc	Repartit a les unitats U9, U10, U11, i U12	U12: Art, cultura i ciència a l'Europa moderna	U10: El Renaixement, una nova concepció de l'art U15: La ciència i l'art del Barroc

Evolució social, política i econòmica d'Europa a l'edat moderna. Diferents tipus de monarquies. Reforma protestant i Contrareforma. Conflictes religiosos	U10: L'Europa de l'absolutisme	X	U4: L'Europa del segle XVII	U 14: L'època de l'absolutisme	U9: El naixement d'una societat nova U10: L'Europa del segle XVII	U10: Europa a l'edat moderna (segles XVI i XVII)	U14: L'Europa del segle XVII
CONTINGUTS D'ACTIVITAT ECONÒMICA I ORGANITZACIÓ POLÍTICA							
Els territoris, els recursos naturals i la seva distribució al món. Les activitats humanes i les grans àrees productives mundials. La distribució dels recursos en el món. El desenvolupament sostenible	U1: El medi natural i les intervencions humanes	U1: Territori i societat U6: L'economia del nostre entorn Projecte: afavorim el comerç just	U5: L'activitat econòmica	U1: L'activitat econòmica	U7: Els reptes del desenvolupament	U1: L'activitat econòmica	U2: L'organització econòmica de les societats
Els sectors econòmics de producció i els paisatges que originen. Localització i deslocalització industrial. Problemes mediambientals i reptes que generen	U3: El sector primari: agricultura, ramaderia i pesca U4: El sector secundari: la industrialització U5: El sector	U2: Les activitats agràries U3: L'activitat industrial U4: Els serveis I. Comerç, transports i comunicacions U5: Els serveis II.	U6: El sector primari U7: El sector secundari U8: El sector serveis U9: Les activitats econòmiques a Europa,	U3: El sector primari U4: L'activitat industrial U5: Els serveis U6: L'activitat econòmica a Catalunya i a Espanya	U2: El sector primari i les activitats de producció U3: Els recursos minerals, les fonts d'energia i el sector industrial	U2: Les activitats agrària i pesquera U3: Recursos, energia i indústria U4: El sector dels serveis U7: Catalunya	U3: L'agricultura, la ramaderia, la pesca i la silvicultura U4: La mineria, l'energia i la construcció U5: La

	terciari: serveis, transports i comunicacions U6: El sector terciari: comerç, serveis financers i turisme	Lleure i turisme	Espanya i Catalunya		U4: El sector dels serveis, comerç i transport U5: Altres activitats del sector de serveis	i Espanya avui	indústria U6: Els serveis, la comunicació i la innovació U7: Els transports i el turisme
Desenvolupament i subdesenvolupament. La globalització econòmica	U2: La globalització	U8: L'espai econòmic mundial. La globalització U9: Els reptes d'un món globalitzat Projecte: Ciutats d'avui, ciutats de demà	U10: Un món desigual	U2: El desenvolupament econòmic i les desigualtats	U6: El món, una economia globalitzada	U5: Un món globalitzat i desigual	U8: Les activitats comercials i els fluxos d'intercanvi
L'organització política i la divisió del territori	U7: Organització política del territori U8: La Unió Europea	U7: Els moviments de població i el territori U10: L'organització de les societats U11: Europa i la Unió Europea U12: L'organització política d'Espanya i de Catalunya	U11: L'organització política de les societats	U7: L'organització política de les societats U8: L'ordre polític internacional	U1: Els estats i la divisió política del territori	U6: L'organització política de les societats U8: Europa i la Unió Europea	U1: L'organització política de les societats

3.6. PLA DE TREBALL

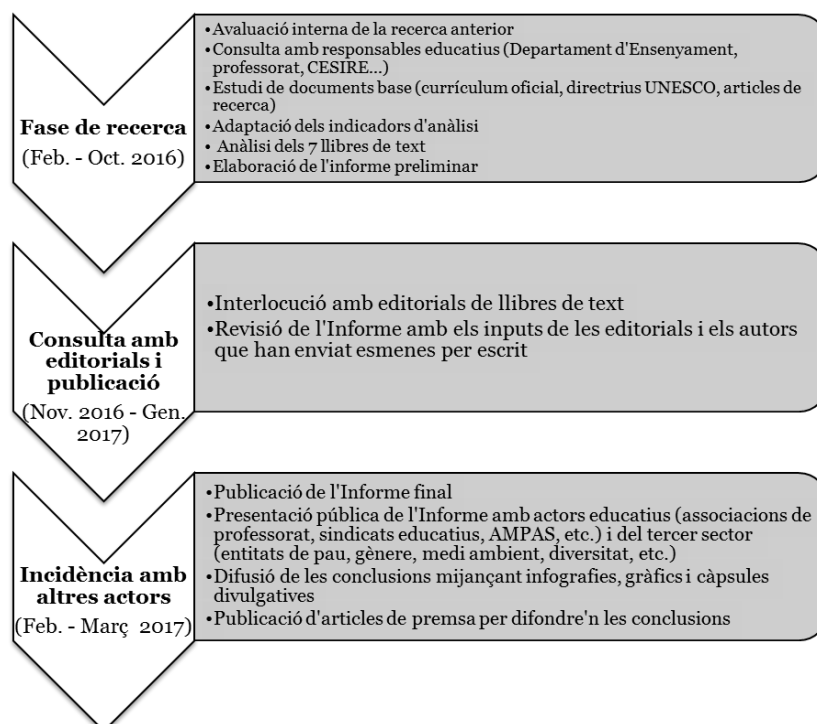
Atès que el present Informe de recerca aplicada té una clara vocació d'incidir en els continguts i les metodologies dels llibres de text, una part important de la feina no resideix en la publicació de l'Informe en si, sinó en la interlocució amb actors clau.

D'acord amb les recomanacions de la UNESCO, que aconsella “establir contactes personals amb ministeris, autors de llibres de text i editorials abans d'iniciar un projecte” (2010: 27), durant la primera fase de la recerca també es va entrar en contacte amb responsables del Departament d'Ensenyament i del Centre de Recursos Pedagògics Específics de Suport a la Innovació i la Recerca Educativa (CESIRE), per tal de recollir informació valuosa per orientar la recerca. No ha estat possible, però, aconseguir una major vinculació amb el Departament d'Educació per a la recerca. El personal del Departament ha argumentat, com és cert en el cas de Catalunya, que no té competències per incidir sobre els continguts dels llibres de text.

Un cop enllestida la primera fase de recerca, que acabà amb l'elaboració d'una primera versió de l'Informe que teniu a les vostres mans, en una segona fase es va contactar amb les editorials dels llibres de text. Aquesta segona fase tenia per objectiu dialogar sobre les conclusions i matisar afirmacions de l'Informe, d'acord amb els arguments de les editorials. Per facilitar aquest espai de debat, es va proposar a les editorials participar en tres reunions, a les quals, per diversos motius, cap no va assistir. Llavors es van proposar a les editorials dues opcions alternatives: enviar comentaris per escrit i/o engegar un diàleg bilateral (opcions adoptades per Barcanova i Santillana).

En una tercera fase de la recerca, un cop publicat aquest Informe, està previst fer incidència sobre actors educatius perquè participin en la difusió de les seves conclusions i, de manera indirecta, contribueixin a generar opinió sobre la inclusió de les perspectives de pau, desenvolupament, gènere, etc. en els llibres de text.

Taula 6. Planificació del procés de recerca i d'incidència

3.7. ALGUNS LÍMITS D'AQUEST INFORME I ALTRES CONSIDERACIONS PRÈVIES

Analitzar els continguts dels llibres de text té tantes potencialitats com límits:³ si, d'una banda, és un instrument que utilitza una gran part del professorat, de l'altra, no és l'únic instrument al seu abast, ni té la responsabilitat exclusiva del procés educatiu. A causa de condicionants de mitjans i de temps, aquesta recerca té uns límits ineludibles que cal tenir en compte. A continuació enumerem els més destacats:

–Tots els actors educatius –i en particular el Departament amb la definició de continguts, les editorials mitjançant els llibres de text, el professorat amb l'explicació dels continguts, amb o sense llibres de text, i l'alumnat en la seva capacitat d'aprenentatge guiat i autònom– són, en part, responsables del grau d'èxit o fracàs del procés educatiu. Aquest Informe només posa l'èmfasi en les editorials, però, evidentment, **no són els únics actors responsables del procés educatiu**, sinó un actor més de l'engranatge, i d'aquí una primera limitació.

–La recerca també és limitada pel fet de **centrar-se únicament en els llibres de text** (no considera els diferents materials complementaris que ofereixen les mateixes editorials, ni tampoc la gran quantitat de materials pedagògics creats per altres entitats). Aquesta és una decisió conscient, basada en el fet de prioritzar una incidència al més estructural possible. Tot i reconèixer que el llibre de text no és, ni hauria de ser, el principal material educatiu, no deixa de ser un material que s'utilitza en gairebé totes les escoles (a més d'altres recursos).

–El fet que els llibres tinguin anys d'edició anteriors (en el cas de Cruïlla) i posteriors (la resta de llibres) a l'aprovació del Decret 187/2015, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria, fa que **els continguts dels manuals escolars no siguin del tot equiparables**: en el cas de Cruïlla, en efecte, no es tracten els continguts històrics de l'edat moderna.

–La utilització d'indicadors qualitius, com s'havia fet en l'Informe anterior publicat el 2013, pot comportar un cert grau de **subjectivitat**. Conscients d'aquest límit, en aquest Informe s'ha mirat de triangular dades qualitatives amb dades quantitatives.

–La utilització d'indicadors quantitius té límits pel que fa a la **representativitat de les xifres** que se n'extreuen: una selecció més àmplia de conceptes clau (*pau/violència, home/dona*, etc.), per exemple, hauria ofert una mirada més acurada de la realitat. Val a dir, però, que, tot i aquestes limitacions, també s'ha observat una correlació directa entre el grau d'esperit crític i el nombre de conceptes clau: com més crítica es mostra una unitat, com més valoracions de pros i contres i contraposició de models, més conceptes clau sol incloure. També s'ha observat força coherència entre els indicadors quantitius i qualitius, fet que, d'alguna manera, valida els criteris, malgrat tots els límits que es puguin trobar. Per aquests motius, tot i reconèixer les limitacions d'aquests indicadors, ha semblat adient fer-los servir.

Tot i ser conscient d'aquests límits, l'autoria d'aquest Informe considera que les observacions, les conclusions i les recomanacions que apunta poden ser d'interès per als actors de l'educació formal.

³. Tal com detalla Zabala (1995: 179-182), els moviments educatius progressistes han estat molt crítics amb els llibres de text; argumenten limitacions com la seva unidireccionalitat, la reproducció de certs corrents ideològics, la presentació de continguts com a coneixements acabats, no qüestionables, etc. Alhora, l'autor adverteix que aquestes generalitzacions poden mancar de seny i recomana centrar el debat no tant en la dicotomia "llibres sí / llibres no", sinó en el tipus de continguts i format que han de tenir els materials pedagògics. Aquest Informe s'emmarca en aquesta línia.

4.1. BARCANOVA

Barcanova, 3er de l'ESO. Socials 3. Geografia i Història

Autors: C.-A. Trepal, S. Campamà, M. Cirach, E. Fernández, J. Vidal

El present material pedagògic consta de 12 capítols, els 8 primers referents a l'àrea de geografia, i els 4 últims a la d'història. En general no es pot afirmar que el llibre es desenvolupi sota una mirada transversal d'educació per la pau, tot i que procura mantenir un tracte respectuós en les diverses dimensions analitzades. La part de geografia es mostra molt més crítica que la d'història, la qual es queda en una explicació neutral i descriptiva.

El plantejament didàctic podem dir que s'esforça per oferir diverses tasques, però no arriba a promoure activitats emancipadores que desenvolupin la competència social i ciutadana.

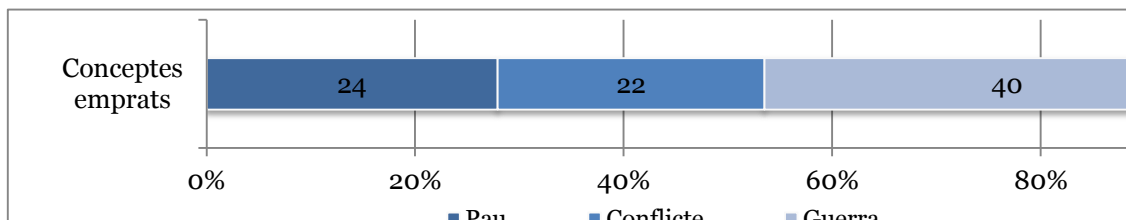
PERSPECTIVA DE PAU

A. Indicadors quantitius

Els indicadors quantitius d'aquesta primera dimensió són el recompte dels conceptes *pau*, *conflicte*, *violència* i *guerra*. Cal destacar que no apareix ni una sola vegada la paraula *violència* ni derivats, malgrat que s'exposin moltes situacions de violència cultural, estructural i directa.

El concepte *pau* apareix 24 vegades. La majoria en l'apartat d'història i com a sinònim d'*acord* o *tractat* (pau de Westfàlia, pau dels Pirineus). A les unitats de geografia, apareixen els conceptes de *pau laboral* i *pau social*, entesos com l'absència de violència entre desfavorits i privilegiats. En una ocasió, com a manteniment de pau i mitjans pacífics per l'ONU. Això ens mostra que el llibre treballa amb la idea de pau com a mera absència de guerra, no com a valor positiu.

Taula 7. Proporció de conceptes de pau i de violència a Barcanova

El terme *conflicte* s'utilitza com a sinònim de *guerra*, i, sovint, quan es parla de conflictes no-violents, s'utilitzen altres formes com *debat intens*, *enfrentaments*, etc. Es pot apreciar com es relaciona sempre conflicte amb violència. *Conflicte* apareix 19 vegades, i *guerra* 40, ambdós principalment a la part d'història. Les experiències bèl·liques tenen molt més pes que les de pau.

Amb tot, es pot dir que en el llibre hi tenen més presència les experiències de guerra que de pau. Del total de **noms propis** recollits al llarg del text, un 23,5% són de personatges militaritzats de manera directa.

B. Indicadors qualitatius

En general, podem dir que el llibre no clarifica les **causes estructurals de les guerres**: se centra en els actors. En la part de geografia, es deixen entreveure algunes de les causes generals dels conflictes com el repartiment desigual i el no accés als recursos naturals i també el control de l'aigua (p. 12). De les revoltes en contra dels Reis Catòlics se n'anomenen les causes, tot i que en altres situacions es troba a faltar la relació de certs fenòmens amb la naturalesa i la conseqüència dels conflictes armats (com quan es parla de la creació de les fronteres, p. 200). Cal destacar una activitat sobre recerca d'informació de nacions sense estat que estiguin en conflicte (p. 209).

Les experiències bèl·liques que anomena, com les guerres de religió i la guerra dels Trenta Anys (p. 292), s'expliquen per una sola causa: motius religiosos. El mateix passa amb les guerres que se citen durant el regnat dels Reis Catòlics, ja que es redueixen les causes al seu objectiu d'expansió territorial.

De vegades s'exposa com la major part de conflictes armats succeeixen en territoris que el text anomena *països pobres* (p. 32), fenòmens que causen un gran nombre de víctimes. Seria convenient fer una pinzellada de les causes estructurals dels fenòmens de la pobresa i la guerra, i del paper que hi tenen els països del nord, per tal d'evitar que l'alumnat es quedi amb el reduccionisme que és un fet atzarós.

No queda palesa la dimensió transformadora del conflicte. El terme *conflicte* apareix com a sinònim de *guerra* o *conflicte armat*; els conflictes sense violència directa són anomenats *desacords*, *debats intensos*, etc. Aquest tractament alimenta una visió negativa del conflicte, com un fenomen que cal evitar. La pau es presenta com un estat i un acord diplomàtic (no un procés), a excepció de la *pau social* quan es parla de l'estat del benestar.

El contingut del text, en general, no glorifica ni la guerra ni la militarització, per això sobta trobar quadres (p. 295) o activitats (p. 303) que fan èmfasi en el coneixement armamentístic. Al llarg del llibre, s'explica com el poder polític ha fet ús i abús de la violència militar, per ser reconegut; des de monarques a bandolers (p. 294, 288, 320), a la despesa militar dels estats "que garanteix als governs el manteniment en el poder" (p. 61), es troba a faltar en el transcurs del text l'esforç d'exposar referents de models de poder no-violents, en pro del diàleg, la solidaritat i la comunitat, allunyats del poder coercitiu i bèl·lic per tal d'aconseguir el seu reconeixement.

La guerra es presenta com un eix de desigualtat i injustícia, però no es mostra cap exemple que demostrï que és un **fet evitable**. Es diu que un dels objectius de l'ONU és resoldre les disputes per la via pacífica (p. 202), però no concreta quins són els mecanismes per fer-ho i és l'únic moment del text en què s'esmenta aquesta via. Tampoc no surt cap exemple de cooperació real i solidaritat entre pobles.

Hi ha una citació a peu d'imatge sobre el referèndum de Montenegro per la seva independència (p. 197), com a cas de **no-violència**. Al llarg de les diverses unitats, es fa referència a organitzacions civils que utilitzen estratègies no-violentes per fer pressió sobre governs i autoritats, podem dir que és una constant, tot i no gaudir d'una ubicació de protagonisme en les pàgines del llibre.

En relació als **impactes humans** de les guerres i catàstrofes, la quantitat de víctimes és un aspecte força present, tot i que no se n'especifica el nombre. No obstant això, es troba a faltar la descripció dels impactes en les persones quan es parla de la crisi econòmica, en l'Europa de l'absolutisme, o l'esment de les persones refugiades quan es parla de fronteres.

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** que ens han ajudat a fer una anàlisi quantitativa en aquesta part són els següents: *desenvolupament*, *pobresa* i *desigualtat*.

El concepte de *desenvolupament* és el que més presència té de tots els indicadors de les diferents dimensions dins del llibre. Apareix 106 cops, dels quals, en descomptem 26, ja que el mot s'utilitza en una excepció de la paraula diferent de la que ens interessa. Per tant, en els 82 cops, podem veure que *desenvolupament* apareix com a sinònim de *creixement econòmic* i *desenvolupament socioeconòmic* i *humà* (21 vegades) i també d'*IDH* (25 vegades). Per últim, apareix 36 cops el concepte, sense poder afirmar a què fa referència específicament (en el gràfic apareix com a ambigu), la major de les vegades ho fa en la forma de *país desenvolupat*, *subdesenvolupat* o *en vies de desenvolupament*.

Pobresa apareix com a tal i en la forma *països pobres*, un total de 36 cops. A causa de la situació d'explotació d'aquests països per part de l'hemisferi nord, trobem més adequat anomenar-los *països empobrits*. I, per últim, el concepte *desigualtat* apareix un total de 18 cops. Els tres indicadors estan més presents en la secció de geografia, amb una diferència notable.

Pel que fa a les **personalitats** citades al llibre, del total de noms propis comptats, un 30,6% es cataloguen com a pertanyents a un col·lectiu privilegiat, el 69,4% com a classe mitjana i el 0% com a classe baixa. Tot i així, cal aclarir que quasi tots els no privilegiats són homes i blancs.

B. Indicadors qualitius

En les primeres unitats de geografia, el llibre de text presenta de manera més o menys directa les **causes estructurals de la pobresa**, principalment de la pobresa dels països del Sud, a causa de dinàmiques globals; fa èmfasi en la distribució desigual dels recursos naturals i en el domini que tenen d'aquests recursos els països del Nord (p. 60). Remarca el llast del passat colonial, l'intercanvi desigual en el comerç i la producció (el que comporta el no accés a serveis i productes bàsics) i el deute extern (p. 60). Una altra causa que es presenta de la fam són les crisis alimentàries (p. 54); aquest punt seria una oportunitat per parlar de sobirania alimentària.

De la pobresa i les desigualtats a Catalunya o Espanya, gairebé no se'n parla. Únicament trobem una font secundària que hi fa referència (p. 149) i es relaciona en tot moment amb la crisi econòmica, la qual cosa pot donar a entendre que abans d'aquest període vivíem en un país amb una gran justícia social. Quan explica la crisi de la monarquia hispànica, sí que esmenta malalties, fam i misèria (p. 314).

El llibre mostra les **conseqüències de la globalització econòmica** més destacades d'una manera molt clara, com l'augment de desigualtats socials, el mercat global i l'exclusió d'un sector, fenòmens com la deslocalització (i com afecta el Nord i el Sud), l'augment del consum i la degradació mediambiental (p. 52), la perpetuació de la dependència dels països empobrits (p. 50, p. 170), l'acumulació de riquesa en mans d'uns pocs (com a la p. 32) i el poder d'influència de les ETN des del seu privilegi.

S'exposa la globalització, des de les causes a les conseqüències, amb una mirada global, amb un enfocament descriptiu, però que suscita qüestionaments. L'únic model econòmic del qual

es parla és del **capitalisme** i només s'anomena el comunisme a peu d'imatge una vegada. Tot i que es comprèn la limitació de l'extensió, es troba a faltar que es mostrin altres models socials i econòmics, que posin al centre les persones, amb una visió més comunitària (cooperatives de treball, teoria del bé comú, etc).

En el llibre es fa referència a més factors que únicament els econòmics per parlar de **desenvolupament**. Es mostren indicadors econòmics, indicadors centrats en la salut i la qualitat bàsica de vida, també l'índex de pobresa extrema i, per últim, l'IDH (p. 56). Tot i així, a l'hora d'utilitzar el terme *desenvolupament* és una mica desconcertant, ja que sovint s'utilitza com a sinònim de *creixement econòmic* i es proposa consultar el PIB/capita per tal de saber el grau de desenvolupament d'un estat (p. 80). Durant el relat, s'utilitzen de manera indistinta els següents termes: *països desenvolupats, en vies de desenvolupament, rics i pobres, perifèrics i del centre*.

Les desigualtats entre Nord i Sud i el privilegi del capital en mans d'una elit poc nombrosa que domina el mercat s'exposen de manera reiterada, amb un to crític. S'expliquen a través de diversos gràfics les desigualtats econòmiques, socials i d'IDH, dins de la Unió Europea (p. 228). No es troba, però, cap visió crítica o qüestionaments als principis del capitalisme.

Gairebé no es fa referència a les **majories oprimides**, ni es visibilitzen els col·lectius més desfavorits, ni es remarca la condició de classe. En alguna ocasió, es planteja com a exercici i en un peu d'imatge es fa una referència a minories vulnerables com la gent gran i els discapacitats (p. 146). S'anomenen les minories de la Inquisició (p. 316). En el text no es fa referència a dinàmiques migratòries actuals; en canvi, sí que se'n fa en la Catalunya del segle XVI, quan la població catalana va augmentar gràcies a la immigració (p. 330, p. 318).

En general, manca explicació de la injustícia social i els col·lectius vulnerables en el propi estat i la visió de la classe treballadora (comptant que la divisió de sectors econòmics ocupa quatre unitats). Exposa causes estructurals de la fam i la pobresa dins del panorama global, parla de desnutrició als països pobres, però oblida que en un entorn més proper i contextualitzat, on l'alumnat es troba, n'hi ha moltes d'aquestes desigualtats; esmenta més les opressions llunyanes (com en el cas de desigualtat de gènere). Es troba a faltar, doncs, un tractament de la situació econòmica i social de la joventut, de diversitat de gènere, de la classe treballadora i de la població migrada, com també el paper que tenen dins del sistema laboral i en el creixement demogràfic. Algunes activitats demanen pensar en col·lectius desfavorits (p. 75, p. 161). Les unitats d'història descriuen principalment les classes benestants.

PERSPECTIVA DE GÈNERE

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** analitzats en aquest cas són *homes, dones i gènere*. S'ha comptabilitzat 37 vegades la paraula *dona* i 11 la paraula *home*. Val a dir que totes les vegades que s'ha trobat el concepte *dona*, en general se'n parla com a categoria i col·lectiu, sense personificar-les.

Del global de **personalitats** que apareixen en el llibre, les dones representen un 11,9%. Moltes no apareixen integrades en el discurs del text, sinó en una secció especial: "La dona en l'època moderna" (p. 296).

B. Indicadors qualitius

Pel que fa als rols amb què figuren les dones, quatre pertanyen a la monarquia, tres són escriptores, dues són pintores, una és dirigent política, dues són intel·lectuals, una és pedagoga, una és cooperant, una és acadèmica, una és exploradora i una és pirata. I la Melinche surt com a dona d'Hernan Cortés.

No podem dir que el llibre aporti una **visió de gènere transversal**, ja que gairebé no es fan apunts de desigualtat de gènere en el relat i sovint es troben a faltar. Per exemple, en les quatre unitats que es dediquen a explicar les activitats i els sectors econòmics, no es fa cap referència a la discriminació laboral de les dones, ni a la divisió sexual del treball, ni es reconeix el treball de cures dins de la divisió laboral, com tampoc la necessitat d'aquesta mena de feina per tal que el sistema laboral funcioni. En aquestes unitats es fan dues anotacions: un fragment dedicat a les dones africanes (p.106) i més endavant s'apunta el fenomen de les dones a màquiles a Àsia.

En general, el cos del contingut **no reproduïx rols estereotipats**, amb alguna excepció que convé destacar, com és el cas d'un fragment de Leonela Relys (p. 59), on afirma: "Això vol dir que l'analfabetisme es mantindrà perquè no hi ha millor educadora que la dona, la mare, dins d'una família", amb la qual cosa es perpetua el rol de dona com a cuidadora. D'altra banda, cal destacar, en positiu, la presència de dones a les imatges, amb rols no estereotipats.

Per norma general s'empra un **llenguatge sensible al gènere**, procurant utilitzar conceptes neutres per referenciar tota la població: *les persones, l'acció humana, els humans, la població*. Tot i així, no es pot dir que s'utilitza un llenguatge no sexista, ja que quan es parla de rols socials es fa sempre en masculí: *els obrers, els camperols, els científics, els ministres, els mestres, els caps d'estat...* Esporàdicament es fa ús del llenguatge igualitari: *president o presidenta*" (p. 198), *els regidors i les regidores* (p. 204).

El tractament de gènere a les imatges de suport no podem dir que reproduïxi els rols de l'home i la dona tradicionals, ja que hi ha força paritat (per exemple, es pot veure un home fent tasca de cures o un perruquer, p. 160). Tot i que les imatges que representen escenaris de poder estan dominades pels homes.

En la selecció de fonts primàries i secundàries (com a suport del contingut), superen amb escreix la representativitat d'homes autors, quan hi ha dones brillants que parlen de processos històrics o de globalització (com Susan George, Naomi Klein, Saskia Sassen, entre d'altres); per tant, convindria tenir en compte també aquestes fonts, a l'hora d'introduir la igualtat de gènere com una dimensió transversal al llibre de text i així contribuir a generar referents d'ambdós gèneres.

PERSPECTIVA DE DIVERSITAT

A. Indicadors quantitius

El **concepte** de *diversitat* apareix 18 vegades, de les quals només 5 en termes de varietat cultural. El concepte de *cultura* apareix 24 cops, sobretot en les unitats 7 i 8, de temes d'organització política dels estats. Segurament els indicadors quantitius ja ens avisen del fet que és la dimensió amb menys pes al llibre de text.

Del recompte de **personalitats** aparegudes en el llibre, tan sols un 4,37%, són de procedència de països del Sud (Tibet, Uruguai, Cuba, Mèxic i inques, asteques i maies). En la seva majoria són privilegiats.

B. Indicadors qualitatius

El llibre fa un tractament de la diversitat bastant nul. Tot i així, explicita un missatge d'obertura i de deixar enrere la visió etnocèntrica dels models de vida, en pro de la tolerància i una **visió de respecte** quant a la diversitat cultural (p. 56). Ressalta la importància de vetllar per la diversitat cultural enfront de la uniformització cultural (p. 52).

Menciona les **responsabilitats** i destrosses dels estats als països colonitzats, en el seu dia, i, avui, sobretot en temes d'economia i models agraris (p. 92). Empra el terme *genocidi* (p. 264) i, encara que no amb profunditat, fa referència a les conseqüències de la conquesta d'Amèrica sobre la població indígena (p. 265). Explica l'existència dels pobles originaris i dels diferents *modus vivendi* que no reconeixien la propietat privada (p. 260). Com hem esmentat amb anterioritat, fa menció del domini i l'explotació dels països del centre als perifèrics i de la vulneració de drets a què els sotmeten, i aporta també una mirada crítica de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament. En períodes més actuals, descriu breument l'augment de corrents feixistes, però ho fa sense explicar-los, ni tampoc parla de com vulneren els drets humans, ho explica amb to neutre, sense valorar el risc que suposen per a la diversitat (p. 233).

El seu tractament de les activitats econòmiques per sectors és bastant **etnocentrista**, ja que correlaciona el desenvolupament de l'activitat terciària amb el grau de desenvolupament, i el mateix fa amb el model agrari (p. 80, p. 96). Respecte a les representacions cartogràfiques, tots els mapes són d'Europa o del món en projecció Mercator, eurocentristes, amb l'excepció d'una projecció de Peters (p. 338). En termes de llenguatge, continua utilitzant termes com *descobrimt*, o *nou món*, o bé no fa referència a l'existència de població en territoris envaïts.

Es té una visió del desenvolupament parcial, des dels models occidentals, marginant tipus de govern, economies, creences i cosmovisions del Sud (tan sols es fa referència a un aspecte cultural de l'Índia en una imatge, p. XX). Es pot dir que el llibre no té una mirada internacionalista i que la diversitat cultural no és un aspecte transversal en el material pedagògic. Com que no suposaria un problema d'extensió, es podrien aprofitar més les activitats en aquest sentit.

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitativus

La dimensió de medi ambient quantitativament es mostra amb els conceptes de *medi ambient* (21 cops), *sostenibilitat* (15 vegades) i *ecològic* (21). Té molt més pes del que les xifres mostren, ja que sense anomenar aquestes paraules es té molt en compte la contaminació i la consciència ecologista al llarg de l'apartat de geografia, en totes les unitats, però en les quatre unitats d'història no apareix cap mirada respecte el medi ambient.

B. Indicadors qualitatius

Les unitats didàctiques de geografia promouen una consciència ecologista, de respecte i de coresponsabilitat amb el medi ambient (p. 32). Es dona llum als grans **problemes ambientals**: efecte hivernacle, disminució de la capa d'ozó, pluja àcida, desforestació... (p.22), la degradació del sòl pel model de producció (p. 14), model de transports i contaminació, desequilibris regionals i globals (p. 150), les conseqüències del creixement urbà, l'impacte del turisme (p. 178), entre d'altres.

Es presenta el **progrés tecnològic d'una manera crítica**. S'exposa l'exhauriment de recursos naturals (aigua, espècies marines...) i els relaciona amb drets fonamentals (com l'aigua), deixant palès que s'ha d'aturar el consum exponencial introduint una visió de futur, per a les properes generacions i per a la biodiversitat. S'esmenta també la necessitat de béns immaterials per poder viure (p. 18), fent èmfasi en la necessitat d'un desenvolupament sostenible (p. 28). Es troba a faltar que es concreti com hauria de ser aquest desenvolupament per ser sostenible, tot i que es proposen alternatives no integrades explícitament entre si: energies alternatives, comerç just, consum de proximitat...

En les primeres unitats, es parla molt de com afecta la redistribució de recursos naturals i la desigualtat en les relacions mundials. Tot i així es podria concretar més en aspectes que puguin promoure una revisió d'actituds en el dia a dia, per exemple parlar de l'explotació de mines de coltan per a l'ús de la telefonia mòbil. De fet, es troba a faltar la **correlació de recursos amb els models de relacions socials**, més exemples com el cas dels agrocarbursants a Llatinoamèrica.

PERSPECTIVA DE DEMOCRÀCIA I DRETS HUMANS

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** per analitzar aquesta dimensió han estat *ciutadania*, *drets humans* i *democràcia*. En moltes de les unitats hi són poc o gens presents i s'aglutinen en les unitats 7 i 8. En total, *democràcia* apareix 14 vegades; *drets*, 23 cops (només un com a *drets humans*), i *ciutadania* un total de 16 vegades.

B. Indicadors qualitius

En el llibre sovint veiem els **corrents ideològics en confrontació**, com discursos ecologistes enfront del model de producció i desenvolupament, el moviment antiglobalització (p. 64) en contra del discurs de la UE, de les polítiques d'austeritat i dels moviments en defensa dels drets bàsics i socials (p. 230), o bé la reforma protestant (p. 284). Durant la crisi de la monarquia hispànica s'exposen motius dels aldarulls socials com la fam, el mal govern i la pressió fiscal, deixant de banda la ideologia política de rerefons (p. 314). De la mateixa manera, quan es parla de la caça de bruixes i els seus aquelarres, no s'explica el contradiscurs i la saviesa que tenien les bruixes com a marc de creença (p. 316).

Es desaprofiten oportunitats per deixar entreveure moviments socials actuals, com la lluita contra el TTIP, quan es parla de tractats de lliure comerç (p. 48). A través de les imatges de suport, es mostren també moviments socials com la PAH, la plataforma en defensa de l'Ebre i diverses lluites d'organitzacions ecologistes i també hi apareixen els desnonaments en una activitat breu (p. 186). Es pot dir que el text vetlla per fer d'altaveu de les reivindicacions del poble, tot i que no mostra la visió dels **col·lectius marginats** ni les opressions desiguals davant la llei.

El llibre procura mostrar alternatives necessàries com el comerç just (p. 61), el consum responsable i de proximitat i en alguna activitat fa referència a la banca ètica.

Mostra el **concepte de democràcia representativa**: "un poder polític és legítim quan és democràtic i representa la voluntat d'un poble expressada a les urnes" (p. 194). No mostra el sistema democràtic com a obert, ni en fa una crítica d'arrel, mostra algunes debilitats del sistema, però relacionades amb l'efecte de la crisi econòmica (p. 148).

Fa referència al fet que l'estat del benestar ha estat fruit de la reivindicació de drets i lluites prèvies (p. 146). I esmenta **lluites** que han tingut un efecte en les polítiques de l'Administració pública o el paper de les ONG (p. 28, p. 62). Promou una consciència global i respostes individuals enfront de les injustícies socials i els problemes mediambientals al llarg del text (p. 26).

En el llibre no apareix quasi el concepte de **drets humans de manera explícita**. Quan apareix el concepte *dret*, és en termes generals o bé en els drets laborals i dret a autoderminació. Tampoc no presenta de manera clara violacions dels drets humans; cal destacar la referència als abusos de les multinacionals quant a l'explotació laboral (p. 128) i també es fa una referència a la lluita contra els acomiadaments a Catalunya (p. 131).

Quant als personatges històrics i referents citats, un 38,7% representen el discurs hegemònic, enfront d'un 15,8% que representen un discurs alternatiu i un 42,6% que no mostren cap posicionament explícit en el llibre.

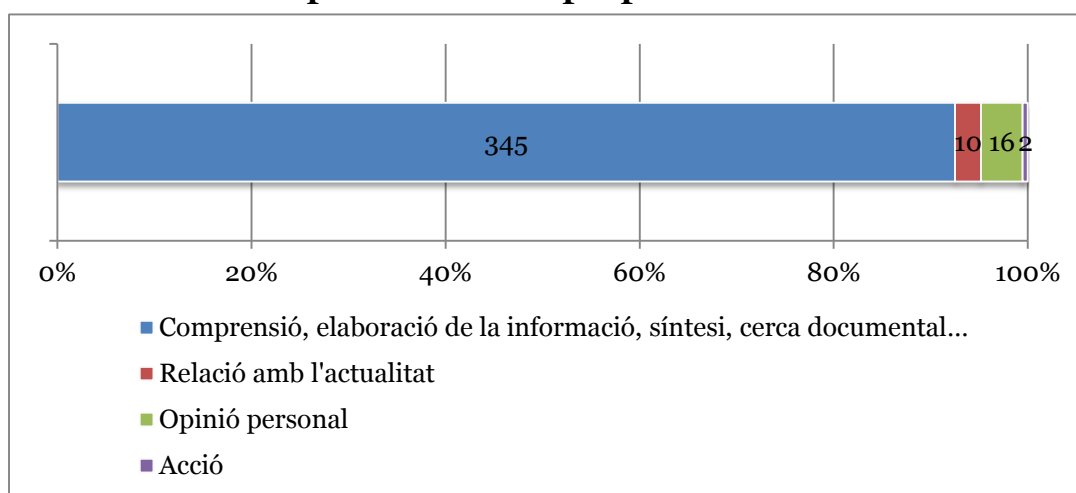
DIDÀCTICA

A. Indicadors quantitativs

Els tipus d'activitats proposades s'han analitzat i comptabilitzat segons el procés cognitiu que demanaven. Del total de 373 activitats que planteja el llibre de text, el 90,1% requereixen tipus de tasques com comprensió lectora, identificació de la informació bàsica, identificació d'elements, recerca d'informació, síntesi, elaboració d'informes i/o anàlisi. Un 2,7% demanen relacionar continguts amb la comprensió de l'actualitat, per exemple, n'hi ha una sobre els productes de temporada (p. 107).

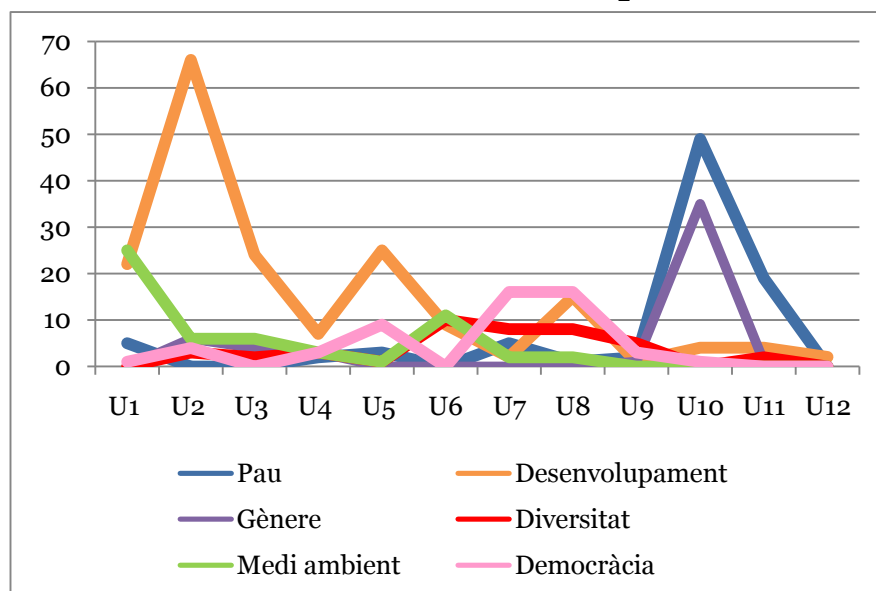
Quant a tasques d'opinió personal i esperit crític, aquestes activitats demanen, en un 4,28%, "quines mesures prendries per resoldre el risc dels desastres naturals als països pobres?" (p. 41). I, per últim, n'hi ha un 0,53% que promouen una acció i creació, com seria l'encàrrec d'elaborar una enquesta sobre els avantatges i els inconvenients de pertànyer a la UE i buscar persones d'entre 40-60 anys que la responguin i després elaborar-ne un informe (p. 243).

Taula 8. Tipus d'activitats proposades a Barcanova

En didàctica, analitzem la transversalitat de les temàtiques analitzades al llarg de totes les unitats. Com es pot apreciar en el següent gràfic, els temes de *desenvolupament* i *medi ambient* tenen una forta presència en els capítols de geografia. La *pau* té pes en els tres capítols d'història (U9, U10, U11); com hem dit, més en representació de la guerra i l'enemic que referent a la pau i la solidaritat. La *diversitat cultural* i la *democràcia* es mostren més presents de la U6 a la U9. La dimensió *gènere* té més pes en l'àrea d'història, però per tots els personatges que apareixen, no per la transversalitat de la mirada de gènere.

Taula 9. Transversalitat de les temàtiques a Barcanova

B. Indicadors qualitatius

La majoria d'activitats són tancades, sense donar lloc a la creativitat i a la iniciativa, i reforcen un model educatiu unidireccional en què l'alumnat no és protagonista del seu procés d'aprenentatge. Les tasques són col·laboratives, malgrat que sovint s'hi posi el nom d'**activitat cooperativa**, ja que no comporta un valor afegit fer-les en grup ni és necessari, ni tampoc s'estableixen formes organitzatives que ho facilitin. Realitzar treballs cooperatius reals seria una bona manera de treballar la competència social i ciutadana.

No es pot considerar que el llibre treballi per **competències** de manera transversal, ja que mostra un gran desequilibri en el treball dels tres elements; potencia molt els coneixements, impulsa els procediments i les habilitats, però no arriba a les actituds. Hi ha activitats que procuren revisar hàbits, però falten indicacions perquè l'alumnat hi reflexioni, en faci una crítica i adquireixi noves actituds. Segurament, tampoc no és feina o objectiu d'un llibre de text. Aquest Informe aposta per una major proporció de treball per projectes, interdisciplinari i amb metodologies, vivencials i experimentals. Entenem que el llibre de text és un suport per al professorat i no ha de ser la guia de totes les classes. Tot i així, i tenint coneixement de l'estat de la qüestió, no seria sobrer que, des de les editorials, es proposessin línies més emancipadores.

L'organització del llibre promou la competència d'aprendre a aprendre, amb un apartat explicatiu previ al bloc d'activitats: com prendre nota, com comentar un text, fer mapes... etc. La competència artística i cultural es promou a través d'algunes activitats en què es demanen creacions d'aquest tipus i principalment en l'última unitat, d'història de l'art. En tot el llibre només es proposa treballar una pel·lícula. La competència digital i el tractament de la informació també es promouen molt, ja que gran part de les activitats són de recerca d'informació a través d'internet, i la mostra de la comprensió lectora es fa mitjançant

exercicis diversos (vertader i fals, sintetitzar la informació, fer resums, exposicions amb la informació, etc.). En competència comunicativa hi ha alguna activitat de *role-play* i moltes que requereixen una breu presentació davant de la classe.

En canvi, es troben a faltar propostes que desenvolupin la competència social i ciutadana, manca relacionar aspectes històrics amb fenòmens actuals, la iniciació a la participació d'una manera activa, activitats que requereixin una revisió profunda dels valors propis, demandes de posicionament crític, la vinculació i el coneixement de l'entorn mediambiental, social i polític.

Taula 10. Resum dels conceptes esmentats a Barcanova

	Geografia								Història				TOTALS	
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	U8	U9	U10	U11	U12		
Pau	0	0	0	1	2	0	2	0	0	14	5	0	24	86
Conflicte	3	0	0	1	1	0	3	1	1	8	4	0	22	
Guerra	2	0	0	0	0	0	0	0	1	27	10	0	40	
Desenvolupament	11	50	22	7	11	7	2	13	1	1	1	2	128	182
Pobresa	9	7	2	0	11	1	0	2	1	2	1	0	36	
Desigualtat	2	9	0	0	3	1	0	0	0	1	2	0	18	
Dona	0	4	3	3	0	0	0	0	0	27	0	0	37	50
Home	0	0	1	0	0	0	0	0	1	8	1	0	11	
Gènere	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
Diversitat	0	1	0	3	1	5	0	6	1	0	1	0	18	42
Cultura	0	2	2	0	0	5	8	2	4	0	1	0	24	
Medi Ambient	11	4	0	2	0	1	1	2	0	0	0	0	21	57
Sostenibilitat	2	1	1	1	1	8	1	0	0	0	0	0	15	
Ecologia	12	1	5	0	0	2	0	1	0	0	0	0	21	
Democràcia	0	1	0	0	2	0	9	2	0	0	0	0	14	53
Drets Humans/drets	1	2	0	3	5	0	4	4	3	1	0	0	23	
Ciutadania	0	1	0	0	2	0	3	10	0	0	0	0	16	
TOTAL	53	85	36	21	39	30	33	43	13	89	26	2	470	470
Total Geografia/Història	340								130				470	470

4.2. CRUÏLLA

Editorial Cruïlla. Projecte 3.16, 3r ESO Ciències Socials, Geografia. 2007

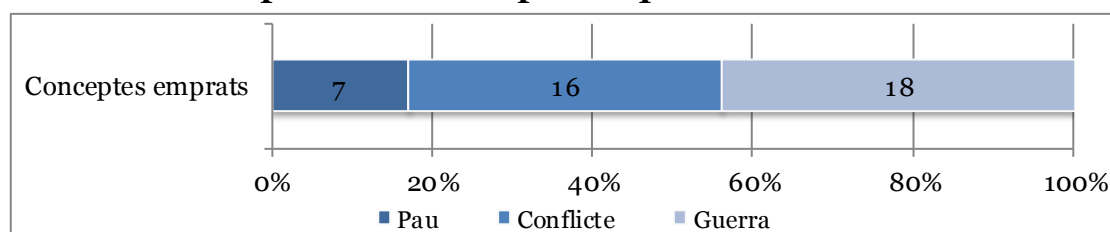
Autors: Xavier Gómez Cacho i Jaume Reula Biescas

Aquest llibre està dedicat exclusivament a l'àmbit de la geografia, ja que l'any de publicació del llibre és anterior a l'aprovació del Decret 187/2015, que defineix el currículum actualment vigent. El llibre es distribueix en tres blocs, dividits en diversos capítols. El bloc 1 dedica els continguts a les "Activitats humanes i el territori". El bloc 2 fa referència als "Canvis i desigualtats en el món actual", i el bloc 3 a l'"Organització política i la planificació del territori". S'hi pot apreciar un afany per introduir elements i conceptes (desigualtat econòmica, gènere, sostenibilitat, etc.) que permetin treballar determinats valors vinculats a l'educació per la pau, però tanmateix s'ha de revisar tant la qualitat transversal dels continguts com la presència d'elements i imatges estereotipats que reforcen prejudicis contraris als valors que s'haurien de promoure.

A. Indicadors quantitativs

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit es mencionen 41 vegades. La noció de *pau* apareix esmentada 7 cops: en un d'aquests apareix en termes de factor d'atracció del turisme i associada a la noció d'estabilitat política (p. 75); com a objectiu a assolir per part d'organismes internacionals o regionals o en termes de missions de pau (p. 141, p. 146) apareix mencionada 5 vegades, i 1 com a derivat de l'adjectiu *pacífica*, entesa com a via a través de la qual Europa volia assolir la unió dels seus països. El concepte de *guerra* apareix esmentat 18 vegades, generalment com a sinònim de *conflicte* o *conflicte armat*. Dues vegades és entès com a situació d'emergència (p. 141), d'altres com a nom propi de la Primera i la Segona Guerra Mundial (p. 186, p. 187, p.177), la guerra del Golf (p. 150) o la Guerra Civil Espanyola (p. 212), d'altres com a causa directa dels moviments migratoris (p. 149, p. 150, p. 119) i finalment és entesa com a resultat o conseqüència de les disputes o conflictes fronterers (p. 169). Pel que fa a *conflicte*, en general el llibre restringeix els recursos d'interpretació de la naturalesa dels conflictes a l'àmbit polític, i els assimila, les escasses vegades que en fa menció, a tensions polítiques (p. 181) entre grups socials (p. 168) dins d'un estat o entre estats, que es resolen mitjançant l'ús de les armes o de la violència directa. El limitat ús i desenvolupament multidimensional d'aquest concepte, mencionat 16 vegades, és notori al llarg de la majoria dels capítols i és esmentat (no desenvolupat en cap cas) sobretot a la unitat 10, i entès generalment com a sinònim de *guerra*. Si no es tracta d'una guerra, el concepte de *conflicte* sol ser substituït o utilitzat com a sinònim de *discrepàncies* (p. 181), *desacords* o *disputes* (p. 169). És possible observar, doncs, que la guerra i els conflictes adquireixen molta més importància en el llibre que no pas la pau.

Taula 11. Proporció de conceptes de pau i de violència a Cruïlla

B. Indicadors qualitativs

Els llibre fa esment de només 7 conflictes armats, dels quals només en un s'indica a l'alumnat que en cerqui les causes, sense explicar-les de cap altre conflicte. La Primera Guerra Mundial (p. 186) i la Segona (p. 173, p. 186) són mencionades per fer referència a les implicacions que van tenir per a la posterior organització política d'Europa i s'eludeix assenyalar-ne **les causes estructurals** (només s'esmenta que Hitler va ser un dels responsables directes del desencadenament de la Segona Guerra Mundial, a la p. 173). La guerra del Golf apareix esmentada en un peu de fotografia que mostra refugiats kurds a Turquia (p. 150), però no se n'explica res, com en el cas de la Guerra Civil Espanyola (p. 212). El conflicte entre el poble sahrauí i el Marroc (p. 183) apareix en l'apartat d'activitats de la unitat 10, on es proposa que l'alumnat cerqui informació sobre aquest tema a través de determinades preguntes orientades a guiar l'anàlisi (buscar les causes del conflicte i la implicació d'Espanya, cercar informació sobre les possibles solucions al conflicte i els obstacles que es troben, i les accions de solidaritat de Catalunya cap al poble sahrauí). Aquest és l'únic exemple de conflicte armat al qual se cedeix un cert espai per a una anàlisi amb més profunditat, que deixa, però, al parer de l'alumnat, sense haver desenvolupat abans cap altre exemple d'anàlisi en un altre cas. En

parlar de territoris i fronteres (p. 169), es fa referència a l'existència de conflictes relacionats amb disputes frontereres, un fenomen que s'assimila al terme *desacords* i *guerres*, i s'afegeix una fotografia d'un soldat a la frontera entre Corea del Nord i Corea del Sud. Així mateix, en parlar del repte de la integració (p. 150) i descriure breument la situació dels refugiats al món,⁴ es mencionen els conflictes entre països i les guerres civils com a causes principals (juntament amb les catàstrofes naturals) del “trasllat massiu de poblacions que fugen dels desastres” (p. 150), però sense explicar en cap cas les causes estructurals d'aquestes circumstàncies que generen tals fenòmens. Tot i que es demana a l'alumnat que cerqui informació sobre quins conflictes generen moviments forçats de població i les condicions en les quals aquestes poblacions es desplacen (p. 160).

Tan sols en el cas dels refugiats podríem afirmar, doncs, que són esmentats en el llibre en qualitat de **conseqüències de l'àmbit humà i social** dels conflictes armats, però sense especificar cap conflicte en concret com a causa.

En general, el conflicte i la guerra apareixen en el llibre com a conceptes destinats a la definició de **fets aparentment inevitables** i en pràcticament cap cas associats a la responsabilitat directa d'un estat, un model polític o econòmic o a les relacions entre aquests. En una ocasió tan sols, en explicar els inicis de la Unió Europea, es presenta aquesta necessitat de col·laboració i unió entre països com a possible de realització mitjançant únicament la via pacífica (p. 186).

El conflicte en totes les seves dimensions és completament obviat en les escasses mencions als processos de colonització i imperialisme. Així mateix, les explicacions sobre les activitats econòmiques i productives eludeixen parlar dels conflictes pels recursos naturals, que, de fet, sovint deriven en l'ús de la violència armada i tenen a veure o es vinculen amb conflictes socials i identitaris. Fins i tot quan el llibre descriu la deslocalització de les empreses amb un exemple sobre la descripció amb les multinacionals que s'instal·len en països en desenvolupament (p. 53), argumenta simplement que allà la mà d'obra és més barata i els impostos més baixos (p. 49). No menciona en cap moment les implicacions de violència que en l'àmbit social i humà aquest fenomen té per a les poblacions dels països afectats i l'explicació es redueix a les conseqüències econòmiques (p. 152). En cap moment no identifica altres tipus de violència que no sigui la violència directa, i no identifica la pobresa i la injustícia social ni el subdesenvolupament com a conseqüències de la violència estructural del sistema capitalista mundial.

El concepte de *pau* que utilitza, poc citat, és sempre sota la seva accepció negativa, com quan, per exemple, s'assenyala que l'OTAN fa “missions de pau” arreu del món (p. 141), sense donar-ne cap exemple ni fer cap valoració crítica del funcionament d'aquest organisme internacional –que, en definitiva, és una aliança militar entre estats– ni de la manera com són dutes a terme aquestes missions, atesa l'òbvia naturalesa d'aquest sistema de seguretat comú. La pau que pretén establir l'OTAN es duu a terme per mitjà de la imposició de la força militar, i, de fet, aquest objectiu fou impulsat durant la Guerra Freda, la qual és mencionada (p. 177) sense al·ludir als impactes socials i humans que tingué la cursa militar i armamentística entre els dos blocs enfrontats i les guerres perifèriques que dugueren a terme en els països de l'anomenat Tercer Món. Destaca l'absència, doncs, d'una valoració crítica de la militarització i l'ús de les armes, en reduir la definició i la descripció dels organismes internacionals al sol aspecte dels seus objectius, sense assenyalar els mitjans que utilitzen i les condicions en les quals els duen a terme.

No dona exemples d'iniciatives i estratègies orientades a desenvolupar i sostenir en l'espai i el temps processos de transformació social, que concebin els conflictes en termes d'oportunitats per a la generació de processos de canvi social i de l'adquisició de compromisos a llarg termini. No al·ludeix explícitament a la necessitat de tenir en compte les estratègies **no-violentes**, tot i que en el cas del conflicte sahrauí (p. 183) inciti l'alumnat a cercar

⁴. En tractar-se de l'edició del 2007, els continguts del llibre no donen resposta a la necessitat d'incorporar informació i crear coneixement entorn de la greu situació actual dels refugiats.

informació sobre les possibles solucions al conflicte (sense explicitar si aquestes es poden realitzar a través de pràctiques no-violentes, si s'han de cenyir a la mera producció d'acords de pau o poden d'implicar processos de construcció i sosteniment de la pau a llarg termini, etc.). En un exercici de la pàgina 181 es proposa una comparació entre dues situacions diferents: el conflicte de les autonomies a Bolívia, les manifestacions del qual deixaren morts i ferits, i la "discussió de manera democràtica" que es duu a terme entre Anglaterra i Escòcia. S'explica que Bolívia busca una sortida consensuada al conflicte, però no es desenvolupa la referència a l'ús de pràctiques no-violentes o alienes a la violència directa.

PERSPECTIVA DE DESENVOLUPAMENT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relatius a aquest àmbit apareixen mencionats 325 vegades. *Desenvolupament* s'esmenta 184 vegades, *pobresa* 76 i *desigualtat* 65. El concepte de *desenvolupament* apareix de manera transversal al llarg de tot el llibre. A la primera unitat apareix essencialment vinculat a la noció de desenvolupament sostenible en relació amb la protecció del medi ambient i les pràctiques favorables per pal·liar el canvi climàtic, i a la resta del llibre és utilitzat en termes de desenvolupament econòmic, social i humà (en teoria, ja que a la pràctica s'associa al creixement econòmic). També és utilitzat habitualment el derivat *subdesenvolupament*, sobretot a les unitats del bloc II, per fer referència als països en vies de desenvolupament. El concepte de *pobresa* apareix generalment mencionat com a sinònim de *desenvolupament* (que en algun cas és associat a la noció de *societat avançada*).

Pel que fa a les **personalitats**, de les 13 persones citades, 2 són de classe alta (2 caps d'Estat) (15,4%), 7 de classe mitjana (53,8%) i 4 de classe baixa (2 pagesos i 2 immigrants) (30,8%).

B. Indicadors qualitatius

Al llarg del llibre no són abundants els arguments que permeten vincular la pobresa, la injustícia social o el subdesenvolupament com a conseqüències de la violència estructural del sistema actual. És cert que es fan incisos abundants sobre la situació de pobresa de molts països, es proposen activitats orientades a reflexionar sobre possibles solucions i s'argumenta que la globalització no sempre afavoreix el desenvolupament d'alguns països i incrementa, en canvi, la dependència de l'exterior i l'acumulació de poder de les multinacionals sobre les zones més empobrides (p. 152). Tanmateix això no constitueix una perspectiva transversal de valoració crítica del model econòmic global ni d'aprofundiment en la responsabilitat de les elits de les condicions de les desigualtats globals. En efecte, el llibre atribueix la causa de la pobresa a les normes injustes que regeixen el comerç internacional (p. 111, p. 158) –sense identificar quins països en tenen la responsabilitat– i assenyala el comerç just com a model alternatiu que permet afavorir la creació de relacions comercials basades en criteris ètics que evitin l'explotació de les poblacions dels països en desenvolupament. Tanmateix, **les causes estructurals** que han generat aquest model d'explotació i la responsabilitat de les parts implicades no són prou desenvolupades. Les condicions d'inserció dels països en vies de desenvolupament en la dinàmica econòmica global no són desenvolupades de manera que promoguin una comprensió efectiva i crítica de les relacions entre els països del Sud i els països del Nord (associats indefectiblement al subdesenvolupament, la pobresa i les violacions als drets humans, i al desenvolupament, la riquesa, l'avenç i la democràcia respectivament).

Tot i que s'assenyalen tant factors interns (creixement ràpid de la població, economia de subsistència, manca d'infraestructures bàsiques, p. 139) com externs (normes injustes del

comerç internacional, globalització) que podríem atribuir a una explicació de les causes de la pobresa, els primers apareixen mencionats com a fets fortuïts, que fan pensar en el predomini d'una seva concepció en termes endògens, com si no fossin fruit d'una interrelació amb els factors externs ni fossin resultat de les relacions desiguals entre els països rics i els països que el llibre anomena generalment *pobres* (adjectiu que utilitza indiscriminadament en relació al desenvolupament, tot i especificar que aquest fa referència a més indicadors que no pas el creixement econòmic).

Les transformacions històriques que han generat i culminat en l'actual procés de globalització econòmica són descrites amb una mancança absoluta d'argumentacions que facin referència tant a les causes estructurals com a les conseqüències que en l'àmbit social i humà han anat provocant les diferents etapes del que el llibre anomena *el procés històric d'integració mundial* (p. 134) sobre les poblacions afectades. Així, doncs, no tan sols els conflictes armats són obviats en aquestes descripcions, sinó també els conflictes socials que generaren les condicions de dominació i explotació de les colònies. Tan sols s'esmenta el trasllat d'esclaus africans cap a Amèrica per treballar en les plantacions durant els segles XVI-XIX (p. 117). Els fets i els processos que desembocaren en l'actual model econòmic global apareixen com si fossin fets aparentment fortuïts, molt vinculats al progrés industrial i cultural d'Europa (fets l'explicació dels quals obvia completament qualsevol referència a les relacions de dominació i imperialisme que Europa establí amb les colònies que els feren possible), però desvinculats totalment de les causes estructurals.

En l'apartat d'anàlisi del mapa polític del món des de la perspectiva de la mundialització (p. 181), el llibre elabora unes conclusions que constitueixen un exemple de l'absència d'explicació de les causes estructurals de les desigualtats en el desenvolupament dels països. Associa les causes del desenvolupament a la proximitat geogràfica entre països rics, a les condicions d'adaptació al medi, a la proximitat amb els centres de poder polític i econòmic, i a un procés històric de desigualtat i de repartiment injust de la riquesa al món, que continua essent presentat com un fet el desenvolupament del qual fou inevitable (o almenys no aprofundeix en la seva explicació ni en descriu en cap cas les causes ni els actors responsables).

Dedica un capítol a parlar dels reptes del món globalitzat, incloent-hi els riscos que la globalització té per a l'economia i per a la identitat cultural dels pobles, però es troba a faltar una **valoració crítica més transversal dels models i sistemes econòmics** en relació als impactes i les conseqüències en l'àmbit social i humà que produeixen. Quan descriu les activitats econòmiques i els sectors que les desenvolupen en el bloc 1, focalitza l'atenció en les conseqüències mediambientals i les compara amb els impactes que els processos històrics d'explotació dels recursos han tingut sobre la vida social i humana, que es limiten a una frase referent al poc benefici que pot donar un tipus d'activitat econòmica per a la població local, per exemple. En el cas del turisme sí que se n'assenyalen les conseqüències negatives, tant mediambientals com socials (p. 85).

Es fomenta el debat entre l'alumnat entorn de la proposta d'un altre model de globalització que impulsés la universalització de la democràcia, els drets humans, la cultura i el coneixement, i s'assenyalen les opinions de col·lectius antiglobalització, les propostes i el foment del comerç just que impulsen i les crítiques que realitzen en relació a l'agreujament de les desigualtats al món a causa de la globalització econòmica (p. 146). Tanmateix, es troben a faltar elements per a una valoració més crítica dels avantatges i els inconvenients socials, com també més propostes alternatives (més enllà del comerç just) i l'adopció d'una perspectiva que tingui en compte les relacions de dominació i subordinació entre països o blocs polítics i econòmics i l'impacte que les seves decisions tenen sobre aquells grups més oprimits de les respectives poblacions. Seria recomanable aprofundir les descripcions neutres presents amb la inclusió d'elements i continguts que permetin una valoració més crítica dels inconvenients del model econòmic dominant.

En el model de desenvolupament que descriu el llibre, s'hi tracten **diferents indicadors, més enllà de l'econòmic**. L'Índex de Desenvolupament Humà és considerat com un

indicador important (p. 144) per mesurar el grau de desenvolupament. Tanmateix, sol aparèixer associat a la noció de riquesa o pobresa d'un país, com si els indicadors econòmics prenguessin més rellevància, i es troba a faltar una valoració crítica de la seva eficàcia. Així mateix, el llibre associa la noció de desenvolupament econòmic amb el de societat avançada (p. 16), tot denotant el protagonisme d'una concepció unilineal del progrés o evolució socioeconòmica de les societats i els països, que sol fer una separació entre les incloses dins el concepte de *món ric* i les integrades en el *món pobre*.

Quant a les imatges, cal destacar la presència de dues fotografies (p. 138) que pretenen representar aquesta oposició o diferència entre els països rics i els països pobres, a través de l'estereotip dels elements de l'entorn i de la població que l'habita. En una, clarament referent als països rics, apareix l'interior d'un centre comercial, on es visualitza una botiga de perfums i dones occidentals comprant i venent. A l'altra, s'hi observa una escena en un mercat d'algun país de l'Àfrica. Aquesta representació visual de la diferència entre els *dos mons* associa clarament la població africana amb la pobresa i la població occidental amb la riquesa. Implica, així mateix, la connotació negativa associada a la pobresa, que s'identifica amb tots els elements que apareixen en la imatge.

En referència als problemes socials de les ciutats, assenyala que les bosses de pobresa existents són degudes a la impossibilitat de donar resposta a les necessitats de tots els que hi arriben (p. 127), sense fer una valoració crítica de les dinàmiques de distribució de la riquesa ni assenyalar quins són els col·lectius que en resulten més oprimits i quins més afavorits i com a conseqüència de què. Les dones sí que apareixen mencionades com a **grup oprimit** (sense explicitar aquest concepte). A causa de la discriminació de gènere present en la societat patriarcal, s'incideix breument en el major grau de vulnerabilitat en el qual es troben davant de les condicions de pobresa i desigualtat (p. 159). En general, però, no s'explica el perquè de la presència de majories oprimides, ni tampoc se'n menciona l'existència (més enllà de les explicacions referents als *pobres*).

Seria molt important actualitzar l'edició del llibre i tenir en compte les transformacions socials, econòmiques i polítiques que han succeït en el nostre entorn en els darrers anys (crisi econòmica, retallades als serveis públics, caiguda de l'estat del benestar, moviments socials, etc.). Resulta interessant la inclusió del paper de les ONG en la descripció de les mesures existents per pal·liar les condicions desfavorides de moltes zones del planeta (p. 151), que destaca de manera diferenciada d'aquelles polítiques dutes a terme pels governs dels estats.

PERSPECTIVA DE GÈNERE

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relatius a aquest àmbit apareixen mencionats 78 vegades. La paraula *gènere* apareix 15 vegades. La paraula *home* n'apareix 20, mentre que la paraula *dona* es menciona 43 vegades. Pràcticament la totalitat de vegades que s'utilitza la paraula *dona* es fa referència a la desigualtat que sofreix respecte l'home i és presentada com a víctima de la discriminació, però mai es menciona en termes d'exemples de lluita per la igualtat. Abunden les distincions de gènere en l'ús de determinats conceptes, com *ciutadans* i *ciutadanes* (tot i que no sempre es faci la distinció, p. 68) o *treballadors* i *treballadores*. Tanmateix, és notori que la major concentració d'aquests conceptes es localitzi a la unitat 9, dedicada als reptes del món globalitzat, mentre que a la resta d'unitats pràcticament no se'n parla.

Pel que fa a les **personalitats** citades, són 13 el total de persones citades, de les quals 13 són homes (100%) i cap és dona. Cal tenir en compte que aquest indicador és força diferent del dels altres llibres, atès que només cobreix temes d'economia i organització política (no d'història).

B. Indicadors quantitius

Tot i ser el llibre que ho tracta amb major profunditat, la **perspectiva de gènere** no és prou transversal com desitjaríem, tenint en compte la importància que els continguts dedicats a l'apartat de gènere aparentment donen a aquesta qüestió. Així mateix, tot i que aquest tema apareix especialment destacat en relació a la discriminació laboral que pateixen les dones respecte als homes (p. 154), no se'n fa cap menció especial –ni de la discriminació ni de la proporcionalitat de dones i homes en els diferents sectors o professions que se'n deriven– en les unitats dedicades a l'activitat econòmica i productiva de les societats. La feminització o masculinització dels diferents àmbits econòmics i la traducció d'aquestes diferències –o discriminacions– en termes d'ingressos hi és, doncs, pràcticament absent, excepte a la pàgina 104, en què es dedica un paràgraf a la incorporació de la dona al món del treball.

L'única unitat que dedica una doble pàgina (p. 154-155) a tractar la qüestió de la desigualtat de gènere és la 9, però es deixa de banda al llarg de la resta del llibre (a la p. 70, en un exercici s'assenyala així mateix la desigualtat en la taxa d'alfabetització de dones i homes). Es fa referència a la ignorància generalitzada cap als drets de les dones per qüestions religioses, culturals o econòmiques, a la desigualtat present en l'àmbit laboral i a la violència de la qual són víctimes en l'àmbit domèstic. Es reconeix repetidament que la igualtat de gènere és un repte pendent en la majoria de països del món i es parla dels avenços que s'han fet en legislació en els diferents àmbits (educatiu, laboral, sanitari, jurídic, etc.). Es destaca positivament l'existència de lleis a fi que els gèneres puguin ser representats i les seves opinions i interessos escoltats. S'inclou una taula elaborada segons l'Índex d'Equitat de gènere que classifica els països segons els esforços que dediquen a solucionar aquest problema (p. 155). Tanmateix aquest índex no apareix assenyalat com un indicador important en les anàlisis dedicades a mesurar el nivell de desenvolupament de cada país.

Afegeix també, en el lateral de la pàgina (p. 154), algunes xifres referents a la desigualtat de la dona al món, relatives al nivell de pobresa, d'alfabetització, d'ingressos econòmics i de morts relatives a l'embaràs o al part. Resulta interessant que s'assenyali que l'assoliment de la plena igualtat entre homes i dones exigeix tant esforços en les actituds individuals de la vida diària com en l'àmbit de les lleis dels estats. En l'apartat de cròniques geogràfiques de la unitat, s'hi inclou un extracte d'un text d'una pàgina *web* en el qual s'assenyala la desigualtat econòmica com una arma molt poderosa per minar les capacitats de la dona i les dones com el col·lectiu més afectat per la pobresa (p. 159).

Una de les activitats proposades (p. 160) consisteix en l'anàlisi amb perspectiva de gènere d'una fotografia antiga que mostra una dona realitzant una feina domèstica i incita a la reflexió i el debat entorn de la feminització de les tasques domèstiques i la realitat del repartiment de tasques entre homes i dones en la societat actual.

Tanmateix es troba a faltar la menció de dones que al llarg de la història o en l'actualitat hagin desenvolupat un **rol de lideratge**, ja sigui en moviments de lluita social per l'adquisició de drets com en l'àmbit polític, científic, econòmic, etc.

En general, al llarg del llibre es vetlla per mantenir l'ús d'un **llenguatge no sexista**, tot i que diverses vegades hi ha la presència de paraules que són escrites només en la seva versió masculina o femenina (*vídues, treballadors, ciutadans*), fet que respon a estereotips de gènere (p. 61, p. 68). **No s'observen prejudicis sexistes o masclistes explícits** en cap de les unitats. Quant a les imatges, cal destacar la presència d'una fotografia en la qual apareixen dues dones vestides amb un burca. El peu de pàgina fa referència a la discriminació que les dones pateixen en molts països del món, “fins al punt de tenir prohibit mostrar el seu aspecte i haver-se d'amagar sota un burca” (p. 154). Aquesta fotografia reforça els estereotips relatius tant a la religió islàmica en els quals es basen els discursos islamòfobs que s'amaguen darrere l'excusa de la discriminació sistemàtica de les dones en l'islam, com de gènere, en fer visible tan sols un aspecte, molt parcial, de la realitat social de les dones en els països islàmics i no mostrar, per exemple, una dona –musulmana o no– liderant una moviment social per la igualtat de drets.

A. Indicadors quantitativs

El concepte de *diversitat* no apareix en el llibre. Tanmateix, el concepte de *cultura* és esmentat 94 vegades. La major part d'aquests casos es concentren en la unitat 8 i fan referència a les *àrees culturals* i als conjunts geogràfics en els quals apareixen classificats els països. Així mateix també es fa menció de la noció d'*interculturalisme* (p. 170). A la unitat 10 (p. 170), *cultura* apareix associada a la noció d'*ètnia* i de *nació* (no com a sinònim, sinó com a element integrant del conjunt de trets comuns a partir dels quals es defineixen els dos conceptes).

B. Indicadors qualitativs

Tot i que es fa menció de l'existència de condicions que suposen una **violació dels drets humans** (p. 139, p. 150, p. 151) i d'alguna organització que treballa per defensar-los (Amnistia Internacional) (p. 151), no s'esmenten en cap cas les pròpies responsabilitats en aquests fets, en referència a cap episodi històric. Quan s'assenyalen els trets comuns que s'atribueixen als *països pobres*, es fa referència a la manca de llibertats democràtiques com a fet que afavoreix la violació freqüent dels drets humans (p. 139), però no se n'expliquen les causes estructurals ni s'aprofundeix en exemples concrets. Així mateix, quan s'esmenten els trets comuns dels *països rics*, no es fa cap menció a l'existència de violacions dels drets humans. Seria molt important introduir continguts referents a l'existència de situacions de vulneració dels drets humans que tenen lloc en els països desenvolupats, a fi d'evitar la diferenciació entre un grup de països i un altre en termes d'oposició entre connotacions negatives i positives que no deixen de ser estereotips essencialistes i generalitzadors creats des d'una perspectiva totalment etnocèntrica. Es podria fer referència a les condicions de les migracions actuals a Europa i a la seva responsabilitat en les violacions de drets humans comeses cap a les persones migrants i refugiades, per exemplificar un cas dramàtic d'actualitat.

El llibre esmenta que, malauradament, s'expandeixen més fàcilment la moda, el menjar, les llengües i altres productes occidentals de consum massiu que els drets humans, la democràcia o l'estat del benestar (p. 133), sense explicar-ne les causes ni les responsabilitats.

Així mateix, tot i que sigui el llibre de geografia, en què es mencionen els processos de colonització o de globalització actual, s'haurien d'esmentar les violacions de drets humans comeses pels estats occidentals en la implementació –o la imposició– de models econòmics i polítics a la resta de països. Els processos de colonització i de creació dels grans imperis colonials són assimilats a *l'era dels descobriments* o de *l'expansió cultural d'Europa* (p. 134), des d'una construcció del coneixement basada en la perspectiva eurocèntrica que eludeix explicar els conflictes i les greus conseqüències que implicaren per a les poblacions dels territoris colonitzats. Eludeix, doncs, assenyalar que aquests fenòmens foren protagonitzats per conflictes armats, l'aniquilació d'un gran nombre de poblacions indígenes i el trastorn de les seves estructures polítiques, socials i culturals tradicionals. És a dir, greus actes de perpetració i institucionalització de diferents tipus de violència: armada, cultural i estructural i violacions als drets humans.

El concepte de **democràcia** apareix fortament vinculat al model d'organització política dels països occidentals/rics/desenvolupats (p. 138), per oposició a les característiques atribuïdes als països *pobres*: inestabilitat política, manca de democràcia, etc. (p. 139). Així mateix, el respecte als drets humans apareix com a element constitutiu dels estats *rics* o *desenvolupats* i propi dels seus models democràtics. És rellevant la visió modernitzadora o evolucionista que travessa els continguts del llibre. Divideix el món en dos grans *submons*, el món ric i el món pobre, que associa indefectiblement als països desenvolupats i als països que sol

denominar *subdesenvolupats*, respectivament. Així, doncs, tots aquells models polítics, socials i econòmics que no s'inscriuen dins de l'esfera de la riquesa o la pròpia d'Occident responen a un grau de desenvolupament inferior. Els països en vies de desenvolupament són descrits en termes del que suposadament i generalitzadament no tenen en relació al model occidental (llibertats democràtiques, respecte pels drets humans, economia de mercat, infraestructures bàsiques, etc.), i en cap cas com a exemples de models diferents d'organització de les societats.

En general, pel que fa a l'aproximació a la **diversitat** (tot i que no esmenti el concepte) i el contacte entre cultures, les explicacions del llibre mostren un to respectuós i una valoració positiva i enriquidora de l'intercanvi cultural i la configuració de noves formes culturals. S'esmenta l'interculturalisme com a dinàmica de foment dels contactes i coneixements entre les cultures a fi d'afavorir relacions socials positives (p. 170). Destaca, doncs, **l'absència de prejudicis racistes o xenòfobs** explícits, tot i que s'hauria d'evitar l'ús de conceptes com *amença* en relació amb l'arribada dels refugiats (p. 150), ja que reforça un imaginari social basat en la por a l'altre i en la diferenciació entre el *nosaltres* i *ells* com a entitats oposades.

Tanmateix i de manera una mica incoherent, el to dels arguments entorn dels conceptes de cultura global i cultures minoritàries és marcadament **etnocèntric** (p. 153). S'assenyala que les potències econòmiques exerceixen una forta influència en els *països pobres*, les cultures dels quals corren el risc de perdre's o desvirtuar-se, fet que presenta el repte de preservar la identitat cultural, les creences i els costums de moltes societats que no poden competir amb els atractius de la societat consumista del món desenvolupat.

Exclou la influència del llegat araboislàmic en la civilització europea, ja que tan sols menciona l'herència grecollatina i cristiana (p. 140). Els principals conflictes armats són identificats en un mapamundi (p. 180) a l'apartat de la unitat 10 dedicat a l'anàlisi del mapa polític del món des de la perspectiva de la mundialització. En l'exemple d'anàlisi que el llibre proposa, s'hi integren indicadors relatius al nivell de desenvolupament dels diversos països, algunes ciutats importants en el procés de la mundialització, la identificació dels diferents conflictes armats en el món, i d'aquells països amb significativa població islàmica. Es crea així una mena de conglomerat d'idees mancat d'argumentació i que reforça els prejudicis entorn de la vinculació entre el món islàmic, els conflictes armats, i el *subdesenvolupament*.

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitius

Els conceptes relatius a aquest àmbit apareixen esmentats 118 vegades. *Medi ambient* (i derivats: *medi*, *medi natural* i *medi humanitzat*) és mencionat 70 vegades. *Sostenibilitat*, essencialment vinculada a la noció de desenvolupament sostenible, apareix esmentada 36 vegades. Finalment, *ecologia* és mencionada 12 vegades, relatives a *desastre ecològic*, *moviments ecologistes* (p. 23) o *productes ecològics* (p. 41). La major concentració d'aquests conceptes per capítols es produeix en les unitats del bloc 1, dedicades a l'activitat humana i el territori.

B. Indicadors qualitius

Al llarg del primer bloc del llibre són nombroses les al·lusions als **problemes mediambientals** causats per l'explotació de determinats recursos en les activitats econòmiques del model global de producció i consum. Aquest impacte sobre el medi s'explica per una intensificació de les activitats econòmiques, l'augment del consum energètic i el creixement de la població mundial (p. 14). L'explotació dels boscos, el consum excessiu

d'aigua dolça, l'explotació dels recursos minerals i energètics més emprats actualment són alguns exemples de la sobreexplotació dels recursos. Les conseqüències d'aquesta sobreexplotació es fan visibles repetidament, tot esmentant la desforestació (p. 16, p. 34), la desertificació (p. 16), la contaminació de l'aire, l'aigua i el sòl (p. 15, p. 17), l'exhauriment dels recursos no renovables (p. 13, p. 14) i la degradació de l'entorn marí (destrucció de la flora i la fauna, captura d'exemplars d'espècies sense valor comercial, etc.) (p. 36).

En referència a l'**explotació dels recursos de cada època**, s'esmenten els tipus d'arbres que es podien trobar a la península Ibèrica durant l'època romana i la desaparició actual de la majoria d'aquests boscos per convertir-los en zones de pastura. Així mateix, a la secció de cròniques geogràfiques (p. 39), s'inclou l'extret d'un article de diari, en què s'explica la regressió de la vida de pagès a Cardona i la desaparició de la fusta com a recurs natural a causa dels incendis forestals. També s'esmenta que determinats tipus d'agricultura i de ramaderia es troben en procés de regressió, ja que no s'utilitzen gaire actualment (p. 30, p. 32). La classificació dels tipus de ramaderia i agricultura (que es fan servir actualment) fa una breu referència al tipus de territori on es practiquen (més o menys desenvolupat, situació geogràfica, clima, etc.), però no apareix vinculada a les relacions socials existents.

S'estableix una vinculació entre els problemes mediambientals i el desenvolupament econòmic dels països (exemplificant la situació d'Espanya i Catalunya), tot determinant, per tant, una correlació directa entre el major desenvolupament econòmic d'alguns territoris i societats i un major nivell d'impacte al medi ambient. Es responsabilitza els països rics i els seus ciutadans de la seva part de culpa en el procés de canvi climàtic (p. 19, p. 21) i s'interpel·la l'alumnat a pensar en possibles solucions per combatre'l.

Es **valora críticament el progrés tecnològic**, en relació amb l'ús dels transports, els residus generats per l'activitat humana, la proliferació de les indústries i el creixement de la població, entesos com a factors agreujants del nivell d'impacte mediambiental. Els vessaments urbans i industrials, els productes químics de l'agricultura i els naufragis dels petrolers contaminen l'aigua de rius, llacs i mars (p. 15). Els residus tòxics produïts per indústries com la siderúrgica o la química contaminen el sòl. Les emissions de les fàbriques i els transports contaminen l'aire (p. 17). S'assenyala també que determinades pràctiques agrícoles i ramaderes causen desforestació i s'elabora una comparació històrica de la desforestació per l'expansió de l'agricultura i els conreus entre el segle XVIII i el començament del segle XXI, i en un mapamundi se senyalitza la superfície desforestada al món des del 1980 i fins el 2000 (p. 14). S'explica l'evolució de la indústria, que es divideix en tres etapes (primera, segona i tercera revolució industrial) (p. 48-49). Són descrites fent esment essencialment dels diferents recursos i innovacions tècniques que es desenvoluparen, i, a nivell de dinàmiques socials, s'explica la proliferació d'aglomeracions urbanes i l'augment de la població durant la segona revolució industrial i la generació de problemes d'atur a causa de la deslocalització de les empreses (p. 49). Es troba a faltar l'aportació de més elements per a una valoració crítica dels avantatges i els inconvenients d'aquest progrés tecnològic, tant en l'àmbit social com de l'impacte mediambiental, i així mateix connectat a les dinàmiques polítiques i econòmiques de cada època.

La naturalesa finita de molts recursos naturals és explícitament destacada (p. 8-9, p. 13-14, p. 16, p. 19) i se'n responsabilitza la sobrepressió que l'activitat humana exerceix sobre seu per consumir-los. En relació a l'**esgotament dels recursos**, en descriure els diferents tipus d'agricultura, es deixa palès que l'agricultura de plantació dins el sistema de mercat esgota ràpidament els sòls i no deixa beneficis per a la població local (p. 31), tot incidint així en aquest cas no tan sols en l'impacte ecològic, sinó també socioeconòmic. Així mateix assenyala que algunes tècniques de pesca, realitzades amb vaixells pesquers i l'ús de xarxes de deriva i arrossegament, són considerades perjudicials per a l'entorn marí i esgoten les possibilitats de seguir realitzant activitats de pesca com es feia tradicionalment (p. 36).

Es valoren molt positivament les propostes que elabora el llibre entorn dels models alternatius i sostenibles d'explotació dels recursos naturals (sobretot vinculats a la pesca), de consum i reciclatge de residus i de desenvolupament d'energies netes, p. 19, p. 37). Així

mateix, s'explica el Protocol de Kyoto (p. 55) i s'inclou l'extracte d'un article de diari en el qual es fa una valoració crítica de l'actuació d'Espanya en relació amb el seu compliment dels objectius fixats en aquest protocol.

Aquest primer bloc insisteix, doncs, en la necessitat d'avançar en el camí del desenvolupament sostenible (p. 18), que distingeix de la primera concepció de desenvolupament d'un territori que s'identificava únicament amb el creixement econòmic. Pel contrari, el desenvolupament al qual fa referència és aquell que té relació amb el benestar de la població i té a veure amb més indicadors (distribució justa de la riquesa, escolarització, atenció sanitària, reducció de les grans desigualtats del present i garantir el benestar de les generacions futures, protecció del medi ambient, etc.) (p. 18-19).

PERSPECTIVA DE DEMOCRÀCIA I DRETS HUMANS

A. Indicadors quantitativus

Els **conceptes** relatius a aquest àmbit apareixen esmentats 112 vegades. El concepte de *democràcia* apareix 42 vegades, sobretot concentrat a la unitat 10, en la qual descriu les principals característiques dels règims democràtics. El concepte de *drets humans* tan sols apareix esmentat 5 vegades, mentre que la noció de *drets* (generalment vinculada als drets de la ciutadania en les democràcies o als drets de la dona) apareix 15 vegades. La paraula *ciutadania* (i els seus derivats: *ciutadans*, *ciutadanes*) es menciona 50 vegades.

B. Indicadors qualitativus

En relació als **corrents ideològics i polítics en confrontació**, cal destacar que no els sol esmentar al llarg del llibre, que segueix més aviat una línia d'exposició neutralitzant dels esdeveniments històrics que exposa amb concises mencions a l'existència de contradiscursos, generalment relegades a l'apartat de cròniques geogràfiques o com a breus anotacions poc desenvolupades en contrast amb l'extensió dedicada a l'exposició dels continguts generals. Alguns dels contradiscursos esmentats són els propis dels moviments antiglobalització (p. 137) i també els que reivindiquen un model de turisme basat en una relació ètica amb el medi ambient (p. 87). En mencionar el conflicte de les autonomies departamentals a Bolívia, es parla de la demanda dels moviments socials implicats, però aquesta no apareix pràcticament desenvolupada (p. 181). A la unitat dedicada a Europa i la Unió Europea, l'apartat de cròniques geogràfiques (p. 197) esmenta "veus discrepants que recorden que encara queda molt per fer en molts aspectes", en el qual inclou una citació d'Arcadi Oliveres que critica la manca de consens des de les bases en la construcció del projecte europeu i el predomini dels interessos dels més poderosos. Descriu així mateix diferents models d'explotació econòmica (economia de mercat, economia de subsistència, etc.), però no inclou elements que permetin pensar críticament en els factors positius i negatius de cada un. Es troba a faltar, doncs, una major transversalitat dels elements i continguts que permeten realitzar valoracions crítiques de la qüestió desenvolupada en algunes unitats.

Descriu, com a models d'estat antagònics, les monarquies i les repúbliques, i les democràcies i les dictadures (p. 173). La **democràcia és presentada com un sistema perfecte**, sobre el qual no s'exemplifiquen realitats que no s'adeqüen al model presentat. "Cap persona no és exclosa de la vida política per raó de sexe, professió, religió, ètnia o llengua" (p. 174). Seria molt important parlar de les realitats de desigualtat, exclusió i discriminació que ocorren constantment al nostre voltant, i incitar a la reflexió entorn de les discrepàncies entre el model presentat i la realitat actual de molts països democràtics.

En relació amb l'**opinió dels col·lectius marginats o el poble**, es pot veure reflectida en l'apartat de cròniques geogràfiques de la unitat 7 (p. 129), en el qual s'inclouen dos extractes de dues publicacions periòdiques diferents que reflecteixen l'experiència de la migració des del punt de vista de la persona que migra, tot exposant-hi les seves opinions, esperances, desil·lusions, etc. Les activitats proposades en aquest apartat s'orienten a motivar la reflexió entorn d'aquestes vivències des del punt de vista del migrant. Així mateix, a l'apartat "Què en saps?", de la unitat 9 (p. 148), s'exposa una pregunta que incita l'alumnat, a través d'una abstracció (imaginar-se que viu en un país on la subsistència és difícil), a situar-se en el lloc de l'altre (aquell que emigra) i a pronunciar-se respecte a la decisió que prendria, els problemes amb els quals es trobaria, etc.

Visibilitzar l'opinió i l'experiència personal i exposar continguts des del punt de vista de grups o persones que no se situen en una posició privilegiada de poder, de manera que l'alumnat pugui situar-se en diferents rols i explorar, des de diferents punts de vista, la situació d'aquells que normalment són menys visibilitzats, és un aspecte essencial per poder valorar críticament els esdeveniments històrics, polítics, econòmics i socials que afecten les persones i les societats i construir-ne un coneixement més global i intersubjectiu. Per aquest motiu, seria important que aquesta línia es pogués reflectir de manera més transversal al llarg de les unitats del llibre.

Si bé es parla de les millores en l'**assoliment de drets humans**, apareixen desvinculades dels processos de lluita social, excepte en la referència que es fa en un exercici de l'última unitat, en el qual es demana que l'alumnat busqui en la història exemples de la lluita dels catalans per les llibertats i pels drets individuals i col·lectius (p. 217). Generalment, però, el llibre es fa ressò de les millores que han fet els governs en matèria legislativa i institucional i de la tasca d'algunes ONG. Per exemple, en relació amb la igualtat de gènere, el llibre exposa que molts països han reconegut l'existència del problema i han posat en marxa polítiques per pal·liar-lo (p. 155), han fet avenços en crear lleis per garantir l'accés de les dones als centres de poder i garantir els seus drets. Seria molt interessant complementar aquests continguts amb referències a les lluites històriques de les dones en defensa dels seus drets i de la igualtat i amb exemples d'iniciatives i moviments socials de dones arreu del món que lluiten per assolir aquests objectius.

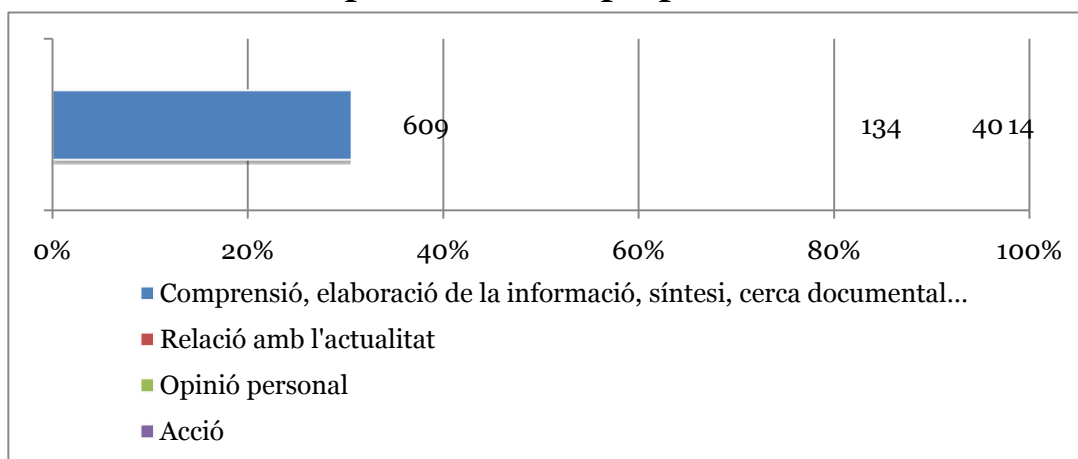
En relació amb el tractament que fa el llibre de **la violació de drets**, cal destacar que aquest fet no és habitualment explicitat mitjançant l'ús del concepte *violació*, sinó fent servir sinònims o eufemismes. L'exemple referent a la descripció d'un model polític dictatorial és clarament explícit pel que fa a l'ús d'eufemismes. "Els drets i les llibertats de la ciutadania estan limitats" (p. 173). Si bé l'argument és cert, caldria remarcar explícitament que les dictadures i les pràctiques utilitzades per concentrar i sostenir del poder dictatorial *violen* o vulneren els drets humans. Els drets als quals es fa referència en aquest apartat són els relacionats amb la llibertat d'expressió i la participació en la vida política. Altres vegades sí que es fa referència a la noció de violació dels drets humans, per exemple quan s'exposa la feina que fan determinades ONG, com Amnistia Internacional (p. 151, 173). La igualtat apareix mencionada en relació a la qüestió de gènere, però no es descriu en termes d'una violació dels drets de les dones, sinó que explica que aquests són "ignorats" (p. 154).

La primera vegada que es menciona el concepte de *violació de drets humans* és dins l'apartat dedicat a exposar els "trets comuns dels països pobres" (p. 139), entès com una conseqüència de la falta de llibertats democràtiques d'aquests països, i en cap cas vinculat a les causes estructurals que han generat o influït en els models polítics dels països en desenvolupament.

A. Indicadors quantitius

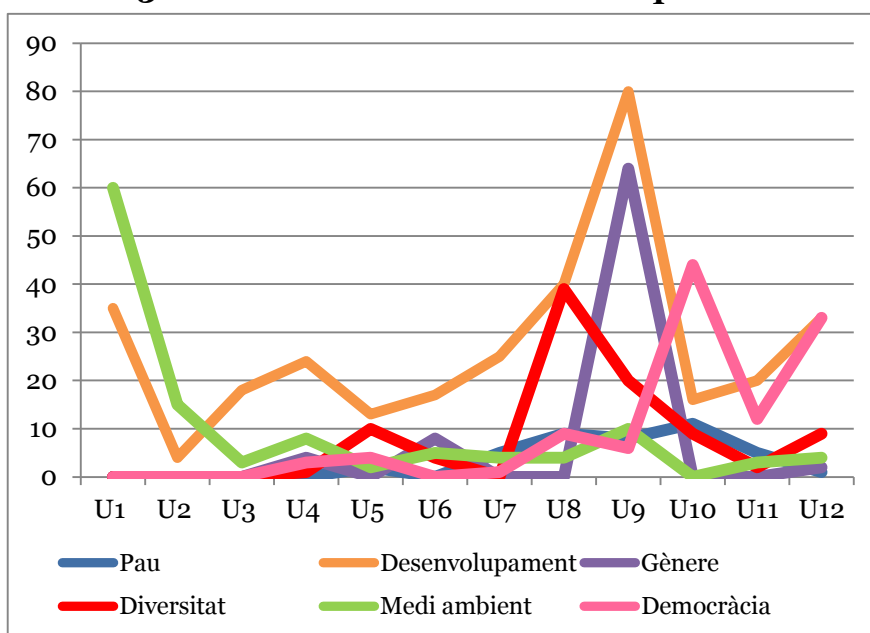
D'un total de 797 activitats comptabilitzades (comptant les activitats de "Què en saps", "Analitza el teu entorn", "Comprensió", la proposta de treball "Com es fa", les d'anàlisi dels textos de "Cròniques geogràfiques", les d'"Ampliació" i les d'"Autoavaluació"), 134 promouen la relació dels continguts amb l'actualitat (i, sobretot, l'entorn immediat de l'alumnat), 40 demanen l'opinió personal, 10 plantegen propostes d'acció que l'alumnat ha de dur a terme i 14 proposen que l'alumnat reflexioni sobre possibles accions.

Taula 12. Tipus d'activitats proposades a Cruïlla

La presència dels diferents temes al llarg de les unitats és molt desigual i no s'assoleix el repte de transversalitzar algunes qüestions (desigualtat, gènere, pau, violència, etc.) que són presents en molts àmbits de la realitat social, política i econòmica que ens envolta.

Taula 13. Transversalitat de les temàtiques a Cruïlla

B. Indicadors qualitatius

A l'inici de la unitat es plantegen una sèrie d'objectius per treballar al llarg del capítol i unes preguntes orientades a l'autoavaluació dels coneixements previs de l'alumnat en relació amb els continguts de la unitat i unes altres que permeten relacionar el tema amb l'entorn més proper. Cada pàgina dedicada a l'exposició dels continguts de cada unitat (és a dir, totes menys les dedicades a les activitats del final) inclou una sèrie d'activitats de comprensió. Al final de cada unitat, s'hi inclou l'apartat "Com es fa", dedicat a treballar habilitats d'anàlisi de mapes, estadístiques, gràfics, etc., a través de procediments propis de la geografia. Seguidament es presenta una doble pàgina amb activitats d'aplicació i d'ampliació de continguts. Al final de cada bloc es dedica una pàgina a la presentació d'activitats de síntesi de tots els continguts treballats al llarg de les unitats compreses en aquell bloc, i un projecte determinat, la realització del qual es basa en l'ús de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC). Així mateix, és destacable la presència dels "Racó TIC" al llarg del llibre, que ofereixen enllaços a pàgines *web* que permeten ampliar informació i treballar la competència digital i el tractament de la informació.

En general, les activitats que el llibre proposa constitueixen un material didàctic interessant, estimulant i suggerent. Motiven l'anàlisi –sovint crític– de l'entorn més immediat i la imaginació de realitats transformadores que promouen la reflexió vinculada al *què puc fer jo* per transformar realitats (canvi climàtic, pobresa, etc.), que promouen la competència social i ciutadana i la competència d'autonomia i iniciativa personal.

La promoció de la **cooperació entre l'alumnat i el treball en equip** només s'ha identificat en cinc activitats, és a dir, una ínfima part de les 797 comptabilitzades. És destacable tanmateix la presència de moltes activitats que motiven la relació amb l'entorn més immediat, la cerca de respostes en persones properes (família, amics, veïns, etc.) i l'anàlisi del context on viu l'alumnat.

La proposta d'**activitats crítiques i problematitzadores** és abundant. Les activitats orientades a projectar, planificar i/o executar una acció solen estar orientades a fomentar una visió crítica amb l'estat de les coses existent i a desenvolupar la imaginació, a partir dels coneixements adquirits, per proposar solucions i alternatives als problemes o a les situacions que no són considerades justes o beneficioses per a tothom. Tanmateix, la falta d'explicacions de les causes estructurals i de les conseqüències en profunditat (dels conflictes, de les desigualtats *més enllà de la pobresa*, etc.) dificulta l'aplicació d'un coneixement crític i global sobre les situacions en qüestió, però aquestes activitats fomenten molt habitualment la reflexió i l'opinió personal.

Taula 14. Resum dels conceptes esmentats a Cruïlla

	Geografia												TOTALS	
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	U8	U9	U10	U11	U12		
Pau	0	0	0	0	1	0	0	5	0	0	1	0	7	41
Conflicte	0	0	0	0	0	0	1	1	4	8	2	0	16	
Guerra	0	0	0	0	1	0	4	3	4	3	2	1	18	
Desenvolupament	30	3	14	17	7	10	17	20	17	13	12	24	184	325
Pobresa	1	0	1	1	2	2	8	11	43	2	4	1	76	
Desigualtat	4	1	3	6	4	5	0	9	20	1	4	8	65	
Dona	0	0	0	2	0	5	0	0	35	0	0	1	43	78
Home	0	0	0	2	0	3	0	0	14	0	0	1	20	
Gènere	0	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	15	
Diversitat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	94
Cultura	0	0	0	1	10	4	0	39	20	9	2	9	94	

Medi ambient	39	3	3	4	1	3	3	4	3	0	3	4	70	118
Sostenibilitat	15	8	0	4	1	0	1	0	7	0	0	0	36	
Ecologia	6	4	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	12	
Democràcia	0	0	0	0	0	0	0	4	0	21	3	14	42	112
Drets humans	0	0	0	0	0	0	0	3	5	6	0	6	20	
Ciutadania	0	0	0	3	4	0	1	2	1	17	9	13	50	
Total/unitat	95	19	21	40	31	34	35	101	188	80	42	82	768	768

4.3. EDEBÉ

Edebé. Ciències Socials. Barcelona, 2015

Autors: Antoni Garrido González (dir.)

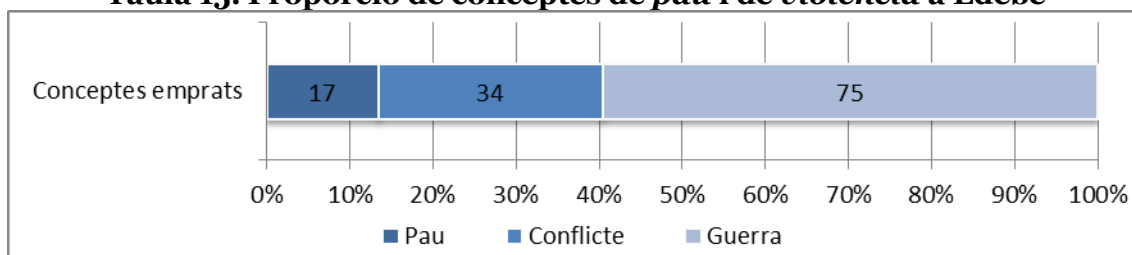
El manual de l'alumnat de Edebé es comercialitza en forma de dos llibres, un primer d'història de quatre unitats, i un segon de geografia de 7 unitats. Els capítols es presenten de manera força homogènia, amb prou coherència pel que fa a les formes (no sempre pel que fa als enfocaments utilitzats, com per exemple les unitats 3 i 4 sobre "La monarquia hispànica" i "L'Europa del s. XVII", en què la primera segueix un paradigma historiogràfic més positivista que l'altra. D'altra banda, es valora com a molt positiva la decisió d'integrar els continguts d'història de l'art a les unitats d'història, sense que quedin separades en unitats específiques.

PERSPECTIVA DE PAU

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit (*pau, conflicte, guerra*) representen un 15,23% dels conceptes analitzats, i s'esmenten 126 vegades. El 80% d'aquests conceptes se citen en les quatre unitats d'història, i l'altre 20% a les set unitats de geografia. Es parla de *pau* 17 vegades (un 13,5% dels conceptes d'aquest àmbit), la meitat com a sinònim de *tractat de pau* i l'altra meitat com un valor. El concepte de *conflicte* és emprat 34 vegades (un 26,9% dels conceptes d'aquest àmbit), en ocasions com a sinònim de *guerra*, en ocasions com a *conflicte social* o simplement com a *contraposició d'interessos*. Els concepte de *guerra* (utilitzat 75 vegades) representa un 59,5% dels conceptes d'aquest àmbit, cosa que reflecteix la importància que continua tenint el bel·licisme en la historiografia actual. Cal remarcar, també, que la unitat 3 sobre "La monarquia hispànica" és probablement la que més es focalitza en fets bèl·lics, tot i que numèricament no quedi reflectit, perquè es fan servir altres conceptes diferents dels analitzats (*batalla, revolta, expansió, rivalitat o lluita*).

Taula 15. Proporció de conceptes de pau i de violència a Edebé

En tot el llibre s'han comptabilitzat un total de 247 persones citades (incloent-hi personalitats històriques, recents, pintores i fonts de documents citats). Un 23,7% d'aquestes **personalitats** citades són militars o estan vinculades d'alguna manera a l'ús de les armes.

B. Indicadors qualitatius

Al llarg del llibre es descriuen 21 episodis de guerra o revoltes armades. En la majoria dels casos se n'**expliquen les causes**, encara de sigui simplificant-ho en una sola causa, com l'expansió territorial. Les causes dels conflictes armats s'expliquen en el 85% dels conflictes armats (en 17 casos). Cal destacar, a les unitats de geografia, referències als conflictes armats associades a la competició pels recursos naturals, com l'aigua (mapa de la p. 127), el coltan en relació amb la guerra a l'RD del Congo, entre altres (p. 152-153, un requadre i preguntes associades), o el petroli (p. 164). No es parla d'altres causes de la violència armada associades a l'economia, com la indústria armamentística.

La **guerra** es considera **un fet evitable** en diverses ocasions, en primer lloc, pel fet de presentar com una de les funcions de la monarquia, la diplomàcia amb altres estats, "que no evitava les guerres, però facilitava aliances i tractats" (p. 16). Tenint en compte el nombre de guerres del període històric descrit, provocades gairebé exclusivament per voluntat expansionista dels monarques, es pot afirmar, efectivament, que aquesta habilitat (o voluntat) diplomàtica era insuficient, però no deixa de ser valuós que el llibre ho destaquí. Més endavant, també es destaca la política pacificadora de Felip III, en declarar la treva dels 12 anys (p. 78), el paper de l'ONU per promoure la pau i la seguretat internacional i de les ONG per promoure la cooperació, ajudar les víctimes de les guerres, la fam, etc. (p. 243) i dels Tribunals de Justícia i el Tribunal Constitucional com a mecanismes de resolució de conflictes (p. 250). Però, més enllà del paper dels monarques, que com s'ha dit no semblen l'actor més adient per prevenir les guerres, el llibre alterna reflexions marcadament antibel·licistes amb altres de més militaristes. Pel que fa a les antibel·licistes, en un fragment de Thomas More citat més avall, i en referència a la conquesta d'Amèrica, es fa la consideració que "des de la perspectiva de la força i de la capacitat de destrucció, els europeus eren més avançats, i els pobles americans eren endarrerits, ingenus i dòcils. Però, des de la perspectiva d'una veritable civilització, cal preguntar-se sempre qui és més civilitzat, si el que mata o el que respecta" (p. 47). Com a plantejament amb una visió més militarista dels processos històrics, hi ha l'afirmació que els territoris dels estats "són fruit d'actes de força com guerres o invasions, motiu pel qual han variat moltes vegades al llarg de la història" (p. 240). Caldria preguntar-se si les fronteres són el resultat de guerres o d'acords de pau, i per què l'autor no considera altres motius, com les herències de territoris, aliances entre monarques, referèndums...

Les **conseqüències** dels conflictes armats sobre les persones es descriuen en 3 casos d'un total de 21 (en un 14,3% dels conflictes armats descrits). En dos casos, l'aixecament de les comunitats, i la revolta de les Germanies, es diu que van ser reprimits per l'Exèrcit (p. 58), i el tercer cas és la guerra dels Trenta Anys. En la descripció del cos del text, doncs, les conseqüències de les guerres són gairebé invisibles. Cal dir, però, que quan s'afegeixen requadres o imatges, aquests poden arribar a representar bé els horrors de la guerra. En el cas de la guerra dels Trenta Anys, es parla de la "mortalitat, gana i misèria", es mostra un quadre que en reflecteix la destrucció, i inclou un requadre que, a més de descriure destrosses

i saqueigs per part de soldats suecs, narra un cas de violència sexual, quan s'afirma que “la nostra criada va ser tractada de tal manera a l'estable que produeix rubor haver de referir-ho!” (p. 74). Un text de Thomas More afirma que “tots els preparatius de guerra en què tantes nacions s'obstinen no fan sinó empobrir els pobles, que esgoten els seus recursos per, després d'un triomf efímer, acabar en fracàs total” (p. 31). L'ús de les imatges en relació a les guerres inclou quadres que més aviat glorifiquen la guerra (rendicions, revisió de tropes, atacs) i en mostren l'impacte humà en dos casos.

En un sol cas, el llibre fa referència a una **estratègia no-violenta** en referència a un boicot a McDonald's i es convida al debat sobre la seva idoneïtat (p. 126).

PERSPECTIVA DE DESENVOLUPAMENT

A. Indicadors quantitius

El 38,5% dels **conceptes** identificats al llibre fan referència a aquest àmbit i s'esmenten 319 vegades. *Desenvolupament* apareix 247 vegades; *pobresa*, 28 vegades, i *desigualtat*, 44 vegades. La visió transversal de desenvolupament i pobresa és molt minoritària als capítols d'història (només un 8,5% d'aquests tres conceptes es troben a les unitats d'història), però ben present a les unitats de geografia (un 91,5% d'aquests tres conceptes a les unitats de geografia). Cal destacar que, malgrat les nombroses accepcions del terme, el concepte de *desenvolupament* molt sovint s'utilitza en el sentit de països desenvolupats/subdesenvolupats en relació amb la pobresa o riquesa, per la qual cosa és especialment significatiu que se'n parli tant i de manera ben present a les unitats de geografia.

Un 29,9% de les **personalitats** citades estan vinculades a estaments privilegiats (caps d'Estat, noblesa, alts estaments eclesiàstics...), el 70% a la classe mitjana i un 0% a la classe baixa. Tenint en compte que el total de personalitats sumen personalitats històriques amb fonts de textos (historiadors, periodistes, etc.), sembla un percentatge força alt.

B. Indicadors qualitius

Tot i que no es pot dir que es tracti la **pobresa** de manera sostinguda al llarg de les pàgines (la gran majoria de referències, 19 sobre un total de 27 a tot el llibre, es fan a la unitat 10), el llibre explica algunes de les seves **causes estructurals**. S'atribueix, en diverses ocasions, al fet que el control de les matèries primeres està en mans dels països més rics (p. 152) o al comerç de béns desigual (p. 228) o a l'explotació laboral (p. 223). Altres factors de pobresa o desigualtat com l'especulació sobre l'alimentació, la bombolla financera, l'evasió fiscal internacional (que afecta especialment els països del sud) o el deute extern recollit en el currículum oficial no s'esmenten al llibre. De les multinacionals, se'n parla en diferents unitats, gairebé sempre destacant la seva aportació al creixement del PIB (p. 171, per exemple). Es parla de la seva responsabilitat en la seguretat laboral de les persones que treballen en empreses subcontractades (p. 223), però no de l'evasió fiscal, de la manca de rendició de comptes o de la seva capacitat d'intervenir sobre les polítiques dels països (*lobbies*, portes giratòries, etc.). En la descripció dels papers dels bancs també (p. 203) és impossible trobar cap mena de consideració crítica. En diverses ocasions s'expliquen manifestacions de la pobresa (treball infantil, a la p. 222, amb l'exemple d'infants recol·lectant; agricultors que passen gana al món, a la p. 230; infrahabitatge i sensesostre, a la p. 231; quart món, a les p. 220, 230), sense afegir elements que permetin entendre'n les causes. Tot i que és positiu que es reflecteixi com la pobresa repercuteix en les persones,

invisibilitzar-ne les causes pot transmetre la sensació que la pobresa i la desigualtat són inevitables.

Amb formats molt didàctics en què es contraposen documents sobre un mateix tema, el llibre facilita les eines necessàries perquè l'alumnat valori algunes de les **conseqüències socials de diferents models econòmics**. Dedicava força espai a valorar els pros i els contres de la globalització, un fet que es valora com a positiu. A banda d'això, però, presenta l'economia de mercat com a únic paradigma econòmic existent (amb les variants d'economia lliure de mercat i mixta de mercat) (p. 110-111), i, tot i que és cert que el sistema econòmic de mercat és el dominant, invisibilitzar models minoritaris (socialistes, planificats, mixtes) restringeix l'oportunitat de comparar models realment diferents i formar-se'n una opinió. En els pros i els contres de la globalització (p. 226-229), s'esmenten algunes conseqüències socials positives de la globalització –a banda de les macroeconòmiques–, com la creació de noves formes de treball (mobilitat laboral i teletreball), la difusió cultural i la mundialització de valors sociopolítics com la democràcia o els drets humans. En negatiu, posa molt d'èmfasi en la uniformització de la cultura, la difusió de valors socials com l'individualisme o el consumisme, o la desigualtat, l'atur i la disminució dels salaris. És sorprenent, però, que es posi molt més pes en les conseqüències culturals (se cita la paraula *cultura* unes 40 vegades en l'apartat sobre globalització, molt per sobre dels altres termes analitzats), que no pas en les econòmiques i socials i microsocials. També es contraposen models com l'agricultura transgènica i l'ecològica, amb reflexions sobre la suficiència alimentària, els efectes sobre la salut i el medi ambient (p. 143). En dues ocasions, es parla dels circuits dels productes, de la distància que recorren els aliments fins a arribar a la taula (“Del camp a la nevera”, p. 142-143) o de la manufactura d'un cotxe des de Corea del Sud (p. 191), sense aportar elements que permetin reflexionar sobre l'impacte que això té en el medi ambient o l'intercanvi desigual entre països, i molt menys reflexionar sobre el propi rol en el consum responsable.

A la unitat 10 sobre desigualtats es diu que “la pobresa no es defineix exclusivament en termes econòmics, sinó que també significa malnutrició, reducció de l'esperança de vida, falta d'accés a l'aigua potable i a condicions de salubritat, malalties, analfabetisme, impossibilitat d'accedir a l'escola, a la cultura, a l'assistència sanitària, al crèdit o a certs béns” (p. 218). Puntualment es fa referència a altres indicadors per mesurar el benestar (com l'Índex del Planeta Felç, l'Índex de Felicitat Global, l'IDH), tot i que només s'expliquen amb detall indicadors com el PIB, l'IPC, la taxa d'activitat o la d'atur (p. 122) i també l'IDH (p. 232-234 i 237). Es pot concloure, doncs, que el llibre té en compte **altres factors diferents de l'econòmic per explicar el model de desenvolupament**. D'altra banda, es consideren factors ambientals en el model de desenvolupament a través de diversos mapes que reflecteixen un major consum d'energia (p. 155) dels països rics, o la pobresa o riquesa (no el consum) d'aigua (p. 127). Pel que fa a la presentació d'alternatives, s'esmenta puntualment l'existència de cooperatives (sense definir en què consisteixen, ni els seus pros i contres respecte a altres actors econòmics) o el turisme just (p. 209). També es critica repetidament el consumisme dels països més rics (p. 108, 221, 228...), sense arribar a descriure el consum responsable o a suggerir una reflexió sobre el propi consum.

Sobre **l'existència de grups de població oprimits**, i els motius d'aquesta discriminació, s'observen diferències en funció de les unitats: a la unitat 3, que parla dels “descobriments geogràfics”, es presenten els diferents grups de la societat colonial (criolls, mestissos, indígenes, esclaus negres) i s'expliquen els abusos contra els estaments d'indígenes i esclaus negres, malgrat la suposada protecció de les Lleis Noves) (p. 43). La unitat 4 descriu els estaments de la societat al segle XVII, els privilegis de la noblesa i el clergat (com no pagar impostos), que no s'aplicaven a la burgesia, els artesans i els camperols. Altres motius que s'esmenten per explicar les desigualtats entre estaments són la pesta, l'alimentació insuficient i la fam. Altres unitats, en canvi, presenten una visió més elitista, com la unitat 3, sobre “La monarquia hispànica”, en què, com el nom indica, no es fa cap esment a la societat (en aquesta unitat, els únics esments que es fan a la desigualtat, per exemple, són per comparar el pes de les dues corones, no pas per reflectir desigualtats socials).

A. Indicadors quantitativs

Els **conceptes** referents al gènere (*home, dona i gènere*) són els menys nombrosos al llarg del llibre, ja que són citats un total de 23 vegades, cosa que representa només un 2,8% dels conceptes identificats. La paraula *gènere* no s'esmenta en cap cas, i *dona* i *home* s'utilitzen 12 i 11 vegades respectivament, en gran proporció a les unitats d'història.

Pel que fa a l'anàlisi de les **personalitats** citades, les dones representen un 6,2%, enfront d'un 93,8 d'homes: es parla de 16 dones i de 241 homes.

B. Indicadors qualitativs

De les 16 dones citades en el llibre, hi ha quatre reines (Isabel de Portugal, Isabel I de Castella, Maria de Borgonya i Maria II d'Anglaterra), quatre infantes (Isabel Clara Eugènia, Isabel de Velasco, Joana i Margarita), una dona al servei de les infantes (Mari Bárbola), una cap d'Estat (Dilma Rousseff), i la filòsofa d'Alexandria, Hipàtia. La resta són científiques, periodistes o altres perfils que se citen com a autores de textos.

No es pot dir que el llibre tingui una **mirada transversal de gènere**. Tot i que en algunes ocasions es fan referències explícites al paper de la dona (per exemple, en el quadre sobre societats originàries, on es destaca el paper de la dona en el comerç asteca, p. 51), es troben a faltar moltes altres referències a les diferències entre homes i dones, i molt especialment a les unitats de geografia. Les poques mirades de gènere que s'han trobat consisteixen a esmentar el fet que el treball de les dones en la indústria tèxtil del Bangla Desh ha permès (entre altres conseqüències no tan positives) que augmentessin una mica els seus ingressos, fet que ha disminuït la mortalitat infantil (p. 223), i la comparació de la vida de l'Amina (dona subsahariana) i la Sara (dona europea), i la comparació de les seves vides laborals i càrregues domèstiques (p. 237). S'ha trobat a faltar una mirada transversal de gènere en les descripcions dels sectors d'activitat (quines són les activitats més habitualment exercides per homes i per dones, i una reflexió sobre el tipus de feina assumit per uns i altres –treball qualificat o no, nivells d'estudis– i bretxa salarial). Un exemple significatiu és el turisme, del qual es parla en 8 pàgines diferents (p. 184-185, 193, 204, 207-209, 215), fins i tot amb dobles pàgines, sempre amb una mirada de medi ambient (turisme responsable, impacte ecològic), sense que en cap moment s'adoptin enfocaments socials o de gènere com són la precarietat de les condicions laborals de les dones de fer feines, el turisme sexual, etc.

En algunes ocasions, el llibre utilitza un **llenguatge no sexista**, com per exemple expressions com *éssers humans*, en comptes de *l'home del Renaixement* (p. 19). No es pot dir, però, que el llibre tingui una política exhaustiva sobre aquest tema. La paraula *ciudadà/ciudadana* s'ha trobat un gran nombre de vegades en masculí, alguna vegada en masculí i femení (*ciudadans i ciudadanes*), i molt poques vegades en genèric (*ciudadania*). Tampoc no s'ha identificat que s'utilitzi la paraula *persones* per alternar els gèneres (“expulsió de jueus i mudèjars”, p. 56; “els sensesostre”, p. 231; “els representants” i “els governants”, p. 244, en comptes de “persones jueves i morisques”, etc.

No s'han identificat **estereotips sexistes** més enllà de la invisibilització de la dona.

A. Indicadors quantitativs

Els **conceptes** de *diversitat* i, sobretot, de *cultura* tenen una presència inferior que els conceptes vinculats als altres temes estudiats: representen un 7,0% dels conceptes identificats. Cal destacar, però, que la gran majoria d'aquests conceptes (un 78%) se citen en la unitat sobre globalització. No es pot dir, per tant, que hi hagi una aposta transversal per reflectir la diversitat cultural del món. És sorprenent, per exemple, que es parli poc d'immigració. No se'n parla, per exemple, com un dels “agents de la globalització” (p. 116) i són poques les mencions que es fan a aquesta realitat.

Pel que fa a les **personalitats** citades, la proporció d'europes mostra una escassa preocupació per donar a conèixer la realitat d'altres continents: el 95,7% de les personalitats són europees, enfront d'un 2,7% de persones procedents del continent Americà, un 1,2% d'Orient Mitjà i Nord d'Àfrica, un 0,4% d'Àsia, i cap d'Àfrica negra o d'Oceania.

B. Indicadors qualitativs

Les **pròpies responsabilitats en la violació de drets humans** queden reflectides durant l'explicació de la conquesta d'Amèrica Central i Amèrica del Sud (a la qual els autors es refereixen gairebé com a “descobriment”, més que no pas com a conquesta o invasió). S'explica breument el sistema d'*encomiendas* i de *mitas*, i l'explotació d'indis i d'esclaus d'origen africà malgrat les Lleis Noves (p. 42). En aquest sentit, i molt encertadament pel que fa a la reflexió en termes de drets humans, es contraposen fonts primàries com l'articulat de les Lleis Noves i un text de Bartolomé de las Casas, tot convidant a la reflexió sobre aquestes violacions de drets humans (p. 46). Es tracten molt més breument, sense aportar-ne imatges o textos de suport, les responsabilitats sobre el comerç triangular i l'explotació d'esclaus africans, i l'expulsió de jueus, mudèjars i moriscos. De tots aquests episodis, només es donen xifres, per poder apreciar-ne la magnitud, de l'expulsió de 300.000 moriscos (p. 79), però no les magnituds de la mortalitat (de l'extermini d'indis a Amèrica Central i a Amèrica Llatina, o de les expulsions de minories religioses d'Espanya).

Tot i que el llibre és molt crític amb les violacions dels drets humans de la conquesta d'Amèrica, l'enfocament no deixa de ser força **etnocèntric** en el plantejament dels **fets històrics**. De les 41 personalitats citades en aquest capítol, centrat en el “descobriment del món”, per exemple, només 5 són d'Amèrica Central, d'Amèrica del Sud o d'Amèrica del Nord (dos personatges històrics –Atahualpa i Moctezuma II– i tres associats a fonts documentals –Diego Rivera, William Ospina i Ridley Scott–). La resta són d'origen europeu, dels quals, 26 (un 63% de les personalitats citades a la unitat) són espanyols. És força desproporcionat el focus des d'on s'explica la història, ja sigui pel que fa als protagonistes de la història, com pel que fa a l'origen de les fonts citades. Aquest fet queda reflectit en algunes afirmacions, com que “la ràpida pèrdua de població indígena en aquests territoris, per les malalties i les dures condicions de treball, va fer descendir la producció agrícola i de metalls preciosos” (p. 38) o “La conquesta i la colonització d'Amèrica van permetre a la Corona de Castella (i a Portugal) augmentar extraordinàriament les seves possessions i construir un enorme imperi colonial”. Tot això mostra un focus mercantilista per al propi benefici de Castella, sense parlar de la pobresa o l'espoli que això va generar a les civilitzacions d'Amèrica Central i del Sud. El punt de vista es focalitza clarament en la visió castellana dels fets. En altres unitats com la que descriu el sector primari, que suposadament és el més estès als continents africà i asiàtic, es donen més exemples de països del nord que del sud (el país esmentat més vegades per parlar del sector primari són els EUA).

No s'ha identificat cap contingut que reconegui que **conceptes** com la *democràcia* i els *drets humans* es poden concebre de manera **diversa en funció de les cultures** o dels contextos.

Alguns exemples semblen suggerir que la definició acceptable és aquella en la qual s'encabeixen els països més rics. Un exemple d'això és el sil·logisme qüestionable, segons el qual “la terciarització comporta un increment del nombre de treballadors ocupats en aquest sector i de la riquesa que genera. Per això, el pes del sector terciari en l'economia de cada país es considera una indicador del seu desenvolupament” (p. 174). Independentment que la lògica argumentativa de les frases no s'aguanta (si en comptes de *terciarització* es digués *primarització* o *secundarització*, la primera frase seguiria tenint sentit, però aniria en el sentit argumentatiu que es vol demostrar des del llibre?), és destacable com s'acaba simplificant la definició de desenvolupament a la realitat que es correspon amb els països occidentals. No pot existir un país amb un sector primari i secundari fort amb un IDH alt i amb poques desigualtats? Tal vegada s'estiguin simplificant massa les anàlisis en funció de la realitat –occidental– coneguda.

El tarannà general del llibre és d'un **tractament** igualitari **respecte altres cultures**. Això es fa patent, per exemple, quan s'afirma de manera crítica, que els conqueridors duïen a terme una “tasca civilitzadora en contactar amb les noves cultures, ja que creïen que la cultura europea era superior a la dels indígenes” (p. 36) i es destaquen en diverses ocasions les fortaleses de les civilitzacions precolombines pel que fa a l'astronomia, les matemàtiques, etc. (p. 40-41). Quant a les imatges, s'alternen algunes imatges que glorifiquen els descobridors (com l'“Homenatge a Colom”, p. 37), amb imatges dels esclaus (que semblen somriure, p. 46, 49), d'actors de les societats precolombines (comerciants i venedors, al quadre de Diego Rivera, p.51) i una imatge de Moctezuma II, que permet personalitzar aquestes civilitzacions.

Però també es poden fer valoracions no tan positives pel que fa a estereotips i prejudicis. Sobta, per exemple, que en la descripció de les cultures precolombines, es caracteritzin insistentment de *guerreres* (aquest adjectiu s'utilitza 7 vegades en parlar dels maies, inques i asteques (p. 40), però no s'hi caracteritza cap vegada la “civilització” espanyola, que és la que els va envair;⁵ també sobta el fet que el discurs, cada vegada que fa referència a l'imperi Otomà, insisteixi en la idea d'*amença* (idea repetida p. 58, 60, 69), qualificatiu que no apareix en el context d'altres enfrontaments armats o atacs. Finalment, i pel que fa a la immigració actual, es diu (p. 220) que “els immigrants són mà d'obra barata en aquests països, però la seva arribada pot generar problemes d'integració cultural i social”. Tot i que es pot llegir com una crítica a la discriminació salarial que pateixen les persones immigrades, aquesta afirmació reforça l'estereotip que les persones immigrades tenen una qualificació professional baixa, quan sovint són persones ben formades les que arriben als nostres països. Tampoc no s'esmenta l'impacte que té en els països menys desenvolupats la fugida de cervells. Parlar de possibles “problemes d'integració cultural i social” a causa de la seva arribada també transmet la idea que les persones immigrades han d'assimilar-se a les societats d'acollida (p. 220).

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitius

Absents en les unitats d'història, els **conceptes** referents al medi ambient (*medi ambient*, *sostenibilitat* i *ecologia*) apareixen, a geografia, 85 vegades (56 vegades, 19 vegades i 10 vegades, respectivament). La mirada mediambiental és força transversal en les unitats que tracten temes econòmics (unitats 5 a 9), però absent en les que tracten continguts d'organització política (unitats 10 i 11).

⁵. Com s'ha citat en l'apartat sobre la dimensió de pau i violència, però, un requadre també qüestiona el concepte de “civilització” en referència al bel·licisme (p. 47).

B. Indicadors qualitius

El llibre mostra bé els **impactes ambientals generats pels models econòmics** a les unitats de geografia. El concepte de *desenvolupament sostenible* (en el sentit ambiental) és present al llarg del llibre, en referència a la (manca de) qualitat de l'aire (p. 120-121), a les conseqüències de la ramaderia (purins, consum d'aigua, p. 132, p. 147), de l'impacte ambiental diferenciat del petroli, del carbó (p. 164) i de l'energia nuclear (p. 170), dels diferents mitjans de transport (p. 177, 193), els impactes del turisme (p. 184-185, 193, 204, 207-209, 215). No es parla de les conseqüències de la indústria i de la generació de residus.

Quan es parla de **recursos naturals**, hi ha pocs indicis que permetin reflexionar-hi **al llarg de les diferents èpoques**. A les unitats d'història se'n parla poc, i a les unitats de geografia en tot moment es representen els recursos existents en mapes estàtics, sense cap forma de representació gràfica o projecció que permeti reflexionar sobre l'evolució de l'explotació de recursos i com aquesta influeix en les relacions.

Es **valoren de manera crítica** alguns aspectes **del progrés tecnològic**, com l'agricultura transgènica i l'ús de pesticides (p. 143), sense que sembli una mirada generalitzada a tot el llibre.

Es parla de l'**esgotament dels recursos** en diverses ocasions, en especial en referència a la desforestació a causa de la silvicultura (p. 138-39) i de la sobrepesca (p. 140-141).

PERSPECTIVA DE DEMOCRÀCIA I DRETS HUMANS

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** d'aquest àmbit relacionat amb la *democràcia* i els *drets humans* s'esmenten un total de 216 vegades: 77 vegades el concepte de *democràcia*, 68 vegades el de *drets* i 71 vegades el de *ciutadania*. A excepció de la unitat 4 sobre l'Europa del segle XVII o de la unitat 10 sobre "Un món desigual", la majoria d'aquests conceptes (citats 125 vegades) se citen en la unitat 11 sobre "L'organització política de les societats" i al capítol d'"Avaluació de competències" (citats 61 vegades). La resta de capítols no esmenten cap vegada aquests conceptes, ni tan sols en les activitats amb l'alumnat. No es pot dir, doncs, si ens remetem als conceptes analitzats, que la perspectiva democràtica i de drets sigui transversal al llarg del llibre. Sembla desproporcionat, també, que aquests conceptes apareguin concentrats en una sola unitat i que després siguin tan presents al capítol final d'avaluació (el 88,4% dels conceptes del capítol d'avaluació fan referència a l'àmbit de la democràcia i els drets humans, quan al llarg del llibre representen poc més del 26%).

S'ha comptabilitzat que un 9,7% de les **personalitats** citades abanderaren contradiscursos als dominants. Entre aquestes 25 persones hi ha intel·lectuals per al control dels poders de la monarquia (Locke, More, Montesquieu), protestants (Calvino, Lutero), científics que van desafiar els dogmes de l'Església, comuns i economistes o altres creadors d'opinió actuals amb opinions alternatives a les dominants.

B. Indicadors qualitius

El llibre explica **corrents ideològics en confrontació**, tal com recull el currículum oficial, sobretot pel que fa a la Reforma protestant (quadre comparatiu molt clarificador a la p. 21 i activitats relacionades), l'absolutisme i el control del poder de la monarquia (fonts primàries a favor i en contra, p. 77) i models d'Estat com la democràcia i la dictadura, la monarquia i la república (p. 224), sistema majoritari i proporcional (p. 248), partits de dretes i esquerres (p.

249) i discursos altermundistes (p. 229). També es presenta, però, l'economia com si fos l'únic model econòmic existent (p. 110), tot esmentant com a màxim l'economia mixta de mercat, però sense esmentar l'economia planificada, com fan altres llibres. També podria ser interessant, tot i que cap activitat ho proposa, comparar textos de Maquiavel (p. 17) amb els de Thomas More (p. 32).

En general, es visibilitza poc o gens **l'opinió de col·lectius marginats o minoritaris**: els contradiscursos que apareixen solen ser d'intel·lectuals d'un entorn privilegiat, però no procedents de minories. Cal destacar que, més d'una vegada, al llibre s'insisteix en el fet que el sufragi universal permet que "tots els ciutadans i ciutadanes majors d'edat" (p. 246, 260) votin. No sembla banal que alguns col·lectius del país, sovint marginats per motius socials i/o econòmics, estiguin exclosos d'aquest sufragi, com les persones amb permís de residència però sense nacionalitat reconeguda, els sensepapers o els sensesostre, pel fet de no tenir padró. L'enfocament del llibre és equiparar democràcia a l'exercici del vot, bo i explicant que existeixen formes de "participació directa" com els referèndums (p. 246). La democràcia representativa, però, no permet donar veu a les minories. Ni a l'apartat sobre "Participació ciutadana" (p. 246) no es descriu cap forma de democràcia participativa, que podria donar més veu a les minories que la democràcia representativa, que es limita al vot.

En general, no es pot dir que el llibre **mostri la democràcia com un sistema obert a millores**. Les unitats històriques alternen capítols més crítics amb el monopoli del poder (textos de Thomas More, mecanismes de control del poder absolut a Anglaterra amb l'aprovació de la Bill of Rights), amb capítols descriptius des del punt de vista de la monarquia i els privilegiats, sense cap mena de crítica o contradiscurs al respecte (en particular la unitat 3 sobre "La monarquia hispànica"). A les unitats de geografia es distingeix "la democràcia real, en què el poble és sobirà i pot decidir el seu destí en llibertat, de la democràcia solament formal, en què no es respecta la separació de poders i no es garanteixen molts drets encara que es facin eleccions periòdicament i es disposi d'un Govern elegit i d'unes institucions estables" (p. 254), i es contraposen dos textos sobre les fortaleses i els límits de la democràcia (p. 260). Però, en general, i en especial en referència a Espanya, la línia del llibre és explícita amb la idea que la democràcia és perfectible. En un mapamundi, Espanya es presenta en la categoria de "democràcia plena" (caldría preguntar-se per què la font d'un mapa sobre el grau de democràcia dels països del món és un diari d'economia com *The Economist*, a banda que no s'especifica la data de la informació). Es diu que a Espanya hi ha divisió de poders (p. 250) i no s'esmenten límits com la restricció de drets civils o problemes endèmics de corrupció o de portes giratòries, entre altres exemples.

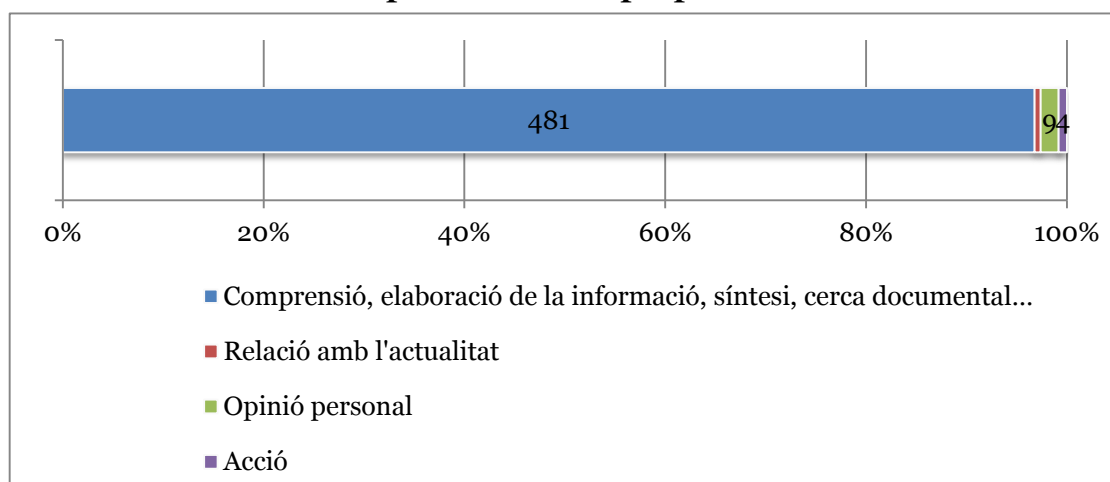
L'únic exemple identificat que **reflecteix que els drets humans s'assoleixen gràcies a processos de lluita** és l'aprovació de la Declaració de Drets i la instauració de l'*habeas corpus* a Anglaterra, a causa de la Revolució Gloriosa.

Tot i que s'esmenten, el llibre **tracta** amb poc detall **la violació de drets humans**. Es reconeix que a Espanya hi va haver Inquisició, però no es dona cap informació sobre les víctimes (p. 56), s'esmenta l'expulsió de persones jueves i mudèjars sense facilitar xifres (p. 56), i sobre l'expulsió dels moriscos se'n deploren les conseqüències econòmiques, no les relatives als drets humans (es diu: "com a conseqüència, uns 300.000 moriscos van abandonar la Península, la qual cosa va perjudicar notablement l'economia de territoris com València, Aragó i Múrcia", p. 79). Sobre els drets laborals, d'una banda, hi ha un requadre prou explícit sobre els salaris baixos i les condicions d'inseguretat física en el lloc de feina a Bangla Desh (p. 223), però també se'n parla amb poca precisió (p. 163), tot descrivint, pel que fa a la indústria del sud-est asiàtic, els tallers tèxtils, de calçat o de productes electrònics com "clandestins", quan el problema no és que les indústries que exploten les persones siguin clandestines, sinó que els estàndards de drets laborals de certs països són deliberadament baixos.

A. Indicadors quantitius

Seguint la numeració dels llibres de geografia i d'història, s'han comptabilitzat un total de 497 activitats. D'aquestes activitats, 3 fan al·lusió a la relació amb l'actualitat, 9 demanen l'opinió personal de l'alumnat (mitjançant, sobretot, debats de classe) i 4 proposen que prengui accions concretes. Com es pot apreciar en el gràfic següent, la proporció d'activitats relacionades amb la comprensió de la informació suposa la quasi totalitat de les activitats (98%).

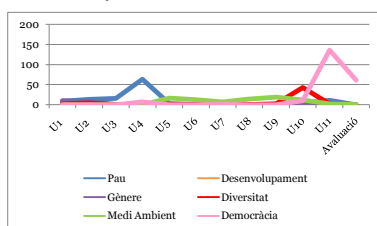
Taula 16. Tipus d'activitats proposades a Edebé

De les activitats que no tenen a veure amb la comprensió lectora, i a banda dels debats ja esmentats, són destacables propostes com cultivar un hort (p. 142), aplicar enquestes a familiars i amics sobre els tipus de comerç on compren per tal de valorar-ne pros i contres (exercici núm. 18, p. 181), l'elaboració d'un vídeo turístic per promoure el poble o la ciutat de l'alumnat (exercici núm. 19, p. 185), o sobretot una activitat ("Emprenem") de 6 pàgines per crear un negoci (p. 279-284).

Al llarg del llibre, s'observa com els temes analitzats reben una atenció diferenciada. L'atenció al gènere i a la diversitat cultural, per exemple, sembla, atenent-nos a l'anàlisi de conceptes clau, poc transversal (pel que fa a la diversitat, se'n parla molt a la unitat 10 en relació a la globalització, però poc en altres capítols). A *grosso modo*, les unitats de geografia (unitats 5 a 11) reflecteixen molt més que les d'història els temes estudiats de manera més constant. Reflexions sobre el medi ambient i el desenvolupament són presents en molts capítols. La interrelació de temes, però, queda més patent en algunes unitats (unitats 8, 9, 10) que en d'altres (unitats 4, 11), en què s'observa clarament el predomini d'un tema per sobre dels altres.

Taula 17. Grau de transversalitat dels temes analitzats a Edebé

B. Indicadors qualitatius

Pel que fa a la didàctica, si hi ha un punt fort del llibre, que el fa destacar d'altres manuals, és que proposa una gran varietat d'activitats que promouen la **cooperació entre l'alumnat**, tant de treball en grup col·laboratiu com activitats d'aprenentatge cooperatiu. S'han comptabilitzat un total de 21 propostes d'activitats que promouen la interacció grupal, com debats, i, molt especialment, tècniques d'aprenentatge cooperatiu que promouen la interdependència positiva com el trencaclosques, el joc de paraules o el foli giratori.

Pel que fa a la promoció de la **reflexió crítica** i la conformació d'una **opinió personal**, no es pot dir que hi hagi una proporció significativa d'exercicis en què es demani l'opinió personal, sinó més aviat la comprensió lectora (només 5 activitats, un 1% del total d'activitats, demana l'opinió personal de l'alumnat). D'altra banda, s'han valorat molt positivament els exercicis que confronten textos amb posicionaments oposats sobre una mateixa qüestió (sobre les Lleis Noves d'Índies i un testimoni de Bartolomé de las Casas, p. 46, etc.). Si bé no es poden considerar activitats d'opinió personal, ja que les tasques demanades sovint es limiten a la comprensió lectora, sí que permeten a l'alumnat valorar argumentacions oposades, i, per tant, desenvolupar la seva capacitat de reflexió crítica.

Una de les competències bàsiques que més promou el llibre és la d'Aprenere a Aprenere, amb seccions a cada unitat per aprendre a analitzar fonts documentals, adquisició de "Rutines de pensament" abans d'iniciar temes nous, i l'aplicació de "Destreses" com a propostes d'eines d'anàlisi a activitats puntuals (p. 147, 161, 235, 265...).

Taula 18. Resum dels conceptes esmentats a Edebé

	Història				Geografia							A	TOTALS	
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	U8	U9	U10	U11			
Pau	3	1	4	7	0	0	0	0	0	0	2	0	17	126
Conflicte	2	2	4	10	3	1	5	0	0	3	4	0	34	
Guerra	4	10	8	46	0	0	1	0	0	1	5	0	75	
Desenvolupament	5	6	0	2	34	18	24	25	21	107	3	2	247	319
Pobresa	2	0	0	1	0	0	0	0	4	20	1	0	28	
Desigualtat	0	0	2	3	3	0	1	1	0	28	2	4	44	
Dona	3	5	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	12	23
Home	7	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	11	
Gènere	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Diversitat	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	3	58
Cultura	2	5	0	1	0	0	0	1	2	42	2	0	55	
Medi Ambient	0	0	0	0	8	9	7	10	9	10	2	1	56	85
Sostenibilitat	0	0	0	0	8	0	0	4	6	1	0	0	19	
Ecologia	0	0	0	0	1	4	0	0	4	1	0	0	10	
Democràcia	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	51	23	77	216
Drets	0	0	0	6	0	0	1	0	0	3	48	10	68	
Ciutadania	0	0	0	0	0	0	0	1	0	5	37	28	71	
TOTAL	28	32	19	79	57	32	39	42	46	226	159	68	827	827
Total Història / Geografia	158				601							68	827	827

4.4. LA GALERA

La Galera. 3er ESO Ciències Socials. Esplugues de Llobregat, 2015
Autors: Jordi Cortés, Josep Marcé, Francisca Prieto

El llibre es distribueix en 15 capítols, 8 de geografia i 7 d'història. El llibre mostra consistència entre els capítols i força homogeneïtat en el redactat. Alguns capítols semblen tenir una funció descriptiva (capítols 1, 3, 4, 5) i altres una funció valorativa (capítol 2). Tot i que s'aprecien esforços per incorporar elements d'educació en valors (violació de drets humans, apartats puntuals sobre gènere...), queda camí per recórrer per considerar que aquests valors queden plasmats de manera transversal al llarg dels capítols. Les unitats de geografia inclouen de manera més generalitzada mirades d'educació en valors que les d'història.

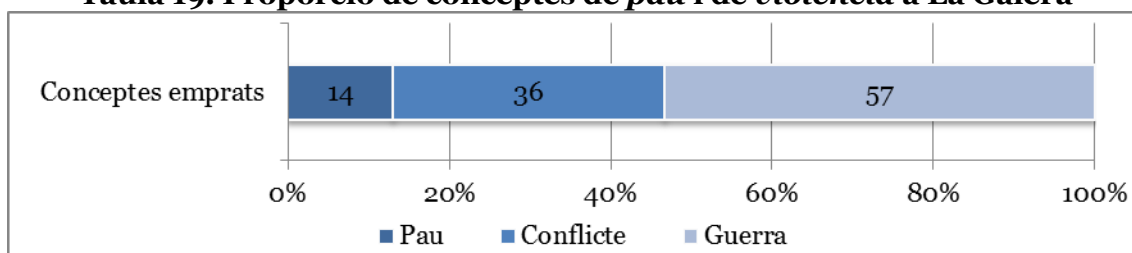
PERSPECTIVA DE PAU

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit (*pau, conflicte, guerra*) s'esmenten 107 vegades. La *pau*, esmentada 14 vegades (un 13% dels conceptes d'aquest àmbit), s'utilitza com a sinònim de *tractat* (3 vegades), en el sentit de *missions de manteniment de la pau* i

cascos blaus (4 vegades), o com a *valor* en general (7 vegades). El concepte de *conflicte* és emprat 36 vegades (un 33,6% dels conceptes d'aquest àmbit), en la majoria de casos com a sinònim de *guerra*. En un parell de casos, es tracten també *conflictes socials* (com la revolta de les Comunitats al 1521, p. 208; o la revolta/guerra dels Segadors, p. 240). Els concepte de *guerra* (57 vegades) representa un 53% dels conflictes d'aquest àmbit. Tenint en compte que més de la meitat de casos en què s'utilitza la paraula *conflicte* es fa com a sinònim de *guerra*, és fàcil apreciar com la guerra té tres vegades més presència que la pau en el llibre, si es pren com a referència la utilització de conceptes clau. La gran majoria d'aquests conceptes s'esmenten en les unitats d'història.

Taula 19. Proporció de conceptes de pau i de violència a La Galera

Si ens fixem en el tarannà del total de personatges citats al llibre (253 personatges històrics i/o fonts documentals), s'observa que una mica més del 30% d'aquests personatges estan vinculats a enfrontaments armats, incloent-hi reis i reines caps d'exèrcit, conqueridors, caps de revoltes armades i bandolers.

B. Indicadors qualitatius

Dels 20 incidents armats que es narren, se n'**expliquen les causes** en 17 casos (en un 85% dels conflictes armats), amb major o menor detall, simplificant-ne els motius en un de sol (sovint el creixement territorial) o bé explicant-ne diversos factors. Dels casos dels quals no se n'expliquen les causes, dos es refereixen als "atacs dels turcs", sense que se'n digui res més. També s'esmenta el petroli com a possible causa de conflicte armat actual (p. 65). Cal destacar que alguns capítols atorguen tanta importància a explicar les causes de les guerres, que gairebé només parlen d'aquest tema, com és el cas de la unitat 12 sobre "La monarquia hispànica", en què la majoria de continguts són bèl·lics i s'hi expliquen una quinzena de guerres.

La **guerra** es presenta **com un fet evitable** en dues ocasions al llarg del llibre: quan es presenta el tractat de Tordesillas com una forma d'evitar disputes entre Portugal i Castella (p. 172) i com l'enviament de mediadors va fer rebaixar la tensió a la revolta de les Barretines el 1687 (p. 303), i on es descriu que el paper de l'ONU és "mantenir la pau i promoure la defensa dels drets humans" (p. 140). A diferència de l'ONU, la creació de la CEE-UE no es relaciona amb la fi de la Segona Guerra Mundial.

Dels 20 conflictes armats comptabilitzats, es descriuen les **conseqüències** sobre les persones en només 2 casos (en un 10% dels conflictes armats descrits): en la majoria dels casos es parla de conseqüències militars ("desfeta espectacular" a la guerra contra França del 1557, p. 213), conseqüències frontereres (guerra dels Trenta Anys, p. 199 i p. 270) o pèrdues materials (vaixells en la guerra contra Anglaterra, p. 215, i a la batalla de Lepant, p. 214, mostrada mitjançant un quadre), entre d'altres. L'impacte humà, però, només queda reflectit en el saqueig de Roma (p. 210) i en la revolta de les Alpujarras (p. 212).⁶ La manca d'explicació de les conseqüències humanes és deplorable en general, però especialment

⁶. El manual reflecteix les conseqüències humanes del comerç triangular i de la invasió d'Amèrica. Aquests fets s'han comptabilitzat a l'apartat de Drets Humans, perquè el llibre no presenta aquests fets com un conflicte armat.

sorprenent en casos com la guerra dels Trenta Anys i altres enfrontaments armats de llarga durada i dels quals es parla en diverses ocasions.

Com a exemple d'**estratègies no-violentes** impulsades des de la societat civil, el llibre mostra una fotografia del moviment de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) per defensar els drets a l'habitatge enfront dels desnonaments (p. 95).

PERSPECTIVA DE DESENVOLUPAMENT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit (*desenvolupament, desigualtat, pobresa*) són els més nombrosos del llibre, ja que es troben esmentats 145 vegades. Aquests tres conceptes, esmentats 100 vegades, 23 vegades i 22 vegades, respectivament, apareixen de manera força transversal a les unitats de geografia (unitats 7, 5 i 3, de 8, respectivament), però són gairebé inexistents a les unitats d'història (només *desenvolupament* apareix dues vegades). Sembla que la pobresa i la desigualtat de segles enllà no són subjectes de prou interès. Tenint en compte l'extensa explicació de motius de les desigualtats al món, es valora com a coherent que s'utilitzi l'expressió *països empobrits*, a més de *països en vies de desenvolupament*.

Un 37,7% dels **personatges** citats en el llibre es podrien considerar "privilegiats" o de classe alta, un 61,5% de classe mitjana, i només un 0,8% de classe baixa, en proporcions ben diferents als percentatges corresponents a les societats històriques o actuals.

B. Indicadors qualitius

El llibre explica les **causes estructurals de la pobresa** en diverses ocasions. En el cas de la pobresa i les desigualtats mundials, s'esmenten, com a causes de les desigualtats al món, tant factors interns dels països empobrits (elevada natalitat, baixos nivells de formació, règims polítics inestables o corruptes, conflictes armats, p. 27) com externs (recursos naturals en mans d'empreses estrangeres, llegat de la colonització, p. 27; la dependència i l'intercanvi comercial desigual, p. 28; el deute extern, p. 29; la divisió internacional del treball, la interdependència, p. 32; causes naturals que afecten els cultius, monopolis que dificulten l'accés a terres, els desplaçaments de població forçats i l'especulació sobre els preus dels aliments, p. 54-55...). Si bé les causes estructurals d'àmbit mundial queden explicades amb nombrosos factors, no es pot dir el mateix de la pobresa i la desigualtat a l'Estat espanyol o a Catalunya. A la unitat 6, que és on s'analitza l'activitat econòmica a Catalunya i Espanya, no es parla ni de *pobresa* ni de *desigualtat*. L'únic esment indirecte a la pobresa té a veure amb l'atur lligat a la crisi financera del 2008, com si aquest fos l'únic factor de la pobresa o la desigualtat a Catalunya i Espanya.

Diverses vegades s'ha trobat a faltar que el llibre proveeixi més elements per valorar les **conseqüències dels models econòmics**. S'han trobat a faltar, a les unitats de geografia, més elements per valorar els pros i contres dels sistemes d'autoconsum, capitalisme, economia planificada i economia mixta (p. 11); dels minifundis, cooperatives de treball i explotacions comunals (p. 42); de l'agricultura intensiva i extensiva (p. 50-51); del paper dels bancs i de la borsa (p. 83) o del sistema financer (p. 102). Es podrien haver aprofitat les activitats per demanar l'opinió dels alumnes, bo i facilitant algun element al llibre per a la seva reflexió, en la línia de l'activitat 11B (p. 23), en què es demana als estudiants que valorin pros i contres de treballar de manera assalariada o autònoma.

En presentar l'IDH (p. 31), a més del PIB (p. 20), es donen elements per considerar **altres factors diferents de l'econòmic** en el model de desenvolupament. De nou, es troba a

faltar que es demani comparar els pros i contres de cada indicador de mesura del desenvolupament. El llibre també presenta formes d'organització econòmica que s'escapen de la lògica única del benefici econòmic, com les empreses sense ànim de lucre (p. 12), les cooperatives (p. 15), el comerç just (p. 29), el desenvolupament sostenible i el consum responsable (p. 33-34).

Pel que fa als **motius de l'existència de grups de població oprimits**, es fa referència al fet que l'estructura social catalana de l'edat moderna es caracteritza per l'exempció d'impostos de la noblesa i el clergat (p. 228). També es parla de l'atur i dels desnonaments lligats a la crisi del 2008 (p. 95). No es fa cap anàlisi transversal sobre com l'economia afecta determinats grups de població com les dones, els joves i la gent gran o les minories culturals dels països, ni com a constatació d'un fet, ni les seves causes i conseqüències.

PERSPECTIVA DE GÈNERE

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** analitzats en aquest apartat han estat: *home*, *dona* i *gènere*. Tot i que la paraula *gènere* no s'esmenta cap vegada, el nombre de vegades que apareix la paraula *home* (13) iguala la paraula *dona* (13). Clar aclarir, però, que en moltes ocasions s'utilitza la paraula *home* per referir-se a les persones en general. Les distincions de gènere són sorprenentment absents de les unitats de geografia, on s'esmenten molt poc. Són més presents, en canvi, en les unitats d'història.

El percentatge de dones citades al llarg del llibre representa un 9% del total (23 dones citades sobre un total de 253 personalitats esmentades). De les 23 dones citades, 13 estan associades a la monarquia, 5 són pintores i 2 són bruixes, entre altres perfils.

B. Indicadors qualitius

La presència de dones al llibre (9%) continua sent molt inferior a la realitat. Tot i així, cal valorar com a esforç positiu el fet d'haver incorporat dos exercicis (p. 167, p. 280) –i no al text central del llibre– que reflecteixen la invisibilització de les dones artistes i mostrar pintores destacades com Sofonisba Anguissola, Artemisia Gentileschi, Clara Peeters, Judith Jans Leyster o Mary Beale.

La **mirada transversal de gènere** aplicada als diferents temes tractats al llibre es podria reforçar. Pel que fa a les unitats de geografia, són quasi inexistent les distincions de gènere en els temes econòmics (Quina distribució per sexes hi ha als sectors primari, secundari i terciari? Quins àmbits econòmics estan més feminitzats i quins menys? Com es tradueix això a nivell d'ingressos d'homes i de dones? El llibre no dona resposta a cap d'aquestes preguntes). Pel que fa a les unitats d'història, és evident el desequilibri entre la presència d'homes i dones, no tan sols per la dominació històrica de les figures masculines al llarg de la història, sinó també per la manca de referència a la realitat de vida de les dones en diferents moments històrics. En tres ocasions es parla del paper de la dona en profunditat: per denunciar la persecució de les bruixes (a la p. 235 es diu que les dones “eren el boc expiatori i són exemple de la indefensió que les dones han tingut al llarg de la història”), per destacar la invisibilitat de la dona pintora al Renaixement (p. 167) i al Barroc (p. 280) i per parlar dels cànons de bellesa de les dones en l'art (p. 272 i 280).

En general, el llibre intenta utilitzar un **llenguatge no sexista**, tot i que hi ha algunes excepcions.

Pel que fa a la presència d'**estereotips sexistes**, i en referència als cànons de bellesa de les dones en l'art (p. 272 i 280), caldria preguntar-se si un apartat sobre el cànon de bellesa masculí en l'art tindria sentit en el llibre o si s'està parlant de la dona des de la convenció cultural que aquesta ha de ser bella per sobre d'altres característiques.

PERSPECTIVA DE DIVERSITAT

A. Indicadors quantitativs

Els **conceptes** de *diversitat* i *cultura* apareixen de manera molt puntual en el llibre, 4 i 7 vegades respectivament. Això no vol dir, però, que la diversitat cultural o religiosa sigui un tema absent, ja que se'n tracten els continguts a les unitats d'història (amb altres paraules clau), respecte de la conquesta d'Amèrica, de les expulsions de jueus i musulmans o de guerres amb rerefons religiós. Es troba a faltar, però, una major presència d'aquests conceptes –i, per extensió, d'una mirada intercultural– a les unitats de geografia.

L'anàlisi de les procedències de les personalitats citades al llarg del llibre mostra un clar desequilibri en la representació del món: el 96% de personalitats citades són europees, enfront d'un 1,6% de personalitats d'Amèrica del Sud (4 en total: Acamapichtli dels asteques, Atahualpa dels inques, Moctezuma II dels asteques i Tupac Amaru), un 0,8% de personalitats provinents d'Àsia (T'sai Lun i Ban Ki-moon) i de l'Orient Mitjà (Claudi Ptolemeu i Abdulah II de Jordània) i un 0,4% d'Àfrica (Kofi Annan). Aquesta desproporció podria trobar la seva justificació en el fet que el llibre no pretén mostrar la història mundial, sinó l'europea. Però que en el capítol sobre la conquesta d'Amèrica se citin 30 personalitats, de les quals només 4 (un 13% del total de persones citades en la unitat) siguin originàries d'Amèrica, el continent del qual s'està parlant, demostra el biaix a l'hora de tenir en compte les persones occidentals enfront de les d'altres cultures.

B. Indicadors qualitativs

El llibre fa menció en diferents episodis històrics de les **pròpies responsabilitats en la violació de drets humans**. Ho fa en episodis com la conquesta d'Amèrica (la tirania de Colom quan va esdevenir governador, p. 174; quadre sobre la desaparició de dues tribus indígenes a la Patagònia, p. 177); el sistema de castes colonial (p. 183); l'estimació de morts, que permet parlar d'extermini i genocidi (p. 183); la intolerància religiosa dels Reis Catòlics (Inquisició i expulsió dels jueus, p. 205-206); de Felip II (requadre molt crític amb les prohibicions de la Pragmàtica Sanció, p. 212) i de Felip III (expulsió dels moriscos, p. 217). Són molts els exemples al llarg del llibre. També es destaquen pràctiques de violacions de drets humans en la civilització maia i asteca, com el canibalisme i els sacrificis humans (p. 178 i p. 180). És una pena, però, que en altres casos no es donin xifres per saber les magnituds de les persecucions: del comerç triangular, per exemple, es diu que va ser "una de les vergonyes més grans de la humanitat", però no se'n dona cap xifra (p. 185).

La utilització repetida de l'expressió *descobriments d'Amèrica* i l'espai que es dedica als *descobridors* (11 pàgines) en comparació amb les cultures originàries (5 pàgines) és el cas més marcat de **visió etnocèntrica a l'hora de descriure fets històrics o realitats geogràfiques**. Un requadre (p. 179) narra les morts de les files d'Hernán Cortés després de la mort de Moctezuma, sense que es parli de les víctimes asteques. Quan es parla de l'impacte econòmic i de l'or i la plata americans, es descriu l'impacte econòmic positiu per a Europa, però no pas l'impacte d'aquest espoli en les societats americanes (p. 182). Algunes de les unitats de geografia fan un esforç per descriure la realitat econòmica d'altres regions (p. 47-49, p. 68-69), però és evident el pes sobreaccentuat de la UE (que presenta una realitat

semblant a l'espanyola o la catalana) per sobre d'altres realitats que permetrien tenir visions més contrastades. En altres continents, per exemple, es parla de la terciarització de baixa qualitat (p. 76). No se sap res, però, de la seva realitat en temes de transports, mitjans de comunicació, serveis públics... Pel que fa a la geografia, no es pot dir que les unitats incorporin de manera transversal la diversitat mundial: es donen pocs exemples internacionals. A la unitat sobre el sector primari, per exemple, especialment adient per explicar realitats de països on el sector primari és majoritari, l'esment a altres realitats es fa en pàgines determinades (paisatges agraris al món, p. 50-51, i agricultura, alimentació i fam, p. 54-55), però no de manera transversal. D'un total de 44 mapes, només 13 (30%) són mapamundis. La resta són d'Europa o de països europeus (12), catalans (8), espanyols (7) o del continent americà (2) (referents a les conquestes espanyoles al continent americà). Dels 13 mapes del món, 12 són projeccions Mercator, amb Europa al centre, i una sola és una projecció polar estereogràfica.

En introduir l'origen dels estats, el llibre reconeix que existeixen formes d'estat històriques d'altres civilitzacions, com a Mesopotàmia o Egipte (p. 112), però no en cita cap referent ni n'explica la concepció: la definició d'estat es basa en les visions occidentals de Montesquieu, Locke i Rousseau. El concepte d'*estat*, doncs, es presenta de manera essencialment occidental.

Pel que fa al **tractament d'altres cultures**, es pot afirmar que, en general, el missatge és conciliador i respectuós. És notable, per exemple, les nombroses vegades que es denuncia l'"aculturació" dels pobles indígenes a causa de les conquestes dels "descobridors" europeus. També que el llibre denunciï les prohibicions de la Pragmàtica Sanció del 1567 i de fets que encara són vigents, com la prohibició de les dones a portar el vel (p. 212). Algunes expressions puntuals, però, semblen apuntar expressions esbiaixades en com s'expliquen els fets, com la utilització repetida d'*amença*, *perill* i *atacs* (per a Espanya) en referir-se a l'imperi Otomà (p. 211, 214) i paraules com *expansió*, *conquesta* i *victòria* en el cas de la Rússia del tsar Ivan IV (p. 256-257). Perquè aquestes connotacions tan diferenciades en l'ús de les paraules? El missatge general, però, és de valoració positiva de la diversitat cultural, com es destaca, en parlar de l'escola veneciana, l'exotisme i els béns d'altres països com a factors positius (p. 162). També és destacable la menció a l'edicte de Nantes del 1598 (sense explicar-ne els continguts) com a inici d'un període de tolerància religiosa entre protestants i catòlics (p. 198).

Tot i així, s'han identificat algunes **caracteritzacions estereotipades**, com dir que "als cosacs els agrada molt cantar i ballar, sobretot per celebrar les seves gestes guerreres" (p. 256). També es podria qüestionar l'afirmació, referent als asteques, que "els sacrificis humans eren molt habituals i el canibalisme era practicat molt sovint". Tot i que es tracta d'un debat historiogràfic no resolt, s'ha argumentat que era una pràctica lligada a l'acte de la guerra, i que, per tant, els conqueridors espanyols devien presenciar actes com aquests amb més freqüència de la normal. En qualsevol cas, les expressions "molt habituals" i "molt sovint" semblen poc explicatives.

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** referents al *medi ambient* (*medi ambient*, *sostenibilitat* i *ecologia*) consten 37 vegades (15 vegades, 20 vegades, i 2 vegades, respectivament). L'esment d'aquests conceptes es concentra a les unitats de geografia, sense cap menció a les unitats d'història.

B. Indicadors qualitius

El llibre visibilitza de manera sistemàtica els **impactes ambientals generats pels models econòmics** pel que fa a deixalles (p. 25), a l'explotació de mines (p. 63), a les diferents formes de producció d'electricitat no renovables (hidroelèctrica, termoelèctrica, nuclear) (p. 63-66), a la indústria (p. 71), al transport (p. 85), al turisme de masses (p. 87 i 107). Les unitats de geografia (és pràcticament absent a les unitats d'història) recullen de manera generalitzada els impactes ambientals dels models econòmics.

Sobre els **recursos naturals al llarg de les diferents èpoques**, es parla puntualment de l'or, i, en diverses ocasions, sense que arribi a ser una constant al llarg dels diferents capítols, de l'accés als aliments. No sembla un tema de preocupació del llibre.

Es **valora de manera crítica el progrés tecnològic** en diferents moments històrics, bo i explicant de forma crítica l'agricultura transgènica (p. 42-43), valorant els avantatges i els inconvenients dels models intensiu i extensiu de ramaderia (p. 44), de l'alt consum energètic *per capita* (p. 73)... A les unitats d'història també es fan diferents debats entre el progrés científic i el pensament mitjà del moment, plasmats en les moltes persecucions de científics per estaments religiosos.

En alguns casos, com l'explotació pesquera, es deixa ben palès que els **recursos naturals s'esgoten** (p. 52-53). No se'n parla en referència a la ramaderia o a l'explotació forestal.

PERSPECTIVA DE DEMOCRÀCIA I DRETS HUMANS

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** d'aquest àmbit s'esmenten 52 vegades: s'empra 15 vegades el concepte de *democràcia*, 30 vegades el de *drets* i 7 vegades el de *ciutadania*. Gairebé tots (amb dues excepcions) a les unitats de geografia. Malgrat que a les unitats d'història es reflecteixen diferents plasmacions de règims monàrquics, es perd l'oportunitat de lligar el tema amb una reflexió sobre els graus de democràcia.

Pel que fa a les personalitats citades, s'ha valorat que un 47% representen corrents ideològics majoritàries, que reproduïxen el sistema establert, un 40% són personalitats que no es posicionen significativament, i un 23% personalitats que representen un qüestionament de les veritats o ideologies establertes (com autors que critiquen la monarquia, que qüestionen el sistema eclesiàstic, comuners, etc.).

B. Indicadors qualitius

El llibre presenta **corrents ideològics en confrontació**, ja que explica diferents concepcions dels models econòmics (economia de subsistència, economia de mercat o capitalisme, economia planificada i mixta, p. 11). Tot i que l'explicació que se'n fa és breu i cap element o activitat convida a pensar críticament en els elements positius i en les debilitats de cada model, és d'agrair que el llibre reflecteixi que existeixen diferents models, alternatius a l'economia de mercat. Pel que fa ideologies referents als règims polítics, també descriu breument binomis com monarquia/república, estat democràtic/totalitari, estat centralitzat/federal (p. 114-115); també cita autors com Montesquieu, Locke i Rousseau i les seves aportacions filosòfiques respecte a la limitació del poder (p. 112). A les unitats històriques, però, els continguts relacionats amb la monarquia semblen enlluernats per la monarquia absoluta francesa: tot citant l'absolutista britànic Hobbes (p. 246), només es fa referència a limitacions que tenen a veure amb factors externs a la gestió de la monarquia de

Lluís XIV (clima, fase de recessió de l'economia –sembla explicada com un fet inevitable, deslligada de la gestió de Colbert–, pestes...) (p. 247), sense esmentar cap límit de la gestió monàrquica en si. En el cas anglès, es reflecteixen més corrents en confrontació, entre monarquia i burgesia (p. 253-254), *whigs* i *tories* (p. 254), diferents regions (Escòcia, Irlanda, Gal·les, p. 255), però, de nou, l'única informació que s'aporta, no sobre qui està en el poder, sinó sobre la societat, destaca factors que semblen independents de la gestió de la monarquia (com la pesta o l'incendi de Londres). Cap esment, pel que fa a l'imperi Rus, de la població. També s'expliquen amb detall la Reforma protestant i la Contrareforma (p. 194-197), i els enfrontaments entre la comunitat científica i l'Església (p. 190-193). En general, es pot dir que sí, efectivament, es mostren els corrents ideològics en confrontació. Alhora, es troba a faltar més que la presentació d'aquests models inclogui una reflexió sobre pros i contres (encara que sigui demanar a l'alumnat que ho faci mitjançant les activitats) i com la gestió d'aquests models repercuteix sobre la vida de la població (es tracta d'una historiografia positivista, de grans personatges, que invisibilitza la població).

Es té en compte el descontent de **col·lectius marginats o minoritaris**, quan aquests empunyen les armes, en revoltes (revoltes de les comunitats de Castella, revolta de les Germanies p. 209, revolta –i guerra– dels Segadors, p. 241) o en actes de bandolerisme (p. 236-237). També descriu amb prou detall l'expulsió dels jueus i dels moriscs i la prohibició de les dones de portar vel (p. 212). Tot i que no se citen textos escrits per cap minoria jueva, musulmana o morisca, dues il·lustracions reflecteixen d'alguna manera aquest col·lectiu (p. 212, amb un gravat de dona amb vel, i p. 217, amb un quadre sobre l'expulsió dels moriscos a València).

A banda de presentar de manera descriptiva (no valorativa ni crítica, però amb prou profunditat) diferents models d'organització política, com s'ha explicat en paràgrafs anteriors, el llibre aporta algunes reflexions sobre el sistema democràtic. A les unitats de contingut històric, queda implícit que la població queda exclosa de la representació (per exemple, p. 230, en l'explicació de les Corts catalanes), però, com s'ha dit, és més una constatació implícita que explícita. A les unitats de geografia, hi ha comentaris més explícits sobre les formes de participació de la ciutadania, sense arribar a **mostrar que la democràcia actual és un sistema susceptible de millores**. Es parla del sufragi universal i de la lluita de les sufragistes (p. 117); es reconeix, en tot un apartat, que la participació va més enllà de les institucions i del vot (p. 117), tot reivindicant el paper de sindicats, associacions de veïns i moviments socials, i la possibilitat que es convoquin referèndums (p. 217) (no parla de les Iniciatives Legislatives Populares, que és dels pocs instruments realment a mans de la ciutadania, però) i s'esmenta la figura del síndic de greuges (p. 127). Totes aquestes aportacions, rellevants i valorades positivament, no es complementen amb reflexions sobre com es podria millorar el sistema democràtic: tot i dedicar una pàgina a la separació de poders (p. 113), no es fa cap esment que la separació de poders a l'Estat espanyol és limitada. També es dedica una doble pàgina a aprendre a calcular la Llei d'Hondt (p. 292-293), sense afegir cap reflexió sobre els límits a la representativitat política dels escons i com això distorsiona el pes que els partits acaben tenint als parlaments.

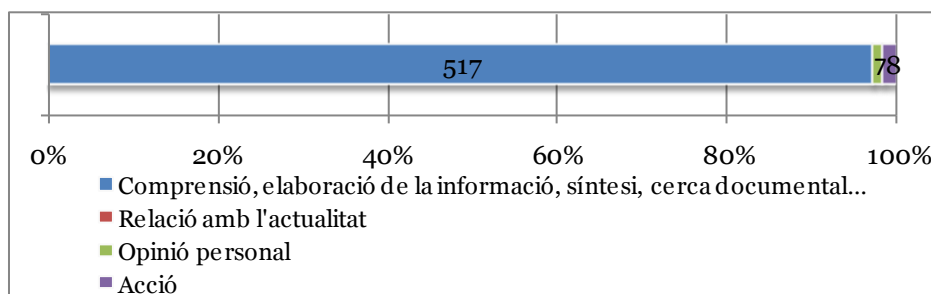
Tot i que en alguns capítols (unitat 7 sobre organització política de les societats) es pot observar un enfocament de drets, no es pot dir que, en general, el llibre reflecteixi **l'assoliment dels drets humans vinculats a processos en lluita**, amb les excepcions de fotos d'una sufragista i d'una manifestació sindical (p. 117). No es pot dir, però, que sigui una constant al llarg del llibre.

Sense utilitzar el terme *drets humans* com a tal, es mostren nombrosos **exemples de violacions de drets humans** al llarg de la història: extermini (es parla fins i tot de "genocidi", p. 183) i intent de quantificació de les víctimes de la conquesta d'Amèrica, comerç d'esclaus, expulsions de jueus i moriscs... Aquest tema es tracta de manera prou detallada i aprofundida.

A. Indicadors quantitativs

Del total de 532 activitats comptabilitzades, 7 demanen l'opinió personal de l'alumnat i 8 els demanen que facin accions concretes. Cap de les activitats consisteix a fer l'exercici de relacionar fets històrics amb la realitat actual. Així, la proporció d'activitats, en funció de les tasques demanades, és:

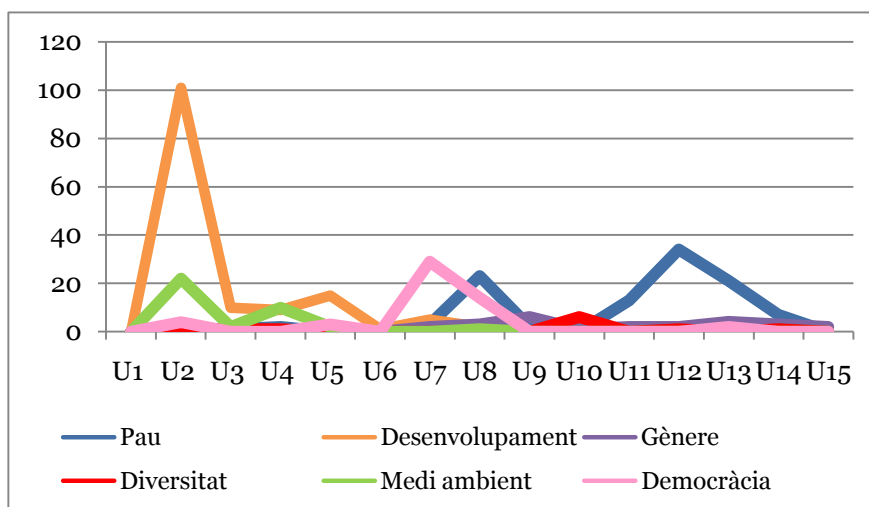
Taula 20. Tipus d'activitats proposades a La Galera

Algunes activitats consisteixen a imaginar propostes per resoldre un problema mundial, com “Proposa algunes solucions per a eradicar la fam al món. Argumenta-les i comenta-les amb els teus companys i companyes” (activitat núm. 24, p.55), o “Fes algunes propostes per a evitar l'impacte ambiental de les activitats industrials” (activitat núm. 22, p. 71). Altres activitats demanen accions proactives, com “Elabora un projecte d'una empresa industrial tenint en compte els diferents elements del procés industrial” (activitat núm. 7, p. 72).

Com bé reflecteix el gràfic, els diferents temes es tracten de manera molt desigual als capítols: mentre que a la unitat 1 no s'esmenta cap dels conceptes analitzats, a la unitat 2 se citen 129 vegades. També s'observa, com ja s'ha comentat anteriorment, que a les unitats de geografia es pot considerar que les reflexions sobre desigualtat i medi ambient són força **transversals**, mentre que són gairebé invisibles a les unitats d'història. En canvi, a les unitats d'història predominen les mencions al tema de pau i guerra; malauradament, com s'ha argumentat més amunt, amb una mirada més de guerra que de pau. Les variables de gènere i diversitat cultural són poc presents al llarg del llibre.

Taula 21. Grau de transversalitat dels temes analitzats a La Galera

B. Indicadors qualitatius

No s'ha identificat cap activitat que proposi treball en grup, ja sigui col·laboratiu o cooperatiu. No es pot dir, doncs, que les activitats promoguin la **cooperació entre l'alumnat**.

La gran majoria de les activitats són de comprensió lectora, i amb una **baixa càrrega de reflexió i opinió personal** (només 7 activitats, un 1,3% del total d'activitats, demanen la reflexió crítica de l'alumnat). Es desaprofiten oportunitats de fer reflexionar sobre pros i contres de la monarquia, les diferents formes de monarquia, o comparacions amb altres formes de govern, sobre els reptes de la diversitat religiosa, avantatges i inconvenients dels diferents models de producció descrits...

Les competències bàsiques que el llibre promou amb més profunditat són: l'artística i cultural i el tractament de la informació.

També cal destacar que s'han trobat molts casos de mapes o gràfiques sense especificar-ne la font, l'any de les dades exposades o, fins i tot, en algun cas, la llegenda (p. 119).

Taula 22. Resum dels conceptes esmentats a La Galera

	Geografia								Història							TOTALS	
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	U8	U9	U10	U11	U12	U13	U14	U15		
Pau	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	5	0	0	0	14	107
Conflicte	0	1	1	2	0	0	3	7	0	0	3	11	5	3	0	36	
Guerra	0	0	0	0	0	0	0	7	2	0	10	18	16	4	0	57	
Desenvolupament	0	64	6	8	14	1	3	2	0	1	1	0	0	0	0	100	145
Pobresa	0	17	3	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	23	
Desigualtat	0	20	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	22	
Dona	0	0	1	0	0	0	1	1	2	0	0	2	4	1	1	13	26
Home	0	0	0	0	0	0	1	2	4	1	2	0	0	2	1	13	
Gènere	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Diversitat	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	4	11
Cultura	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	1	0	0	0	7	
Medi Ambient	0	3	1	8	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	15	37
Sostenibilitat	0	19	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	
Ecologia	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
Democràcia	0	3	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	1	0	0	15	52
Drets	0	0	0	0	3	0	12	14	0	0	0	0	1	0	0	30	
Ciutadania	0	1	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	7	
Total/Unitat	0	129	15	22	20	1	39	43	8	8	16	38	27	11	2	379	379
Total Geografia / Història	269								110							379	379

4.5. SANTILLANA

Llibre Geografia i Història. Tercer ESO

Sèrie Descobreix. Edit. Santillana. Grup Promotor. Any 2016

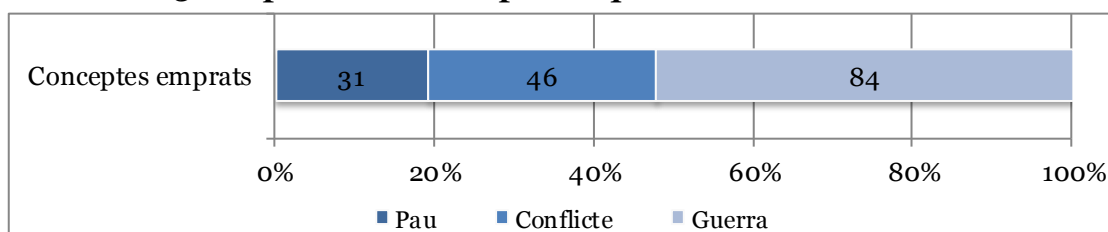
El llibre es distribueix en 12 capítols, 7 de geografia i 5 d'història. El llibre mostra consistència entre els capítols i homogeneïtat en el redactat, tot i que els capítols 2 a 5 sobre els sectors econòmics són excessivament tècnics i descriptius, mentre que d'altres tenen una funció valorativa (capítol 6 i 7). Tot i que s'aprecien esforços per incorporar elements d'educació en valors (violació de drets humans, desigualtats socioeconòmiques, treball cooperatiu...), queda camí per recórrer per arribar a considerar que aquests valors queden plasmats de manera transversal al llarg dels capítols, especialment en els econòmics. Les unitats de geografia inclouen més mirades d'educació en valors que les d'història, on trobem excessiva narració dels fets històrics.

PERSPECTIVA DE PAU

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relatius a la perspectiva de pau apareixen un total de 162 vegades. S'esmenta 31 vegades la *pau*, 46 el *conflicte* i 84 la *guerra*. La pau representa un 19,1% dels conceptes d'aquest àmbit i apareix essencialment com un valor abstracte i com un sinònim d'*absència de conflicte*. El concepte de *conflicte*, en canvi, és més present, en un 36,5% del total, en ocasions identificat amb violència, però en molts casos, també, vinculat a problemes socials. Tot i això, *guerra* és el concepte més present: se'n parla en més del 51,8% dels casos d'aquest àmbit. I és que, en la visió històrica, la guerra i els conflictes armats ocupen un lloc molt gran.

Taula 23. Proporció de conceptes de pau i de violència a Santillana

Analitzant el tarannà del total de **personalitats** citades al llibre (259 personatges històrics i/o fonts documentals), a més a més, s'observa que una mica més del 25% estan vinculats a l'ús de la violència armada, incloent-hi la reialesa, membres de l'exèrcit i bandolers.

B. Indicadors qualitius

En la majoria de casos el llibre no explica les **causes estructurals dels conflictes**. Hi ha, però, algunes excepcions destacables, com el cas de la guerra dels Trenta Anys, de la qual s'indiquen les causes en dir que "aplegava qüestions polítiques, territorials i religioses"; quan parla de la mineria com d'una activitat que provoca conflictes armats i desequilibris socials; o en atribuir la conquesta d'Amèrica a la feblesa per divisions i guerres entre pobles i la superioritat tecnicomilitar, brutalitat i afany de riqueses. En aquest cas, fa una explicació àmplia i completa. Els conflictes religiosos també mereixen un comentari a part: es diu que la monarquia hispànica té un paper capdavanter com a defensora de l'ortodòxia catòlica i se cita la manca de llibertat religiosa com a causa de guerres contra protestants o les expulsions de

moriscos o jueus: “La divisió religiosa va originar les guerres de religió. La intolerància es va generalitzar a tot Europa” (p. 235). Quant al fenomen del bandolerisme, es dedica un paràgraf a les causes: la pobresa, la crisi senyorial o la feblesa institucional.

Excepcions a part, es troba a faltar l’anàlisi de conflictes com el dels Balcans i el de les tanques a Melilla (tema 1), els conflictes derivats de l’explotació de minerals (tema 2), els conflictes entre Espanya i Anglaterra, conflictes amb la pagesia o la mateixa guerra dels Segadors.

En alguns casos es parla dels **intents de negociació** que busquen resoldre de manera pacífica les desavinences i, quan no hi ha solucions, es planteja el dret d’ingerència amb forces armades de pau per la força per protegir la població civil. En els apartats d’història, les negociacions o diàlegs previs no s’expliciten, excepte en el cas del tractat de Tordesillas, fet per “evitar problemes” (p. 214).

Danys i víctimes són presents en els conflictes armats més importants. Sobre la conquesta espanyola d’Amèrica, destaca que van ser pocs els espanyols que van protagonitzar-la i van gaudir dels beneficis de l’explotació dels indígenes. Així, al poema anònim “Els últims dies del setge de Tenochtitlán”, se’n mostren les conseqüències cruels: “*Gusanos pululan por calles y plazas, y en las paredes están salpicados los sesos. Rojas están las aguas [...]*” (p. 212). Lliga conquesta i violència i no planteja la possibilitat d’escenaris alternatius, com en el cas de l’execució d’Almagro. També mostra la colonització cultural, la catàstrofe demogràfica i després l’esclavitud de població africana traslladada a Amèrica, i l’explotació de recursos minerals i de la terra com a conseqüència de la conquesta.

En canvi, en referir-se a conflictes entre estats, les **conseqüències humanes** es deixen de banda, ja que no se’n fa un tractament aprofundit, excepte en poques ocasions. En els conflictes interns el discurs varia: és el cas del conflicte de les Comunitats, per la despesa de la monarquia fora de Castella i els càrrecs per als estrangers i, com a conseqüència, explica que el rei va reaccionar i donar càrrecs a la noblesa castellana, també en el cas de la guerra dels Segadors. Però aquestes no són conseqüències lligades a la victimització, sinó a altres tipus de conseqüències humanes.

Les possibles **estratègies no-violentes** són força absents del llibre, amb dues excepcions: la crida a una conquesta d’Amèrica no-violenta i les estratègies contra l’explotació o per moderar-la amb la monarquia i el paper dels dominics (apareixen amb un text i imatge de De las Casas a la p. 215).

PERSPECTIVA DE DESENVOLUPAMENT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit (*desenvolupament, desigualtat, pobresa*) són molt nombrosos en el llibre; hi són esmentats 504 vegades (un 53,8% del total de conceptes analitzats). Aquests tres conceptes, esmentats 401 vegades, 17 vegades i 86 vegades, respectivament, són poc “històrics”, segons el llibre, ja que apareixen 64 cops en aquests apartats de l’etapa moderna. En canvi, són molt presents a les unitats 6 i 7, que tracten la globalització i les seves conseqüències: 234, 15 i 73 vegades respectivament. I és que conflictes socials i desigualtats són aspectes centrals en aquests dos capítols. A la resta de temes de geografia tenen una presència menys significativa.

Les **personalitats** citades també reflecteixen un interès especial per les elits, com indica el fet que no es parla de cap persona de classe baixa: 145 persones de classe mitjana (56,4%) i 112 persones (43,6%) que es podrien considerar de classe alta.

B. Indicadors qualitatius

El llibre presenta la pobresa com el resultat de **causes estructurals** en algunes ocasions. Per exemple, en plantejar-se quin problema econòmic tenen els conreadors de cafè, el llibre indica la importància de la dependència i els salaris baixos, i mostra el comerç just com a esperança per als conreadors. En canvi, en parlar de la pobresa energètica, el llibre no informa de l'origen d'aquest problema.

Al capítol 7, la distribució desigual de la riquesa es vincula només a l'economia global, a la desigualtat de la riquesa entre països. S'analitzen uns quadres on es compara la població i la riquesa segons l'acumulació de diners per grups. Aplica el concepte d'*IDH* o *Índex de Pobresa Multidimensional*, tot explicant dimensions de qualitat de vida, educació i salut (Índex de Pobresa Multidimensional del PNUD) i emfatitza que es considera pobresa tenir carències en una tercera part o més dels deu indicadors.

Com a causes de la pobresa, s'identifiquen el pes del llegat colonial, el desfasament tecnològic, el pes de la població, les malalties, la manca d'escolarització i la càrrega del deute extern. I del deute, el llibre en mostra causes, alternatives i els motius que fan que molts estats no el paguin: interessos econòmics, guerra, compra d'armament.

A més, es quantifica la pobresa extrema i la fam (el 2010 es van comptabilitzar 1.200 milions de persones amb ingressos inferiors a 1,25 dòlars al dia). En canvi, el llibre fa una anàlisi dels desequilibris en la riquesa seguint el PIB *per capita*, mitjançant unes dades que no permeten copsar les desigualtats entre poblacions.

Posteriorment, es demana als alumnes: “Proposa diverses mesures per superar la pobresa extrema i justifica-les” (p. 189), després d'explicar que, per superar-la, cal ajut exterior, gestió dels governs i comerç més just i les contradiccions per a ajuts de l'FMI a canvi de retallades.

D'altra banda, el llibre explica les **conseqüències socials** dels models polítics i econòmics sobretot en els apartats sobre organització política i econòmica. Així, en definir els estats fràgils com els que no es preocupen de reduir la pobresa, facilitar el desenvolupament i garantir els drets humans, ja indica la importància del tema. També defensa que amb l'estat del benestar es garanteixen els drets bàsics a persones i aporta conseqüències socials positives. Per últim, indica que el desenvolupament està vinculat a donar seguretat, garantir els drets humans i la governabilitat enfront de la corrupció.

En economia, parlant de pobresa energètica o d'ocupació, indica les conseqüències com l'explotació infantil, l'atur, l'economia submergida o la misèria.

En el **model de desenvolupament s'hi consideren més factors que només els econòmics**, tot i que és un tema en el qual es podria aprofundir. En parlar del poder de l'estat, afirma que “les grans empreses multinacionals han adquirit un poder tan gran que fa dubtar de l'eficàcia o la possibilitat real dels estats per gestionar amb plena sobirania els seus territoris”. Planteja conseqüències i solucions com més cooperació d'organitzacions transnacionals i reivindicacions d'identitats diferents de les majoritàries.

En el cas de la Unió Europea es diu que un dels seus objectius és lluitar contra la pobresa. I, en parlar de la PAC, indica la importància de procurar el benestar de la societat rural.

Per últim, cal indicar que es parla del **perquè de la presència de majories oprimides** en algunes ocasions. Així, s'expliquen les diferències socioeconòmiques entre privilegiats i una majoria de no privilegiats indicant que molta gent a l'edat moderna vivia de la mendicitat i la delinqüència. Parla de la novel·la picaresca i *El Lazarillo*, i analitza el text des de la perspectiva de la misèria dels personatges. També es parla de l'impacte demogràfic i humà de la conquesta d'Amèrica, del fenomen de la bruixeria o dels moriscos. Quant al món rural, s'indica que el règim senyorial porta a la pobresa de molts pagesos, posant l'exemple del bandolerisme com a resultat de l'increment de la pobresa entre altres causes (p. 330-331).

Les revoltes camperoles de l'edat moderna, però, semblen poc tractades respecte a la importància que es dona als sectors privilegiats.

A. Indicadors quantitativs

Els **conceptes** relacionats amb el *gènere* apareixen en total 78 vegades, i, entre aquests, el terme *home* en 41 ocasions i el terme *dona* en 18, de les quals només quatre vegades en la part històrica. Aquest fet mostra un discurs històric absent de dones i una actualitat amb una major preocupació per la perspectiva de gènere.

A més, analitzant els **noms propis**, només apareixen 14 dones (un 4% del total de personalitats citades), la majoria de la reialesa, mentre que hi consten 245 homes. És evident que aquesta disparitat mostra el minso protagonisme concedit a les dones, però tampoc no han tingut un reconeixement de la seva realitat en el tractament del llibre.

Gairebé no s'anomenen dones en un rol de lideratge per si mateixes. Totes són reines (algunes van governar, altres no) i només una, Melinda Gates, és destacada en l'actualitat pel suport a la investigació en medicaments, però apareix al costat del seu marit Bill Gates. En història, en l'ampliació del món desconegut no apareixen dones amb nom propi, sigui de societats europees, sigui entre les societats originàries (se'n parla genèricament, per exemple, explicant que les dones solteres tenien prohibit viatjar, p. 220). Es mostra alguna dona destacada en els apartats artístics: en el quadre *Al·legoria de la successió dels Tudor*, per exemple, on apareix Isabel I, que era qui havia encarregat l'obra. Quant a figures històriques femenines, destaca Isabel de Castella. *A posteriori*, el lideratge polític i en monarquies és clarament masculí. Només apareix Marianna d'Àustria, regent de Carles II i que va governar a l'ombra, a causa de la malaltia del rei, i d'altres com ara les parelles del rei Enric VIII.

B. Indicadors qualitativs

La visió de gènere transversal es troba en determinats temes, sense que es pugui dir que és transversal. Les dones, en general, hi són poc presents i en la majoria de casos es generalitza la realitat masculina com a vàlida.

Quant als sectors econòmics, la feminització no s'indica en casos molt clars com l'agricultura de subsistència o la indústria deslocalitzada en països empobrits, malgrat posar l'exemple de Bangla Desh. En parlar dels reptes del desenvolupament al capítol 7, es troba l'al·lusió més clara a la **perspectiva de gènere**: es mostra un mapa amb dades d'alfabetització per sexes que indica que la paritat i la igualtat de drets en funció del gènere és un dels drets humans fonamentals. A l'apartat de desigualtats socials (p. 182) també es parla de la desigualtat de gènere com una de les tres que cal destacar. El llibre reconeix que la desigualtat de gènere és present a tot el món, però molt més greu als estats en via de desenvolupament. Destaca que en moltes regions no s'arriba al 40% de personal remunerat i que en molts casos fan les pitjors feines, sense accedir a drets bàsics com expressar idees, participar d'activitats socials o decidir sobre el seu propi cos. Pel que fa a desigualtats en salut, el llibre indica que moltes dones moren per complicacions durant l'embaràs per manca de cures mèdiques i ho il·lustra amb un mapa d'Àfrica amb el percentatge de parts atesos per personal capacitada.

A les unitats d'història, el llibre fa un esforç per mostrar la vida quotidiana de les dones, tot reflectint feines dures, com rentar la roba, encarregades a les dones, o la producció artesanal rural, sobretot femenina, tal com ho mostren algunes il·lustracions (el text parla de famílies). En el cas de bruixeria, també es feminitzen les bruixes. El llibre mostra una quantitat considerable d'imatges de dones en escenes quotidianes (apareixen dones en unes 50 imatges, d'un llibre de més de 300 pàgines).

En general, el llibre utilitza un **llenguatge no sexista**, tot i que parla en excés d'homes. Es troben referències a valors associats a la masculinitat com ara la violència, la valentia o l'ús de la raó, la qual cosa és difícil de contrastar per la poca presència de dones.

S'observen pocs **prejudicis sexistes**. Ara bé, la invisibilitat femenina i el fet que la dona aparegui en l'art que les idealitza des del punt de vista de la bellesa o com a acompanyant dels reis ajuda a fer prevaldre aquests prejudicis. En l'art, apareixen més representacions femenines al·legòriques, com la Pietat, Eva o les Tres Gràcies, on Rubens representa la bellesa sensual, o de persones reals, com la de Mariana d'Àustria. En el Barroc, destaquen les figures religioses com la Immaculada Concepció, la Magdalena, la Pietat o també les Menines, on apareixen tres dones en primer pla, com a familiars de Felip IV.

PERSPECTIVA DE DIVERSITAT

A. Indicadors quantitius

Els dos **conceptes** associats a la perspectiva de *diversitat* apareixen un total de 82 vegades, de les quals només 10 es refereixen a la *diversitat* i 72 a la *cultura*. Aquesta tant apareix en temes d'economia (especialment del sector terciari) com a la part d'història del llibre. Això no vol dir, com s'apunta més endavant, que la diversitat cultural sigui una perspectiva suficientment present al llibre.

L'anàlisi de les procedències de les **personalitats** citades al llarg del llibre mostra un clar desequilibri en la representació del món: el 94,6% de personalitats citades són europees, enfront d'un 5,4% de la resta del món, sobretot americanes (dels pobles originaris d'Amèrica Central i Amèrica del Sud, i, en l'actualitat, dels EUA). Aquesta desproporció podria trobar la seva justificació en el fet que el llibre no pretén mostrar la història mundial, sinó que ens dona perspectiva catalana, espanyola i europea. De fet, personatges catalans i espanyols no representen més del 44% del total de personalitats del llibre. Tot i així, es considera que se citen en excés algunes personalitats, com ara els conqueridors del territori americà.

B. Indicadors qualitius

No parla gaire de la **responsabilitat pròpia** en les violacions de drets humans a altres "civilitzacions". En la part de geografia, el llibre no parla del fet que molts estats fràgils o dictatorials se sustenten en el suport dels EUA i altres estats occidentals. En el vessant històric, es tracta aquesta responsabilitat en un dels casos més clars, com és la traïció de Pizarro a Atahualpa, i de resquillada es parla de les pròpies divisions dels invasors espanyols. També es narren les persecucions a moriscos, jueus i protestants (p. 284-285), però no s'expliquen explícitament vinculades a vulneracions de drets humans.

Té una **visió plural, no eurocèntrica**, dels processos històrics en casos comptats. Un exemple d'això és que el "descobriment" d'Amèrica apareix 15 vegades i, en canvi, les cultures inques, maies i asteques són tractades en una doble pàgina (p. 208-209), que valora les conseqüències de la conquesta espanyola, i amb dues activitats de cerca d'informació a l'apartat "Compromesos" (p. 217). Parla dels viatges de Colom sense referències als anteriors dels europeus o a altres conceptes, tot i que sí que mostra les nefastes conseqüències amb submissió i explotació dels pobles indígenes i el fort impacte demogràfic i social.

Tot i parlar d'altres economies i societats, hi ha un excés d'informació sobre la UE, Espanya i Catalunya, en contrast amb la resta del món. I, quan parla de la resta, se centra en les economies més potents.

Majoritàriament, **vincula els conceptes de democràcia i drets humans als models "occidentals"**. Al tema 1 sobre organització política, es divideix els sistemes polítics en democràtics i dictatorials i es defineixen segons temes occidentals, sense matisos. No es

posen exemples d'altres situacions, tot i que en un exercici final a partir d'un gràfic sobre el sistema polític iranià, sí que es planteja a l'alumne que expliqui si és o no democràtic.

En canvi, tracta la diversitat **sense prejudicis racistes o xenòfobs**. En parlar dels reptes dels estats, ressalta la dicotomia entre globalització i reivindicacions d'identitats, tot reconeixent la diversitat identitària (p. 23). Distingeix maies, inques i asteques com a pobles "precolombins" esplendorosos, enfront de la resta, que qualifica de pobles "amb formes de vida molt senzilles o poc desenvolupades".

Quan parla del mestissatge a l'Amèrica conquerida, indica que en una societat multiètnica les diferències socials més importants tenien un origen ètnic i que mestissos, indígenes i africans estaven subordinats als espanyols, ja que "els espanyols van organitzar a les Índies una societat basada en criteris racials" (p. 220). Quan parla de drets humans, indica que la distinció de raça va en contra seva.

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitativus

Els **conceptes** sobre el *medi ambient* apareixen repartits en les unitats de geografia i hi consten en 68 ocasions. Especialment esmentats en els dos primers capítols, se cita 15 vegades el concepte *ecològic*, 22 vegades el de *sostenibilitat* i 31 vegades el de *medi ambient*. Del total, només apareixen en tres ocasions a les unitats d'història moderna.

B. Indicadors qualitativus:

El llibre fa visibles els problemes ambientals, **les causes i les conseqüències que generen els models econòmics** en diverses ocasions. Per exemple, al tema 2 (p. 50) es fa una crítica a l'actual ramaderia per les deixalles que genera, l'excés de contaminants i la tala de boscos i planteja que tenim alternativa ecològica. Després, se'n fa referència en els problemes afegits dels parcs eòlics. En el tema 5, en tractar del turisme, destaca els impactes greus en el medi ambient i ho amplia en l'apartat de turisme i sostenibilitat (p. 134-135). També és interessant que, en el tema 6 sobre economia, plantegi al primer apartat un treball sobre com elaborar un pressupost personal, i com s'ha d'evitar el consumisme, que té efectes negatius en el medi ambient seguint la teoria de Maslow. Al tema 3 indica que amb la industrialització s'ha anat deteriorant el medi ambient (els presenta com a conceptes contraposats a la p. 90) i el fet que actualment existeixen indústries potents que promouen una major salut ambiental. En parlar de reptes del desenvolupament, al tema 7, la pobresa extrema actual i els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni es relacionen amb la importància de preservar el medi ambient.

El **progrés tecnològic és presentat de manera crítica** i connectat amb dinàmiques socials, econòmiques i polítiques. En l'apartat 2.11. (p. 62-63) es desenvolupa el concepte de *petjada ecològica* i la seva diversitat segons els països. També en abordar el sector terciari, es posen de manifest els problemes mediambientals dels diferents tipus de transport. Es presenten nombrosos models alternatius: com el desenvolupament rural sostenible (activitats finals del tema 2), les energies no renovables i renovables (p. 76 i 77), altres models de turisme com ara el turisme alternatiu i sostenible (tema 5) o les economies emergents i el cas xinès, dels quals diu que han guanyat competitivitat per no tenir en compte l'impacte mediambiental (tema 6).

De l'**escassetat de recursos** se'n parla respecte a l'esgotament pesquer i a les polítiques de la UE per limitar-lo i es tracten els problemes de sostenibilitat del sector primari, citant sòls, aigua, biodiversitat i els boscos (p. 62-63).

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** de l'àmbit són citats 39 cops, i sempre en l'àmbit de la geografia. 23 vegades la *democràcia*, 13 els *drets humans* i 3, la *ciutadania*. Malgrat que en la part històrica surten aspectes associats a la temàtica, no s'introdueixen aquests conceptes de *democràcia* o *drets humans* en les activitats de reflexió.

Pel que fa als **personatges** citats, atès que la majoria estan relacionats amb l'art i que no se solen posicionar a favor o en contra dels estats, es fa difícil valorar si el gruix de personalitats citades tenen discurs de suport als règims i sistemes polítics o més alternatius. En canvi, sí que es pot dir que un 39% de les personalitats citades tenen una posició de reforç del discurs dominant, malgrat que es calcula que, en la realitat, el 90% de la població era no privilegiada.

B. Indicadors qualitius

Especialment a la unitat 1, que parla dels estats i de la divisió política del territori, **no s'expliquen gaire els corrents en confrontació**. Sí que es defensa la democràcia i l'estat del benestar com els models preferibles, i les dictadures i els estats més liberals com els que menys. En el tema 6, parlant de globalització, o en el 7, en reptes de desenvolupament, no es presenten alternatives ni corrents ideològics oposats al discurs majoritari en cada apartat, excepte en l'activitat final sobre el 15-M.

En la part històrica, a l'etapa moderna sí que es confronten els canvis i xocs del Renaixement, i la Reforma protestant i la Contrareforma són tractades prou profundament. També es parla de la persecució dels heterodoxos, posant l'exemple de la bruixeria. Fenòmens com la pirateria o el bandolerisme, però, es tracten en alguna activitat.

El llibre té en compte l'**opinió dels col·lectius populars** de manera molt minsa, amb activitats puntuals sobre el 15-M o ONG en geografia i a l'edat moderna no parla gaire de la pagesia, el poble o els sectors urbans pobres, etc. La importància de les revoltes pageses de l'etapa moderna no hi apareix prou reflectida.

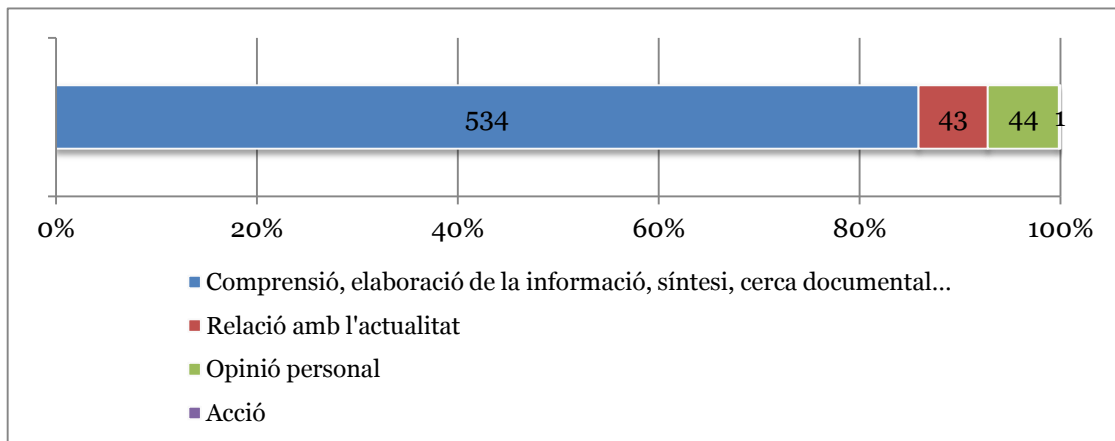
Mostra la **democràcia** com un sistema obert, **susceptible de millores** en referència al tema de l'estat del benestar i als avenços socials o econòmics, tot i que no concreta quines millores hi podria haver. Això és molt evident en explicar la Unió Europea, ja que no planteja les seves mancances. Només reflecteix l'assoliment dels drets humans vinculat a processos de lluita en l'activitat final del tema 1, quan es posa l'exemple de la Primavera Àrab o del 15-M i la mobilització en xarxes socials.

No tracta gaire la **violació de drets**. Al primer tema, sobre organització política, la planteja com un dels elements dels estats fràgils i de les dictadures. Al final de la unitat demana a l'alumnat que busqui en dos informes exemples de violacions de drets humans. També quan parla del motor econòmic xinès, tracta de la vulneració dels drets humans i una mica en el tema de la conquesta d'Amèrica, quan cita la defensa que fa Bartolomé de las Casas dels drets dels indígenes.

A. Indicadors quantitius

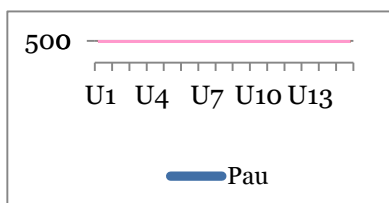
A les dotze unitats, s’hi troben moltes activitats i uns apartats metodològics fixos que són “Saber fer”, “Saber-ne més”, “Descobreix”, “Treball específic de competències”, “Maneres de pensar”, “Aprentatge cooperatiu” i l’apartat “Claus per estudiar”. La secció “Compromesos”, a més a més, està dedicada específicament a tractar algunes de les perspectives analitzades, com els drets humans o la justícia social, entre altres. En aquest sentit, doncs, el llibre és molt complet.

Taula 24. Tipus d’activitats proposades a Santillana

Del total d’activitats, quasi un 70% són de comprensió del text o dels documents que l’acompanyen, que són abundants. També són importants les activitats on cal elaborar informació, normalment a partir de fonts d’internet (109 de les 622 totals). En canvi, els exercicis per relacionar continguts del llibre amb qüestions d’actualitat es concreten sobretot a les unitats de geografia (43 activitats), però no es relacionen temes actuals amb la història moderna. Semblants en xifres (44 activitats), però més repartides al llarg de les unitats, són les activitats d’opinió personal. D’exercicis relacionats amb la transferència d’aprenentatges i d’acció només se n’ha identificat un de sol, a l’apartat d’organització política, la qual cosa és una mancança evident.

Taula 25. Transversalitat de les temàtiques a Santillana

Pel que fa a la **transversalitat** de les temàtiques, com mostra la taula 25, no es pot dir que hi hagi una relació directa entre presència d'una temàtica i transversalitat de la perspectiva. Tenim l'exemple molt clar dels conceptes associats al *desenvolupament*, que se citen més de 200 vegades en un sol capítol (unitat 7), però de manera molt desigual en les altres unitats de geografia. No es pot apreciar que cap de les perspectives analitzades tingui una presència sostinguda al llarg del llibre.

B. Indicadors qualitius

A través de la metodologia, es potencien força la **cooperació entre l'alumnat** i el treball en equip. Al final de cada unitat hi ha una activitat titulada "Aprentatge cooperatiu" i, a part, en el treball mitjançant les TIC, apareix també en totes les unitats alguna activitat en equip per buscar informació i fer-ne un balanç (treball col·laboratiu).

Troblem **algunes activitats crítiques, de recerca d'opinió**, en les quals es demana l'opinió a l'alumnat, però, en canvi, no van més enllà de propostes emancipadores. En els apartats d'economia són poques les propostes que superen el model actual (només es parla en poques ocasions del comerç just i, en una, del 15-M). Quant a la part històrica, el relat presenta conflictes, però no en destaca possibles alternatives. Per exemple, les revoltes camperoles citades no tenen cap argumentació alliberadora en el llibre de text.

Les **competències** es treballen tot destacant amb disseny gràfic les activitats més treballades. A part de la comunicativa, tenen molta presència la d'aprendre a aprendre (amb una activitat de balanç titulada "Claus per estudiar en cada apartat"), la del tractament de la informació i digital, la d'autonomia personal i la social i ciutadana. En canvi, es tracta amb molta menys profunditat la interacció amb el medi, la competència artística i menys la matemàtica.

Per acabar, cal indicar que el llibre té algunes activitats destacades pel que fa a aspectes que hem analitzat. Així, a la p. 35, es plantegen tres activitats sobre xarxes socials i mobilització política dins "Resol un cas pràctic: Quin és l'ús de les xarxes socials en la mobilització política?", i destaquen el treball sobre les Primaveraes Àrabs i el moviment del 15-M a Espanya.

En tractar del sector comercial i de serveis (p. 117), es proposa fer un debat sobre "unes relacions comercials internacionals més justes" a partir de dues fitxes sobre intercanvi desigual i comerç just. Posteriorment, el llibre proposa analitzar un gràfic clarificador sobre la desigual distribució de la riquesa (p. 156) i planteja una activitat d'aprenentatge cooperatiu sobre la deslocalització a Bangla Desh, on apareixen dades sobre la pobresa i els accidents al país asiàtic (p. 170), malgrat que després, en parlar d'Inditex (p. 171), no quedi palesa la relació entre multinacionals i drets laborals. En el vessant històric, es demana a l'alumnat, en l'activitat "El llegat de l'Amèrica precolombina", que aprengui a valorar aspectes importants del llegat amerindi (p. 217).

Taula 26. Resum dels conceptes esmentats a Santillana

	Geografia							Història					TOTALS	
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	I*	U8	U9	U10	U11		U12
Pau	15	0	0	0	1	0	0	0	0	3	8	3	1	31
Conflicte	13	1	3	0	2	3	5	0	0	1	10	4	5	47
Guerra	12	1	2	0	0	1	5	1	4	10	19	14	15	84
Desenvolupament	19	36	39	19	28	76	150	1	6	12	6	2	7	401
Pobresa	2	0	6	1	1	7	66	0	0	0	0	1	2	86
Desigualtat	0	0	0	0	1	0	15	0	0	0	0	0	1	17
														504

Dona	2	1	0	0	0	2	10	0	2	0	0	0	1	18	68	
Home	1	0	0	0	0	2	2	0	13	11	3	3	6	41		
Gènere	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	2	4	0	9		
Diversitat	2	4	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	10	82	
Cultura	5	9	0	2	15	3	2	1	17	8	4	1	5	72		
Medi Ambient	1	8	8	1	4	4	4	0	0	0	0	0	0	30		
Sostenibilitat	1	9	1	1	7	1	2	0	0	0	0	0	0	22	67	
Ecologia	0	11	0	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	15		
Democràcia	19	0	1	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	23		
Drets humans/drets	9	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	13	37	
Ciutadania	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1		
TOTAL	102	80	60	25	60	100	269	3	43	49	53	32	44	920		920
Total Geografia/Història							696						224		920	920

4.6. TEIDE

Teide. 3er ESO Geografia i Història. Barcelona, 2015

Autoria: J. Cortada, E. Ferreres, J. Llorens, M. Pantaleón, A. Alcoverro, J. Castillo

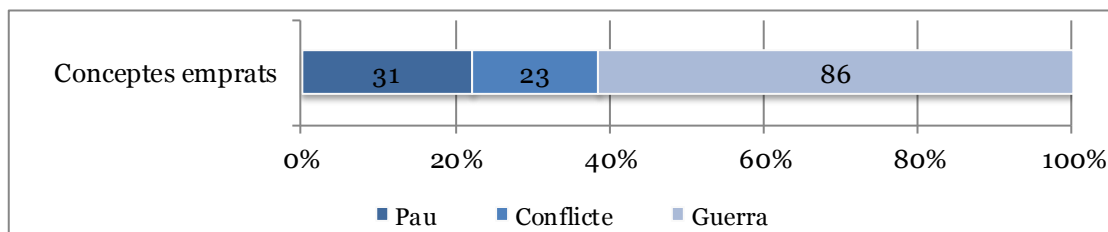
El llibre es distribueix en 12 capítols, 8 de geografia i 4 d'història. Treballa les competències relatives als coneixements i les habilitats, però les competències relacionades amb els valors i les actituds queden més relegades, i molt desiguals en funció dels capítols i dels blocs (ben presents a geografia, en molt menor mesura als capítols d'història). La documentació adjunta (imatges, gràfics i fragments de textos de fonts primàries) sol ser molt rica i adient, i a vegades es troba a faltar que les preguntes demanin una mica més de l'alumnat, més enllà de la comprensió lectora, de manera que es desenvolupi més l'esperit crític. Un aspecte positiu del llibre especialment destacable a les unitats de geografia (anomenades significativament "Planeta terra") és la seva perspectiva mundial (a través de mapes, exemples de països i fotos), que permet entendre qüestions de dimensió global.

PERSPECTIVA DE PAU

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit (perspectiva de pau) s'esmenten 140 vegades, i representen un 20,6% dels conceptes analitzats al llibre. Una proporció relativament alta, tenint en compte que són sis els àmbits temàtics analitzats. Com es pot apreciar a la taula 1, la pau (esmentada 31 vegades, el que representa un 22,1% dels conceptes d'aquest àmbit) té una presència molt inferior a la guerra (esmentada 86 vegades, amb un pes del 61,4%).

Taula 27. Proporció de conceptes de pau i de violència a Teide

Pel que fa a les **personalitats** citades en el llibre, d'un total de 231, no menys de 56 (el 24,2%) estan relacionades amb l'ús de les armes, els exèrcits, etc. Entre aquestes, s'han comptat 35 reis i caps d'estat, 5 exploradors i 3 bandolers, entre altres perfils.

B. Indicadors qualitatius

El llibre esmenta 15 conflictes armats, 14 d'històrics i un d'actual (Xipre-Turquia, p. 209). Dels 15 incidents armats que narra, n'**explica les causes** en 11 casos (en un 73,3% dels conflictes armats), amb major o menor detall. En la gran majoria dels casos se n'expliquen les causes amb un sol factor (motius territorials, religiosos, oposició a l'absolutisme). Als capítols de geografia es reflecteix dues vegades la relació entre conflicte armat i la limitació de recursos, amb l'exemple de l'aigua (p. 24), o amb un mapa sobre conflictes pel control de recursos naturals, sense especificar a quins recursos es refereix (p. 85). Hauria estat pertinent, també, fer esment dels conflictes per motius de recursos als mapes sobre minerals (p. 62) o petroli (p. 68), probablement motius més determinants que l'aigua com una de les causes dels conflictes armats.

La **guerra** es presenta **com un element evitable** pel fet de vincular-hi el paper de l'ONU (p. 161-162), UNICEF i ACNUR (p. 151), entre altres òrgans de les Nacions Unides, com també els inicis de la creació de la Unió Europea (p. 198) a la fi de la Segona Guerra Mundial. També es presenta un escrit del comte duc d'Olivares a Felip IV, en què fa una llista de les possibles estratègies de relació amb els regnes d'Espanya, on cita, a banda de la força, la negociació d'acords (p. 281).

Del total de 15 conflictes armats presents al llibre, s'esmenten les **conseqüències** sobre les persones en 3 casos (en un 20% dels conflictes armats descrits). Val a dir que, d'aquests 3 casos, 2 només fan referència a la mort del representant polític (execució del monarca a la guerra civil anglesa, p. 253, i mort del virrei al Corpus de Sang), sense fer cap esment de les morts de la resta de població, i que el tercer cas és la nota al peu d'un quadre, sobre la nit de Sant Bartolomé (p. 252). El llibre tendeix a continguts militaristes quan detalla el nombre de soldats, cavalls i canons que es van emprar en la conquesta de Mèxic i de Perú sense esmentar el nombre de morts en cada cas (p. 231). Igualment, es donen xifres detallades dels efectius dels Terços (p. 268) i de la Unió d'Armes per regions (p. 272), mentre que no es parla de les víctimes dels enfrontaments armats on aquests exèrcits van participar. Cal deplorar que l'èmfasi de la informació es posi més en els en valors de la guerra que en els de la pau.

A les unitats d'història, no s'han identificat en el llibre **possibles estratègies no-violentes** impulsades des de la societat civil. A les de geografia, s'esmenten diferents moviments de protesta recents, com reunions de feministes franceses al segle XIX per reclamar el vot femení (p. 157), manifestacions per salvar el sistema de sanitat públic britànic (p. 22) i el moviment de pressió popular no-violenta contra la base nuclear de Lemoiz al País Basc (p. 76).

A. Indicadors quantitativs

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit (*desenvolupament, desigualtat, pobresa*) representen un 39,5% de les perspectives analitzades. És, doncs, l'àmbit més present al llarg del llibre, i força transversal en totes les unitats de geografia i amb una certa presència en les unitats d'història. Els conceptes de *desenvolupament, pobresa* i *desigualtat* s'utilitzen 157, 76 i 35 vegades, respectivament. Cal matisar, com succeeix en altres llibres, que *desenvolupament* és una paraula força comuna, i que, en aproximadament un terç dels casos, s'utilitzava amb un significat diferent del de desenvolupament econòmic i social dels països.

De les **personalitats** citades, s'ha identificat que un 26,8% pertanyen a classes privilegiades, pel fet de pertànyer a la noblesa o a alts estaments del clergat, o bé, pel que fa a personalitats més contemporànies, pel fet de pertànyer a la classe política o tenir un poder adquisitiu molt alt. Un 72,2% formen part de la classe mitjana, amb professions diverses, i un 0,4% a classes baixes (una bruixa, de la qual s'ha assumit que és pobra).

B. Indicadors qualitativs

El llibre explica que, efectivament, existeixen països més rics i països més pobres (a la unitat 5, sobre "Món globalitzat i desigual" en general, però també, entre altres, a la taula sobre IDH, a la p. 19, de manera específica), però, més enllà de la descripció, s'ofereixen pocs elements per comprendre les **causes estructurals de la pobresa**. No existeix cap apartat específic que reflecteixi les causes de la pobresa (es parla de les causes de la globalització, p. 116; dels problemes, més endògens que exògens, dels països menys desenvolupats, p. 123, i de les causes de la deslocalització de les empreses, p. 130-131, en apartats específics, però no pas de les causes de la pobresa i la desigualtat en un mateix apartat). Les causes estructurals de la pobresa, doncs, s'han d'anar identificant al llarg del llibre, com per exemple: es diu que les multinacionals controlen els preus de les mercaderies (p. 94) i que "poden condicionar les decisions dels governs, sobretot dels més dèbils" (p. 119); es diu que les institucions financeres són criticades "pel fet d'afavorir els interessos dels països rics i perquè les seves polítiques han comportat sovint enormes costos sobre els grups socials més vulnerables" (p. 118); s'identifica, com a causes de la fam, els tipus d'agricultura emprats, el repartiment desigual de les terres, els desastres naturals o la violència dels conflictes armats (p. 128). No es parla, com a causes estructurals de la pobresa, de l'especulació sobre els aliments que en fa pujar els preus, del paper dels paradisos fiscals en facilitar l'elusió fiscal internacional (que pateixen també els països del sud) o de l'especulació financera, que fa que sigui més rendible dedicar-se a la borsa que a invertir en sectors que generin llocs de treball.

Els continguts proveeixen de força arguments per valorar els **avantatges i els inconvenients** d'alguns **dels models econòmics**, com la globalització (p. 117, p. 94), la Política Agrària Comuna (PAC) (p. 204), el paper dels organismes internacionals per eliminar les mesures proteccionistes (OMC, FMI, Banc Mundial, UE, NAFTA...) (p. 97 pel que fa als avantatges i p. 118 pel que fa als inconvenients). També s'ha valorat molt positivament un apartat de competències d'àmbit de quatre pàgines sobre "La Seguretat Social", que promou un debat sobre la seva sostenibilitat. Sobre altres temes, es troben a faltar més elements a fi que l'alumnat en tregui el seu propi criteri, com per exemple sobre l'economia especulativa i el paper de la borsa i els bancs (p. 91), que es descriuen breument en un requadre sense aportar cap element per a la valoració (no deixa de ser curiós tenir en compte l'impacte econòmic que suposen) o el paper de la fiscalitat en la redistribució de la riquesa.

Una frase del llibre afirma amb contundència que el model de **desenvolupament** va **més enllà dels factors econòmics**: "Quan parlem de desenvolupament", diu, "no ens referim únicament al creixement econòmic. El concepte de *desenvolupament* és molt més que això, ja

que fa referència a la millora de les condicions de vida de la població” (p. 122). D’acord amb aquesta idea, es presenten altres indicadors addicionals al PIB, PNB i IPC (p. 18-19), com l’IDH (p. 19, 26-27), però també l’Índex de Pobresa Multidimensional (IPM) (p. 134), per mesurar les privacions de les persones pel que fa a la salut, l’educació i el nivell de vida. En les reflexions sobre la globalització, es recullen factors més enllà de l’econòmic, com els factors socials i culturals (p. 116), i les migracions (p. 124-125). Alhora, es reconeix que el desenvolupament té contrapartides, en especial en relació al consum d’aigua (p. 63), d’energia (p. 79) o a les emissions de CO₂ (p. 83). D’altra banda, es defineixen les activitats econòmiques com aquelles “que duem a terme les persones per tal de satisfer les nostres necessitats”. Sembla un plantejament una mica massa monetarista, com si totes les necessitats es poguessin comprar amb diners (p. 9). Pel que fa a la presentació d’alternatives, no tan sols regides per criteris econòmics, es parla de comerç just (p. 108).

Pel que fa a l’**existència de grups de població oprimits**, i als **motius** pels quals existeixen aquestes desigualtats, s’ha de dir que les unitats de geografia són més descriptives que analítiques. A les unitats de geografia, s’explica que l’atur colpeix especialment els col·lectius més desfavorits (p. 15), incloses les dones (p. 25, sobre atur femení), però, més enllà de la descripció, s’ofereixen pocs elements per comprendre les causes de la discriminació d’aquestes minories. Tampoc no hi ha una mirada transversal sobre minories i sectors d’activitat, que visualitzi si existeix discriminació o no de les poblacions immigrades respecte al mercat de treball. A les unitats d’història és més fàcil identificar-ne exemples, com la descripció dels privilegis de la noblesa i del clergat (monopoli de càrrecs, exempció de pagar impostos), mentre que el tercer estat havia de fer front a una gran varietat de tributs (p. 248), o una activitat on es demana descriure les característiques dels diferents estaments (activitat 2, p. 258).

PERSPECTIVA DE GÈNERE

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** analitzats en aquest apartat, *home*, *dona* i *gènere*, apareixen un total de 56 vegades (puntualment, també, s’ha comptabilitzat la paraula *femení* unes 5 vegades). La paraula *gènere* apareix 6 vegades; *home*, 22 vegades, i *dona*, 32 vegades. Cal tenir en compte que hi ha una gran desigualtat en el tractament del gènere a les diferents unitats, ja que gairebé la meitat d’unitats (5) no esmenten cap dels conceptes analitzats (independentment que siguin de geografia o d’història). Altres unitats arriben a esmentar aquests conceptes fins a 29 vegades. Si ens regim pels conceptes clau, es pot deduir que el tractament que es fa de les qüestions de gènere és molt desigual al llarg del llibre.

En tot el llibre, s’esmenten 25 dones sobre un total de 231 **personalitats** citades. Aquesta proporció significa que un 10,8% de les persones citades són dones, enfront d’un 89,1% d’homes.

B. Indicadors qualitius

De les 25 dones citades al llibre, 7 són caps d’estat o relacionades amb famílies nobles (reines com Caterina d’Aragó, Cristina de Suècia, Isabel I de Castella, Maria de Borgonya o caps d’estat com Angela Merkel, cancellera d’Alemanya, o Dalia Grybauskaité, presidenta de Lituània), i 11 són actrius o estan relacionades amb l’art de l’espectacle (Scarlett Johansson, Angelina Jolie, Montserrat Caballé...). 2 apareixen en condició de familiar d’un home conegut (muller de..., mare de...). També se cita una presumpta bruixa catalana (Francina Redorta) i la defensora de drets humans guatemalenca, Rigoberta Menchú.

Tot i que, com s'ha dit, **no** es pot afirmar que hi hagi una **mirada transversal de gènere** aplicada a tot el llibre, sí que se'n pot trobar algun exemple destacat. És el cas d'una pàgina sencera (p. 25) dedicada a reflexionar sobre les dones al mercat de treball, tot relacionant la taxa d'atur femení amb el nivell d'estudis, del gràfic sobre el nombre d'escons ocupats per dones per regions (p. 129), d'un text sobre la relació entre la discriminació de gènere i la pobresa (p. 136) o de l'activitat sobre l'assoliment del dret de vot femení (p. 157) o la cacera de dones acusades de bruixeria (p. 256-257).

A grans trets, es pot dir que el llibre fa servir un **llenguatge no sexista**. Són poques les excepcions en què s'utilitzen masculins quan hauria estat senzill utilitzar un genèric (*ciutadans* en comptes de *ciutadania*, p. 146).

Pel que fa als **estereotips sexistes o masclistes**, no se n'han trobat en el text. Quant a les imatges, als unitats de geografia mostren dones amb papers actius, com Angelina Jolie en tant que ambaixadora de bona voluntat de l'ONU (p. 151), dones que són caps d'estat (Angela Merkel, p. 147, entre altres), i en una varietat de professions, tant no qualificades (cadena de muntatge, fàbriques tèxtils), com qualificades (personal sanitari, farmacèutic, etc.). A les unitats d'història, les dones queden més invisibilitzades. Són pocs els retrats de dones, i, quan apareixen, sol ser en imatges de grup.

PERSPECTIVA DE DIVERSITAT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb la *diversitat* i la *cultura* són força minoritaris en el llibre, ja que només representen un 3,8% de tots els conceptes analitzats. *Diversitat* apareix una sola vegada en el llibre, i *cultura*, 26 vegades. Tenint en compte la baixa freqüència dels conceptes, i que 5 unitats no esmenten cap d'aquests termes, no es pot dir que la diversitat cultural sigui una perspectiva tinguda en compte pel llibre de manera sistemàtica.

Tanmateix, l'indicador sobre les **personalitats** citades al llibre reforça la idea de l'escassa diversitat cultural reflectida en el llibre: de les 231 personalitats citades, el 94,4% són europees. Només 10 personalitats procedeixen del continent americà (de les quals, 6 són dels EUA) (el que suposa un 4,3% de les persones citades), 2 persones d'Àsia (0,8%), 1 de l'Orient Mitjà (0,4%) i cap de l'Àfrica o d'Oceania.

B. Indicadors qualitius

El llibre fa menció en diferents episodis històrics de les **pròpies responsabilitats en la violació de drets humans** en els temes més obvis, com l'extermini i l'explotació de la població indígena durant la conquesta d'Amèrica, pel que fa a l'expulsió de jueus i moriscs i pel que fa a la Inquisició (p. 266). Quant a la conquesta d'Amèrica, parla d'"extrema crueltat" i de "matances de la població indígena" (p. 231), il·lustrant-ho amb un llenç que reflecteix la "violència extrema" dels mètodes de Núñez de Guzmán, i les diferents formes d'explotació (*encomiendas*, *mitas*, p. 244) i l'aculturació (p. 233). Tot i que s'aporten dades molt específiques sobre el nombre de descendents d'espanyols als anys 1574 i 1625, no s'esmenta quantes persones indígenes van ser massacrades o van morir per la conquesta i la colonització (p. 232). També s'ha detectat algun eufemisme, d'altra banda, a l'hora de caracteritzar el comerç triangular i el tràfic de persones africanes, quan es diu "[La monarquia espanyola] hi traslladà molta població negra africana" (p. 233), i "molta població de l'Àfrica negra era traslladada a Amèrica per treballar en plantacions i mines" (p. 234). És cert que, en altres frases, es parla d'esclavatge, però utilitzar en dues ocasions l'expressió *trasllat* per referir-se al desplaçament forçat i l'expressió *treballar* per referir-se a condicions

d'esclavatge no deixa de semblar encobridor d'una clara violació de drets humans. En temes més recents, s'ha valorat positivament l'esment d'un tema menys present en altres manuals, com els *sistemes de contenció* de persones migrants, com les barreres, les tanques, el Centre d'Internament d'Estrangers (p. 125) o la referència a la tragèdia de Lampedusa (p. 126).

En general, els **fets històrics** es descriuen des d'una visió occidental, amb intents de superar la **visió etnocèntrica**. En positiu, destaquen les pàgines dedicades a explicar el context asiàtic al segle XV i les civilitzacions *precolombines* (p. 226-227 i 236-239). També s'utilitza més l'expressió *conquesta*, tal com prescriu el currículum oficial, que *descobrimet*. D'altra banda, la desproporció de personatges històrics procedents d'Amèrica Llatina és, com s'ha demostrat amb dades quantitatives, infinitament inferior a la de personatges espanyols. A la unitat 9 sobre "L'ampliació del món conegut" (conegut pels europeus, queda implícit), se citen 24 personatges, entre els quals hi ha 20 europeus, 2 asiàtics (els mongolians Genguis Khan i Kublai Khan), 1 americà (l'emperador asteca Moctezuma II, tot i que és citat dues vegades com a *Moctezuma*) i 1 d'origen egipci (Ptolemeu). Ampliar el món conegut també podria comportar estàndards similars per valorar qui mereix ser citat i qui és prescindible.

A les unitats de geografia, s'han valorat molt positivament els nombrosos exemples sobre altres realitats, que permeten, de manera ben marcada, superar la visió etnocèntrica, en especial per la gran quantitat de mapes del món, altres continents o països, i d'imatges d'arreu del món, i també per l'aportació de dades comparatives (distribució de la població activa, estats de diferents continents –p.12–, remarcar que "els espais agraris són molt diversos a escala mundial" a causa de factors físics i humans –p.32– i molts altres exemples).

En diverses ocasions, el text explicita crítiques a la **cultura occidental**, fet que permet qüestionar el seu centralisme. En una activitat, per exemple, es demana reflexionar sobre si "a les societats occidentals, i en concret al nostre país, hi ha encara un sentiment de superioritat respecte als pobles considerats com a menys desenvolupats", i demana posar-ne exemples (p. 237); o també quan s'explica que Erasme de Rotterdam fa una "defensa de la tolerància i de la llibertat de pensament" (p. 250); o un fragment d'un quadre a Mèxic que en destaca la diversitat ètnica (p. 232).

Pel que fa al **tractament d'altres cultures**, ja s'ha destacat com un factor positiu el bon ús d'imatges d'arreu del món, que miren de trencar estereotips (família burundesa preparant menjar, p. 16, etc.). També es destaquen alguns "descobriments" d'altres cultures ("la circulació menor i pulmonar ja era coneguda per la medicina musulmana al s. XIII", p. 296) o les riqueses de les civilitzacions maia i asteca. Alhora, també s'ha identificat alguna confusió conceptual, com utilitzar *món islàmic* en comptes d'àrab per referir-se a la regió on es troben la Unió del Magrib Àrab i la Lliga àrab (p. 149), o dir que a Turquia hi ha "islamisme radical cada cop més fort", quan es tracta d'un Estat laic (p. 208).

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitius

La perspectiva ambiental, si ens remetem a la presència de **conceptes** clau en el llibre, no sembla gaire representativa, ja que només representa un 6,4% dels conceptes analitzats. Només s'esmenten els conceptes de *medi ambient*, *sostenibilitat* i *ecologia*, 22, 12 i 10 vegades respectivament. Gairebé tots els esments es fan a les unitats 2, 3 i 5 (de geografia), mentre que a la resta d'unitats no se'n fa cap menció, o com a molt s'esmenta un concepte una vegada. No es pot dir, doncs, si ens fixem en la freqüència d'ús de paraules clau, que la mirada ambiental sigui transversal al llibre.⁷

⁷. Aquesta proporció del 5,5% pot semblar bastant baixa, considerant, tal com s'explica als indicadors qualitius, que el llibre tracta en força ocasions les problemàtiques ambientals. Sobre aquest desajustament entre indicadors

B. Indicadors qualitatius

Els **impactes ambientals generats pels models econòmics** són força presents en algunes unitats del llibre, especialment de geografia: es parla de l'impacte de les mines a cel obert (p. 60) i de la “quantitat enorme de residus” generats per l'extracció minera de metalls (p. 61-62); d'alguns accidents mediambientals com les de les centrals nuclears de Txernòbil (p. 74) i Fukushima (p. 75); de la fuga de petroli del vaixell *Prestige* (p. 72); de l'existència de residus radioactius en la generació d'energia (p. 75) i el seu tractament (p. 77); de les emissions de CO₂ associades a la producció industrial (p. 83). En una doble pàgina ben diferenciada respecte els altres llibres (molts dels altres llibres de text no esmenten l'impacte ambiental de la indústria), s'explica diferents perills de la contaminació, com la distinció entre els contaminants primaris i els secundaris, la formació de la pluja àcida, el deteriorament de la capa d'ozó, l'efecte hivernacle o la contaminació de l'aigua (p. 72-73). No es reflecteixen, en canvi, altres temes com els impactes diferenciats dels diferents tipus de transport (només en una activitat, a la p. 111, quan es tracta d'un tema tractat extensament) o molt poc sobre la massificació del turisme (p. 102-103, p. 175).

En el llibre es mostra que els **recursos naturals varien al llarg de les diferents èpoques** pel que fa a la duració, limitada, de les reserves de combustibles fòssils, amb mapes i línies de temps (p. 64). També es parla del dilema associat a les regulacions ambientals quan aquestes no s'apliquen de manera global i poden comportar la deslocalització de les empreses cap a països amb legislacions encara menys protectores del medi ambient (p. 73). El creixement del consum d'energia als països més desenvolupats, i en especial a la Xina (p. 73, 83), també és presentat al llibre en referència a les seves conseqüències ambientals, però també pel que fa a la proporció de població activa que treballa a la indústria (p. 78).

A banda de l'impacte ambiental associat al creixement econòmic tecnificat (agricultura tecnificada intensiva, indústria, etc.), que es documenta amb profunditat, el llibre **valora de manera crítica el progrés tecnològic** sobre altres temes com, molt especialment, els arguments a favor i en contra dels aliments transgènics (doble pàgina per treballar competències d'àmbit, p. 46-47).

El llibre també fa referència a l'**esgotament de recursos naturals** com l'aigua (p. 24, que inclou una pregunta que convida a reflexionar sobre com reduir l'excés de consum d'aigua), l'explotació forestal excessiva i la desforestació (p. 40 i 53) i la sobrepesca (p. 44). També es comparen les fonts d'energia renovables i no renovables (p. 64-67).

PERSPECTIVA DE DEMOCRÀCIA I DRETS HUMANS

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** d'aquest àmbit s'esmenten 141 vegades. Destaca, en el llibre, l'enfocament de *drets* (la paraula s'esmenta 72 vegades). *Democràcia* s'esmenta 53 vegades, i *ciutadania*, 16. En aquest cas, se'n troben exemples al llarg del llibre (amb l'excepció de les unitats 2, 3 i 12), per la qual cosa es pot afirmar que hi ha una certa transversalitat d'aquests temes, tant a les unitats d'història com a les de geografia.

quantitatius i qualitatius es poden trobar dues explicacions: la primera és, com es deia, que aquests continguts no apareixen al llarg del llibre, sinó concentrats en un reduït nombre d'unitats; la segona és que els termes clau utilitzats en el llibre no es corresponen amb els escollits per fer la recerca (probablement, si els conceptes clau haguessin estat *contaminació* o *residus*, el resultat hauria estat diferent, però sempre concentrat en poques unitats, i especialment a la unitat 3 sobre “Recursos, energia, indústria”).

Pel que fa a la canalització de discursos i contradiscursos, s'ha identificat que 19 de les **personalitats** citades al llibre (un 8,2%) abanderaren discursos alternatius als corrents oficials del moment històric o del context donat.

B. Indicadors qualitius

El llibre descriu alguns **corrents ideològics en confrontació**, com la monarquia i la república (p. 142, exercici 2, p. 156) i les diferències entre un estat federal i un estat centralitzat (p. 144). Se citen 3 autors per defensar la monarquia i/o el poder absolut (Maquiavel, Bossuet, Hobbes) (p. 254) i cap sobre el control del poder, però es donen exemples de monarquies absolutes (sobretot a França) i de parlamentarisme (República de Venècia, Anglaterra amb la Declaració de Drets i les províncies unides dels Països Baixos). També es descriuen tres sistemes econòmics (economia de mercat, economia centralitzada i sistema mixt) (p. 16), tot reconeixent que els sistema capitalista no és l'única realitat existent i convidant l'alumnat a comparar els models (activitat 3, p. 17).

Es podria dir que mostrar l'**opinió de col·lectius marginats o minoritaris** no és un dels punts forts del llibre. No reflecteix, per exemple, que el concepte de *suffragi universal*, que queda explicat i definit en diferents pàgines (p. 146, p. 311), no inclou gran part de les persones immigrades, o que altres col·lectius, que legalment hi tenen accés, sovint no voten per dificultats d'accés, com les persones sense llar o els presos. A les unitats sobre història, s'esmenten episodis d'opressió de minories, com la sentència arbitral de Guadalupe, que va permetre abolir la servitud però mantenir el règim senyorial de tributs (p. 267), o l'expulsió dels moriscos (p. 268). No es pot dir, però, que el llibre doni prou veu a aquestes minories, ni en el cos del text, ni mitjançant fonts primàries o imatges.

El fet que la **democràcia** actual es mostri **com un sistema obert a millores** queda reflectit en el llibre en alguns aspectes, però en d'altres no. És destacable l'opinió crítica respecte a la separació de poders a Espanya, i el fet que, atès que els jutges són proposats pels partits polítics, el Tribunal Constitucional no es pot considerar independent de la política (p. 178). Però es troben a faltar reflexions sobre el fet que la democràcia que va més enllà del vot (a la unitat 6 sobre "La organització política de les societats", per exemple). Pel que fa a les unitats històriques, se citen, com no pot ser d'una altra manera, exemples com la manca de límits de la monarquia absoluta (p. 254-255) o que, durant el període dels Àustria, les Corts es reunissin només a petició del Rei, i que només van ser convocades dues vegades durant el segle XVIII (p. 270).

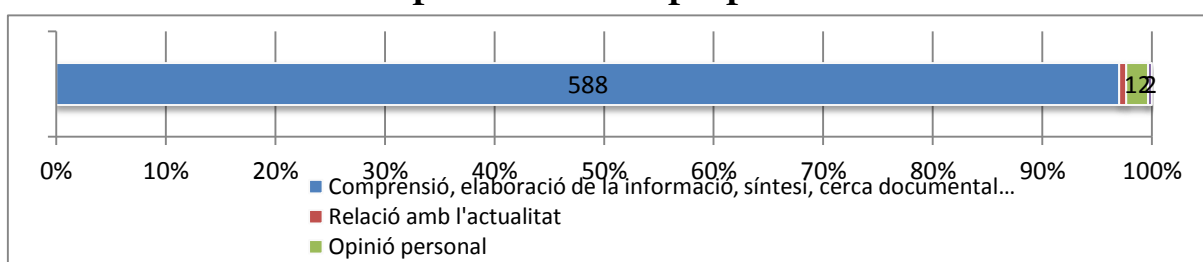
El fet que els **drets humans s'assoleixen** (o es conserven) **gràcies a processos de lluita** queda reflectit en el cas de la lluita pel vot femení (p. 157), en referència a la Seguretat Social i l'estat de benestar en general (p. 22). També deixa molt clar que la Declaració de Drets del 1689 a Anglaterra, que va instaurar un règim on el monarca tenia uns poders limitats, és fruit de la revolució burgesa del 1688 (p. 253, p. 255, p. 260).

Ja s'ha argumentat en apartats anteriors (vegeu "Diversitat") com, en els períodes històrics més allunyats, es tracten algunes **violacions de drets humans** més que d'altres (es descriu el sistema d'*encomiendas* i *mitas*, però es parla molt superficialment de l'esclavatge, per exemple). Pel que fa al món actual, el llibre reflecteix en més d'un requadre la violació de drets laborals, de manera implícita quan descriu els principis del comerç just (que inclouen salaris i condicions laborals dignes, sense explotació infantil..., p. 108), i de manera explícita en posar l'exemple de fets d'una multinacional (cadena de suïcidis, jornades de 12 h setmanals sis dies per setmana, p. 130). Altres temes vinculats als drets humans que es podrien haver tractat amb més profunditat són la pena de mort (es diu que, als EUA, "en uns estats hi ha pena de mort, i en d'altres no", però sense entrar a valorar-ho o a convidar a la reflexió, p. 155), o bé quan, després de reconèixer que l'Estat és qui exerceix el poder (p. 142), no esmenta mecanismes per controlar-ne els abusos, com l'existència en si dels drets humans o el rol del Síndic de Greuges entre altres mecanismes de protecció.

A. Indicadors quantitius

Del total de 606 activitats comptabilitzades, 3 demanen relacionar els continguts amb la realitat, 11 conviden a compartir l'opinió personal, i 1 proposa fer accions concretes.⁸ La majoria de les activitats d'opinió conviden a reflexionar sobre els avantatges i els inconvenients d'una realitat. Tot i que aquestes preguntes crítiques es valoren molt positivament, no deixen de ser minoritàries quan la proporció d'activitats relacionada amb la comprensió i l'elaboració de la informació és de més del 97,5%.

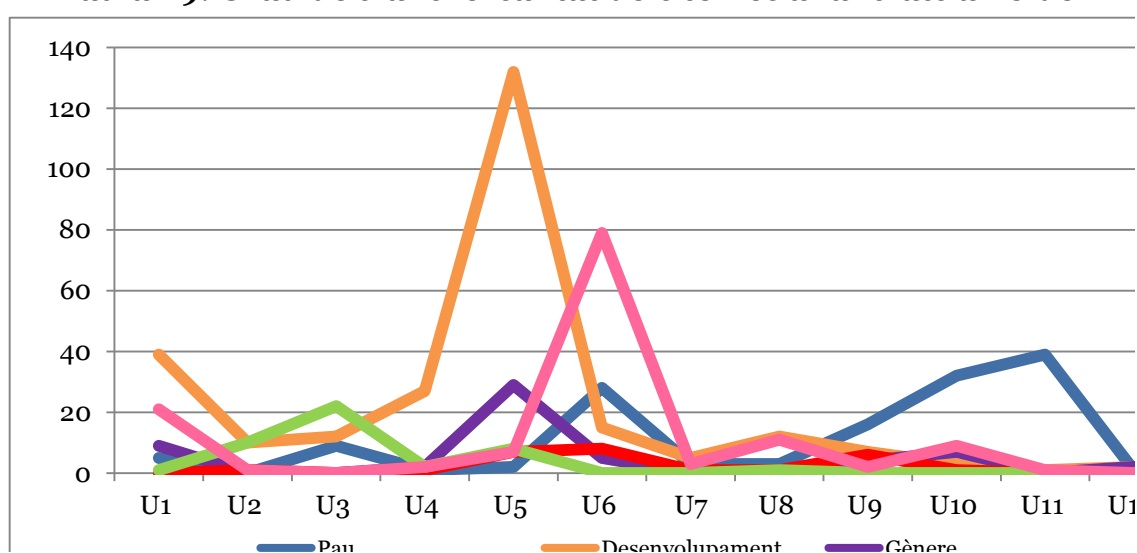
Taula 28. Tipus d'activitats proposades a Teide

Algunes de les activitats destacades inclouen debats a classe sobre la sostenibilitat de l'Estat del Benestar (p. 23) o escriure una carta al Comissari Europeu d'Agricultura i Desenvolupament aportant l'opinió sobre la regulació dels transgènics (p. 49).

Com es pot apreciar a la taula 3, la **presència dels conceptes analitzats** varia molt de capítol a capítol, des d'un mínim de 3 conceptes (unitat 12) a un màxim de 158 conceptes en una sola unitat. De tot això es dedueix que no existeix una línia editorial sobre aquests temes, sinó que la seva inclusió en el text o no depèn de l'enfocament de cada autor.

Taula 29. Grau de transversalitat dels temes analitzats a Teide

⁸ Cal tenir en compte que el recompte d'activitats ha mirat de seguir al màxim la numeració del llibre, en la qual una activitat pot suposar una sola pregunta, i una altra tot un procés d'anàlisi amb fins a sis o set preguntes. Les preguntes de test d'avaluació a cada unitat no s'han comptabilitzat.

B. Indicadors qualitatius

No s'ha trobat cap exemple d'activitats que promogui la **cooperació entre l'alumnat**. S'ha identificat una activitat de debat amb rols assignats (p. 23), que, si bé no es pot considerar de cooperació en sentit estricte (de manera que promogui la interdependència positiva entre els membres del grup), sí que es tracta d'una activitat en grup. Una sola activitat en grup, però, entre més de 600 activitats, no deixa de ser anecdòtica.

Una petita proporció d'activitats (un 1,8% de les activitats, 11 de 606), com s'ha dit, demanen a l'alumnat habilitats crítiques. Son poques les activitats, doncs, que promouen la **reflexió i opinió personal**.

Les competències bàsiques que més promou el llibre són: el tractament de la informació i la competència social i ciutadana. Val a dir també que, a cada unitat, el llibre proposa una activitat específica per treballar les competències d'àmbit de Ciències Socials definides pel currículum.⁹ Tot i que algunes d'aquestes competències es treballen amb molta més recurrència que les altres, totes, de la C1 a la C13, es treballen.

Taula 30. Resum dels conceptes esmentats a Teide

	Geografia								Història				G	TOTALS	
	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	U8	U9	U10	U11	U12			
Pau	0	0	0	0	1	15	0	0	1	6	7	0	1	31	142
Conflicte	2	0	7	1	1	7	3	0	0	0	2	0	0	23	
Guerra	3	0	2	0	0	6	0	3	15	26	30	1	0	86	
Desenvolupament	14	7	10	21	66	10	5	10	7	3	1	2	1	157	268
Pobresa	21	2	2	1	45	2	0	1	0	0	0	0	2	76	
Desigualtat	4	1	0	5	21	3	0	1	0	0	0	0	0	35	
Dona	7	0	0	1	15	2	0	0	1	4	0	1	1	32	60
Home	2	0	0	1	8	3	0	0	3	3	0	1	1	22	
Gènere	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	6	
Diversitat	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	26
Cultura	0	0	0	1	7	8	1	1	6	1	0	0	0	25	
Medi Ambient	1	4	14	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	22	44
Sostenibilitat	0	0	8	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	12	
Ecologia	0	6	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	10	
Democràcia	1	0	0	1	2	41	3	4	0	0	0	0	1	53	141
Drets	16	1	0	0	5	32	0	3	2	9	1	0	3	72	
Ciutadania	4	0	0	1	0	6	0	4	0	0	0	0	1	16	
TOTAL	75	22	43	35	185	135	12	28	35	52	41	5	11	679	679
Total Geografia/ Història	535								133				11	679	679

4.7. VICENS VIVES

Vicens Vives (Geografia i Història 3r ESO), 2015

Autors i autors: A. Albert Mas, D. Bosch Mestres, C. García Ruíz, M. García Sebastián, C. Gatell Arimont, N. González-Monfort, S. Riesco Roche

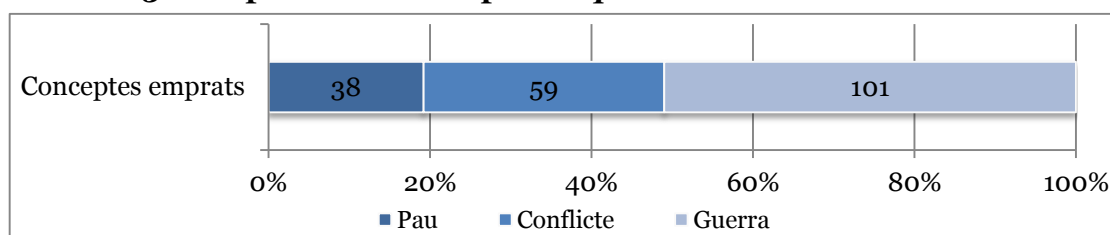
El llibre està distribuït en 15 capítols (a més d'un primer a mode d'introducció): els 8 primers són de geografia i els 6 darrers, d'història. El capítol D –el primer– és totalment descriptiu.

PERSPECTIVA DE PAU

A. Indicadors quantitius

Els tres **conceptes** d'aquest àmbit temàtic –*pau, conflicte i guerra*– surten esmentats un total de 198 vegades, majoritàriament a la segona meitat del llibre, dedicada a la història. En primer lloc, quan s'utilitza el concepte de *pau*, es fa molt majoritàriament com a sinònim de *tractat de pau* o *absència de guerra* (38 vegades), per exemple referint-se a la pau de Westfàlia o la pau dels Pirineus. En ben poques ocasions s'empra per donar un significat més ampli o positiu de *pau* (5 cops). En segon lloc, el concepte de *conflicte* apareix un total de 59 vegades i quasi sempre a l'apartat d'història. És significatiu que la meitat de cops (exactament 30) s'empri com a sinònim de *guerra*.

Taula 31. Proporció de conceptes de pau i de violència a Vicens Vives

El llibre cita un total de 254 **personalitats**, entre personatges històrics i fonts de documentació. D'aquestes, un 77,5% (197 personalitats) són civils i un 22,5% (57 personalitats) són militars.

B. Indicadors qualitius

Al llibre se citen 16 conflictes armats (només 1 als capítols de geografia). **S'expliquen les causes estructurals** de manera més o menys profunda en 9 casos, mentre que en la resta s'eludeix.

Per altra banda, **la guerra es mostra com a evitable** clarament quan, referint-se a la "rivalitat" entre Castella i Portugal, s'explica que, a través de la "mediació del papa Alexandre VI es va arribar a un acord" (p. 249). En dues ocasions, però, es donen plantejaments més ambigus: "després de més d'un segle de guerres devastadores [...] es va anar imposant la tolerància religiosa [...] que clamava per la convivència" (p. 214). O quan conclou que les guerres "de vegades semblen inevitables, però en qualsevol cas sempre són un drama per a la

població” (p. 312). Cal, doncs, no assumir la guerra com a inevitable, perquè la normalitza i banalitza i no dona motius per oposar-s’hi.

El text parla de les **conseqüències de la guerra sobre les persones**, tot assenyalant tant la “gran mortaldat en la població” (p. 246, p. 272) com que “la població civil patia les incursions constants, els saqueigs, la manca d’aliments” (p. 298), posant un èmfasi especial en la dimensió de les pèrdues humanes a causa de la guerra dels Trenta Anys, a conseqüència de la qual “la població va caure el 33% a les ciutats i un 40% al camp” (p. 309). Però no és un contingut que tracti de manera sistemàtica per a cada conflicte armat.

I, finalment, no es fa cap referència a possibles **estratègies no-violentes** dutes a terme des de la societat civil o des del poble. No es detecta, per altra banda, una consciència latent a favor de la militarització, però sí que s’expliquen els processos històrics donant un protagonisme a les dinàmiques bèl·liques, que sovint són el fil conductor del relat.

Val a dir, però, que quan el text que narra un conflicte violent o una guerra, i acompanya l’explicació amb una **imatge**, aquesta **no glorifica la violència** i sol mostrar-ne els efectes destructius en quasi tots els casos. De les imatges usades, doncs, es desprèn una representació negativa de la violència (p. 214, p. 298).

PERSPECTIVA DE DESENVOLUPAMENT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** relacionats amb aquest àmbit són els que més vegades apareixen al llibre. En primer lloc, tenim el de *desenvolupament*, amb un total de 219 mencions. Més discreta és la presència dels conceptes de *pobresa* (p. 27) i *desigualtat* (p. 20). Sobre el significat donat al terme *desenvolupament* al text, predomina el vessant econòmic i tecnològic, tot i que en algunes ocasions també s’esmenta el vessant social. Cal destacar en aquest sentit frases com que “els serveis socials són exponent d’una societat desenvolupada” (p. 152). En altres ocasions es relaciona el desenvolupament –en genèric– amb l’Índex de Desenvolupament Humà (p. 200). Un dels usos més recurrents per al mot *desenvolupament* és per diferenciar els *països desenvolupats* dels *països subdesenvolupats*; en alguna ocasió també és referit a *països rics* i *països pobres*. No es parla de *Tercer Món*.

Pel que fa a les **personalitats**, es considera que només un 0,8% són de classe baixa (dos pagesos de poder adquisitiu baix), un 72% de classe mitjana i un 27,1% de classe alta (estaments privilegiats o de poder adquisitiu alt). Aquesta proporció, amb un col·lectiu privilegiat força més nombrós que en la realitat, no representa els col·lectius desfavorits.

B. Indicadors qualitius

A part dels tres conceptes acabats de citar, el llibre també exposa temes que hi estan relacionats com la teoria de la dependència (p. 148 i p. 159) o la idea de progrés, sovint unida

a la innovació tecnològica o la producció industrial (“la industrialització es va imposar com a indicador de progrés”, p. 120).

La pobresa sovint es presenta **com el resultat de causes estructurals i no merament com un fenomen fortuït** en enunciats com “els intercanvis desiguals provoquen injustícia i subdesenvolupament”, tot referint-se al comerç de l’actual món globalitzat (p. 181).

En l’àmbit històric es posa d’exemple la monarquia hispànica, que adoptà el mercantilisme com a política econòmica, l’alça de preus generalitzada i, a més, les guerres que va emprendre al nord d’Europa van suposar la bancarrota (p. 271-272).

D’altra banda, s’assenyalen l’atur i l’“excés especulatiu”, que tenen “conseqüències molt greus per a milers de persones” (p. 60), amb la qual cosa es tracten les **conseqüències socials de la implantació de models polítics i econòmics**. També aprofundeix en les causes humanes de la deslocalització (p. 128) o què implica per a moltes famílies el deute extern (p. 194-195).

S’al·ludeix a l’existència de **majories oprimides** en abordar la Revolució Industrial (p. 159) i es diu que “els obrers vivien en unes condicions deplorables” en el segle XIX europeu (p. 123). Es percep un esforç per representar gràficament la diversitat d’estaments i classes socials en les imatges (n’hi ha bastants exemples: p. 274-275, p. 286-287, p. 293, p. 321), més enllà de descriure estils de vida de les elits que poc tenien a veure amb la realitat de les classes populars. Es percep un equilibri en la representació de les diferents classes socials i els autors ho aprofiten per reflectir-ho de manera amena en els apartats monogràfics “Viatja al passat”. Així, es mostra la quotidianitat de, podríem dir, les classes populars (“Yoali, un pagès asteca” o “Diego, un emigrant a les Índies occidentals”, p. 252-253 i p. 266-267 respectivament), fins al que seria la vida de les elits (com “Un dia a la cort del Rei Sol”, p. 302-303).

En nombroses ocasions apareix al text el concepte de *colonització* i a vegades s’aprecia un tracte certament endolcit en tractar les seves conseqüències amb referències com que “la llengua i la cultura castellanés van tenir una gran difusió” i “la religió catòlica es va difondre per la intensa tasca d’evangelització” (p. 277). Tanmateix, sorprèn la poca referència que es fa al fenomen de l’esclavitud, especialment en l’anomenat comerç atlàntic d’esclaus africans, significatiu pel seu volum (milions de persones esclavitzades) i la seva duració en el temps (uns tres segles). Només s’esmenta breument en dues ocasions que “es van portar a Amèrica esclaus de procedència africana” (p. 266 i p. 277) i la reproducció d’un petit mapa sobre el “comerç triangular” entre Europa, Àfrica i Amèrica (p. 299) tampoc no s’aprofita per explicar amb més detall què va significar l’esclavisme.

PERSPECTIVA DE GÈNERE

A. Indicadors quantitius

L’anàlisi dels **conceptes** relatius al *gènere* revela que el mot *gènere* apareix en una sola ocasió. L’ús de les paraules *dona* i *home* està bastant equilibrat, però té lleugerament més presència explícita el terme *dona* que el terme *home* (11 i 9 vegades, respectivament).

Pel que fa a les **personalitats** citades, del total de 254, 238 són homes i 16 són dones, cosa que suposa una proporció d'un 93,7% d'homes enfront d'un 6,3% de dones. De les 16 dones citades pel seu nom en el llibre, 12 formen part de la reialesa (de les quals només 7 tenen un rol actiu o dirigent), 2 són investigadores actuals, i també se cita la poetessa Louise Labé i la filla d'un burgès. La meitat de les dones citades, doncs, hi consten pel deu rol de "muller de" o de "filla de".

B. Indicadors qualitatius

S'observa que el llibre **no adopta una visió de gènere que tracti transversalment** la discriminació de les dones en els diferents temes. Si bé en algunes ocasions se cita breument la situació de desavantatge de la dona en el mercat laboral (p. 39, p. 143, p. 169), no s'aprofundeix en qüestions com el fet que històricament hagin estat relegades a l'àmbit privat. No s'aprofita prou l'ocasió per fer reflexionar l'alumnat sobre aquesta qüestió. Al llarg del llibre podem trobar dos petits paràgrafs on es tracta monogràficament "El treball femení a l'Índia" (p. 132) i les "Dones humanistes" (p. 206). Són dues aportacions positives, però que no deixen de ser puntuals i aïllades, i, per tant, no es treballa la realitat de les dones a través de les unitats. Val a dir que l'únic element que fa referència a un cert (proto)feminisme és el petit text de Louise Labé a "Dones humanistes".

Tot i així, sí que s'aprecia un ús del **llenguatge sensible al gènere**. Es nota, per exemple, quan s'empra sistemàticament l'expressió *ésser humà* (en tots els capítols, des de geografia, participació política i fins en parlar d'art) en lloc d'*home* per referir-se a l'espècie en el seu conjunt. Es fa un ús acurat del llenguatge paritari o no sexista en parlar, per exemple, d'*individus* o *persones* que consumeixen, que voten o que treballen (enlloc s'hi refereix com a *consumidors*, *electors* o *treballadors*). En el mateix sentit s'aprecia l'ús reiterat d'algun nom col·lectiu com *ciutadania*, que engloba ambdós gèneres. En comptades ocasions es desdobra la paraula al mateix temps en femení i masculí (com "homes i dones científics", p. 142).

A més, s'observa que en la representació de persones en fotografies o dibuixos que acompanyen el text, hi ha igualtat en el nombre de dones i homes mostrats. A més, en la gran majoria de casos apareixen realitzant accions o representant rols que no es corresponen necessàriament amb una visió tradicional dels rols de gènere. Així, tant poden veure's homes com dones polítiques, dones i homes empresaris (p. 130) o homes i dones fent tasques domèstiques o de cura.

PERSPECTIVA DE DIVERSITAT

A. Indicadors quantitatius

La presència dels **conceptes** d'aquest àmbit és irregular. D'una banda, trobem el concepte de *diversitat* –referint-se a la pluralitat cultural o nacional– de manera puntual en només dues ocasions. De l'altra, el terme *cultura* surt un total de 42 vegades, amb una major presència en els primers vuit capítols sobre geografia.

La procedència de les **personalitats** citades al llibre també mostra una diversitat força limitada: el 97,6% (246 persones) són europees. Només se citen 4 personalitats d'Amèrica Central i del Sud (1,6%), 1 d'Amèrica del Nord (0,4%) i d'Orient Mitjà (0,4%), i cap d'Àfrica (0%), Àsia (0%) o Oceania (0%).

B. Indicadors qualitius

El llibre reflecteix la **responsabilitat pròpia** de les potències europees (i especialment de la monarquia hispànica) **en violacions de drets humans a altres pobles** en tres ocasions principalment. Per una banda, es fa menció, sovint de manera crítica, de la conquesta i la submissió dels pobles autòctons americans. Per exemple, s'explica que la *mita* fou “una forma de treball forçat que obligava els indígenes a treballar-hi, en condicions molt dures” (p. 266), alhora que es recorda la crítica que Bartolomé de las Casas, personatge coetani als fets, va fer del maltractament infligit als pobles autòctons. De forma molt més profusa es tracta l'expulsió de la comunitat jueva de la corona hispànica el 1492 (p. 245, p. 256) i l'expulsió de la població morisca el 1609 (p. 273, p. 277). En aquest segon cas es reproduïen fragments de l'ordre reial d'expulsió com a exemple de la crueltat que va implicar, tot indicant que qui “no ho compleixi haurà pena de la vida [sic], que s'executarà irremissiblement” o que si algú trobava un morisc “que el pugui matar” (p. 273).

Tanmateix, s'aprecien alguns trets d'**eurocentrisme**. Així, al primer capítol sobre geografia, s'explica l'organització de les societats tot destacant que “l'Estat n'és la forma d'organització bàsica” (p. 23, p. 24). N'identifica les característiques, explica diferents formes que pot adoptar (democràcia, dictadura...), però sense especificar que es tracta d'una forma d'organització política que, tot i ser actualment la més difosa i majoritària al món, no és, i sobretot no ha estat, l'única. Un altre exemple el trobem al desè capítol d'història, en què s'omet cap referència espacial en presentar el Renaixement (p. 220- p. 223). És a dir, no s'explicita que fou un període i un corrent artístic d'abast exclusivament europeu (o d'Europa Occidental i Central si filem prim); als segles XV i XVI només en una petita part de món té sentit el Renaixement com a període històric. I, finalment, també s'adopta una òptica eurocèntrica en tractar l'explotació de metalls preciosos a Amèrica centrant-se a explicar les conseqüències econòmiques i socials que va tenir l'entrada massiva d'or i argent als mercats europeus (p. 268-269, p. 271-272). Si bé el text és ric pel que fa a causes a Europa (inflació i empobriment de sectors populars), no s'hi fa, en canvi, cap referència des de la posició dels pobles autòctons americans.

Per altra banda, a les unitats 11 i 12 hi abunda l'ús de termes com *descobriments* i *precolombí* en tractar la història de la invasió d'Amèrica per part de potències europees, la qual cosa també denota una **càrrega eurocèntrica subjacent en la utilització d'alguns conceptes**. I, en el mateix sentit, es detecten de manera puntual expressions un pèl desafortunades com que “el món va passar d'estar centrat al Mediterrani a obrir-se a l'Atlàntic com a conseqüència de la colonització d'Amèrica” (p. 268, p. 279).

Per altra banda, però, el llibre també aprofita per **tractar de manera extensa com era la vida del poble asteca** abans de l'impacte amb les potències europees en un dels punts monogràfics “Viatja al passat” (“Yoali, un pagès asteca”, p. 252-253). Aquesta aportació reforça substancialment la pluralitat de la visió d'aquest poble americà.

Les diferents cultures es tracten **sense cap mena de prejudicis racistes**, tret d'alguna petita referència molt puntual. Pel que fa a la representació a través d'imatges d'altres pobles i cultures, resulta interessant subratllar la diversitat de projeccions del mapamundi utilitzades al llarg del llibre. A part de reproduir mapes que sobredimensionen el món occidental o el situen al centre de la projecció, s'hi incorporen moltes formes alternatives a part de les de Mercator o Robinson, com la projecció de Peters (p. 26-27). També hi ha altres formes –com mapes gnomònics– que mostren un mapamundi molt diferent de les projeccions més habituals (p. 167, p. 181, p. 188-189, etc.).

PERSPECTIVA DE MEDI AMBIENT

A. Indicadors quantitius

Els **conceptes** bàsics sobre aquest àmbit temàtic es troben en la seva totalitat als primers vuit capítols dedicats a geografia. Així, el *medi ambient* és citat 78 vegades, la *sostenibilitat* ho és en 39 ocasions i l'*ecologia* se cita en només 10 cops.

B. Indicadors qualitius

En primer lloc, cal destacar un **tractament molt integrat i transversal dels aspectes mediambientals** al llarg dels capítols dedicats a l'organització políticsocial i a les diferents activitats econòmiques.

Es fan visibles els problemes ambientals derivats de l'activitat econòmica humana i de les seves **causes i conseqüències**. Podríem destacar l'anàlisi persistent que es fa de cadascun dels àmbits abordats i amb una perspectiva global, des de deserts, el paisatge dels quals "s'ha transformat amb la construcció de carreteres i pobles" (p. 17), fins a casos més propers com el de la costa espanyola. Tracta profusament l'impacte que tenen sobre el medi ambient les activitats agràries, ramaderes, industrials, mineres i pesqueres.

En un altre sentit, **tracta el creixement econòmic relacionant-lo amb la qüestió mediambiental i sovint aporta una mirada crítica**, tot visibilitzant els efectes negatius que pot provocar sobre el medi ambient. Així, a la vegada que assenyalava que "l'activitat turística ha estat l'element fonamental que ha afavorit el creixement" de moltes regions (p. 21), també subratlla que "ha causat una degradació del paisatge natural amb la construcció massiva de segones residències" (p. 20).

El procés d'**innovació tecnològica és tractat de manera crítica** en moltes ocasions, tot subratllant aspectes econòmics i socials, però fent alhora contrapunts interessants, com quan reflecteix l'obsolescència programada de molts aparells (p. 156), els riscos del desenvolupament d'indústries petroquímiques (p. 135) o què pot implicar l'ús d'energia nuclear (p. 101, p. 111).

I, finalment, cal destacar que reflecteix profusament i en diverses unitats que alguns **recursos naturals són limitats i que, per tant, s'esgoten** (p. 100-102). A més, es planteja que “la contaminació que generen fan desitjable la seva substitució per altres fonts d'energia” (p. 103), tot citant les diferents alternatives per produir l'energia necessària per cobrir les necessitats humanes.

PERSPECTIVA DE DEMOCRÀCIA I DRETS HUMANS

A. Indicadors quantitativus

Els **conceptes** d'aquesta perspectiva se citen un total de 102 vegades, de les quals 72 se citen a la unitat 1 de geografia: el concepte *democràcia* apareix al llibre 27 vegades (totes als capítols sobre geografia); el concepte de *drets humans* (o *drets civils*) surt 26 cops, molt majoritàriament a geografia, i, en darrer terme, *ciutadania* s'ha comptabilitzat 49 vegades, essencialment als primers capítols, igual que els anteriors termes. Tot i que se cita força vegades en el llibre, no es pot dir que sigui una perspectiva tractada homogèniament, sinó concentrada en algunes unitats.

B. Indicadors qualitativus

Es mostren alguns exemples de **corrents ideològics en confrontació**. Pocs relacionats amb l'actualitat, una mica els moviments antiglobalització (p. 39), i més desenvolupats a l'apartat d'història, on es tracta l'existència de les tensions entre les institucions catalanes i la monarquia hispànica al segle XVII (p. 290-291) o les lluites entre postures absolutistes i antiabsolutistes a l'Europa de finals del segle XVII (p. 304-305).

En tractar la **democràcia**, però, se la redueix bastant al seu vessant de funcionament institucional (separació de poders, dret al vot, les eleccions lliures, la diversitat de partits polítics, p. 41, 42). Aquestes, evidentment, són característiques bàsiques i definitòries del fet democràtic. Però es troba a faltar una relació més explícita de la democràcia amb la protesta, el debat d'idees i projectes, la contestació ciutadana o l'autorganització social. Si bé es mostra algun exemple de protesta ciutadana (p. 24, p. 39), no són directament identificats com a elements indissociables i consubstancials a la democràcia. És un matís enriquidor que va més enllà de presentar una dicotomia un xic simple de “democràcia” i “dictadura”.

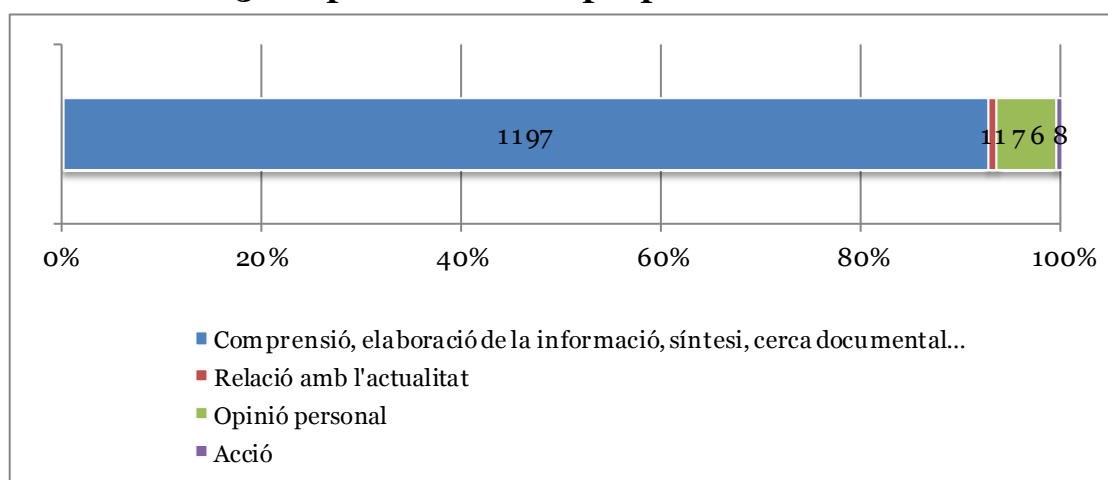
L'acceptació de la Bill of Rights per part del rei Guillem d'Orange després de revolucions antiabsolutistes és l'única ocasió en què **es reflecteix l'assoliment de drets ciutadans vinculats a processos de lluita** (p. 304).

Podem destacar que es fa referència als **drets humans** de manera meticulosa en diversos apartats del llibre (p. 28-29, p. 38, p. 146, p. 159), tot interrelacionant-los amb diversos temes i fent referència a conceptes derivats com la Declaració dels Drets de l'Infant o la Declaració sobre l'Eliminació de la Discriminació contra la Dona.

A. Indicadors quantitatis

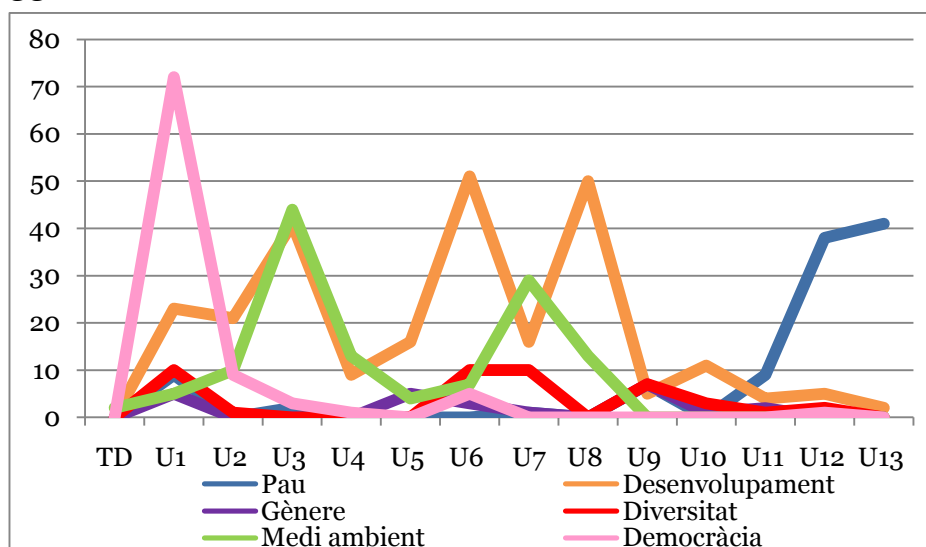
S'han comptabilitzat **un total de 1.292 propostes d'exercicis** distribuïts en la part D introductòria, els 15 capítols que conformen el cos del llibre i la part que consta exclusivament d'exercicis. De tots aquests, els que busquen fer reflexionar l'alumne, sobre les seves pròpies accions, sumen 8 exercicis. En segon lloc, els que persegueixen relacionar els continguts treballats amb temes d'actualitat són 11. I les tasques que demanen una opinió personal de l'estudiant són 76. Finalment, els que cerquen la comprensió, l'elaboració d'informacions, la síntesi i la cerca documental sumen un total de 1.197, la tipologia majoritària amb escriure.

Taula 32. Tipus d'activitats proposades a Vicens Vives

Com a contrapunt tenim, però, un menor grau de transversalització dels temes principals en una mateixa unitat (pau-violència, desenvolupament-desigualtats, etc.), i, en menor mesura encara, que combini conceptes de diferents unitats.

Taula 33. Grau de transversalitat dels temes analitzats a Vicens Vives

B. Indicadors qualitius

Dels exercicis que apareixen, **els que proposen una metodologia de cooperació entre l'alumnat i el treball en equip** són 50 al llarg de tot el llibre, és a dir, una de cada 25 tasques proposades, per la qual cosa es pot dir que es promou un treball bàsicament individual. Interessa destacar que, quan es proposa realitzar la tasca en equip, sovint s'incorpora treballar també el debat: “Debateu, entre tota la classe, el paper que fan les ONG i el Fòrum Social Mundial (FSM) en la resolució dels grans problemes del món” (p. 39). El llibre sol aprofitar el punt d'exercicis de final d'unitat, “Resolució de problemes”, per **plantejar contrapunts crítics al tema treballat** durant la unitat. Així, en la que tracta l'economia i la societat, incorpora exercicis de grup que proposen realitzar “una imatge i un eslògan per a una campanya de conscienciació” sobre l'explotació laboral infantil (p. 65) o “quins riscos comporta el sistema capitalista per als països pobres?” (p. 191).

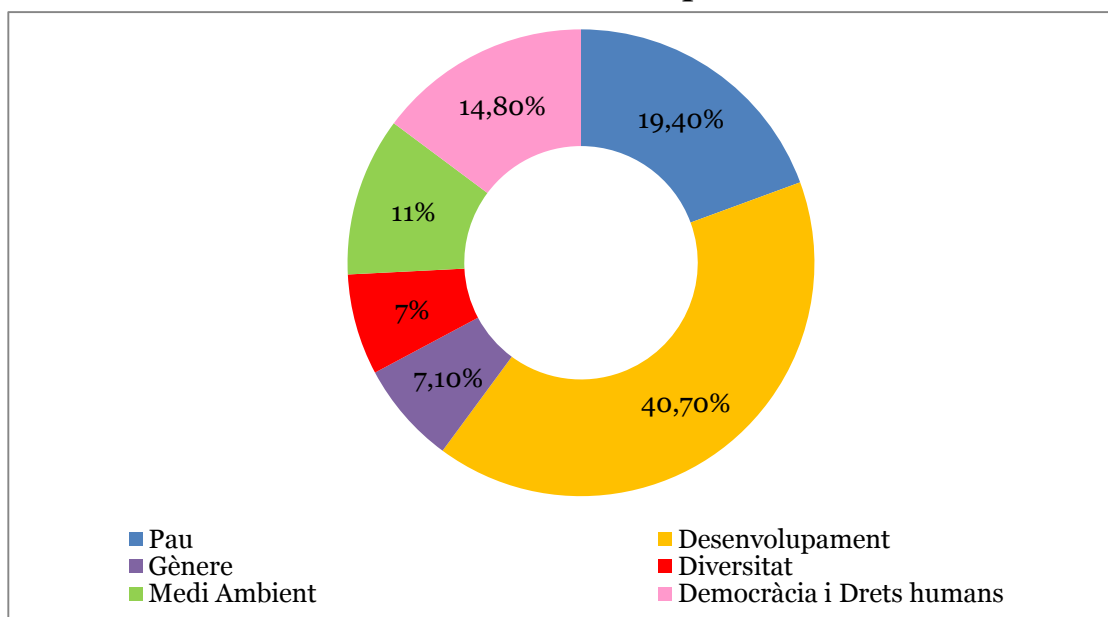
Ocasionalment es plantegen activitats que presenten una problemàtica. En alguns casos es proposa treballar el debat, l'empatia i el raonament. Per exemple, proposant a la classe d'exposar i posar en comú arguments a favor i en contra de la tolerància i la convivència (aprofitant l'ocasió que es treballen a l'apartat d'història les disputes religioses d'Europa als segles XVI i XVII) (p. 245). S'aprofiten, doncs, algunes ocasions per treballar competències socials i ciutadanes. O un exercici que planteja el debat entre dos grups de la classe, a favor i en contra de recórrer a la guerra per gestionar un conflicte, i es convida a prendre l'opció de negociar (p. 312). Alguns apartats, com “Comentar una notícia de premsa”, del final d'algunes unitats, treballen el tractament de la informació i en moltes més ocasions encara es convida a treballar amb recursos *on-line*, molt especialment a la xarxa social Tiching, tot promovent així el desenvolupament de **competències digitals**.

Taula 34. Resum dels conceptes esmentats a Vicens Vives

	Geografia								Història							TOTALS		
	TD	U1	U2	U3	U4	U5	U6	U7	U8	U9	U10	U11	U12	U13	U14		U15	
Pau	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	7	6	21	0	38	198
Conflicte	0	4	0	1	0	0	0	1	0	2	0	4	13	11	23	0	59	
Guerra	0	2	0	1	0	0	0	0	0	4	0	5	18	24	47	0	101	
Desenvolupament	0	19	17	34	9	16	46	15	30	4	11	4	1	1	6	6	219	266
Pobresa	0	4	2	5	0	0	2	1	9	0	0	0	3	1	0	0	27	
Desigualtat	0	0	2	2	0	0	3	0	11	1	0	0	1	0	0	0	20	
Dona	0	4	0	0	0	4	2	1	0	2	0	1	0	0	0	0	14	24
Home	0	0	0	0	0	1	1	0	0	5	1	1	0	0	0	0	9	
Gènere	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
Diversitat	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	45
Cultura	0	8	1	0	0	0	9	10	0	7	3	1	2	0	0	1	42	
Medi Ambient	1	5	5	26	11	2	4	17	7	0	0	0	0	0	0	0	78	127
Sostenibilitat	1	0	5	16	2	2	0	8	5	0	0	0	0	0	0	0	39	
Ecologia	0	0	0	2	0	0	3	4	1	0	0	0	0	0	0	0	10	
Democràcia	0	27	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	27	102
Drets	0	18	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	5	0	26	
Ciutadania	0	27	8	3	1	0	3	0	0	0	0	0	1	0	6	0	49	
TOTAL	2	124	41	90	23	25	76	57	63	26	15	16	46	43	108	7	762	762
Total Geografia /Història	501									261							762	762

En aquest apartat trobareu conclusions sobre els indicadors de cadascuna de les sis perspectives analitzades. Com s'ha dit, aquests indicadors inclouen l'anàlisi dels conceptes esmentats i les característiques de les personalitats citades (anàlisi quantitativa), mitjançant l'anàlisi de quatre o cinc indicadors quantitius per a cada perspectiva. Com s'anirà especificant en aquest cinquè apartat de l'Informe, les observacions són ben diferents per a les unitats d'història, història de l'art, economia i organització política.

Taula 35. Gràfic del pes proporcional de cada perspectiva en funció del nombre de conceptes esmentats

Nota: Per elaborar aquest gràfic s'han comptabilitzat els conceptes clau de cada perspectiva dividits pel total de conceptes clau a cada llibre de text.

A tots els llibres, els continguts d'història de l'art –estiguin integrats en unitats corresponents al seu període històric o com a unitats específiques– tenen un enfocament força positivista i poc o gens enfocat a l'educació en valors. Els continguts d'història posen èmfasi en la perspectiva de pau (tot i que més enfocada a la guerra que a la pau), i amb continguts destacables referents a les violacions de drets humans. Els continguts d'economia posen un èmfasi especial en la perspectiva de medi ambient i també en la de desenvolupament, sense ser transversal a tots els capítols. A les unitats d'organització política es dona més valor a les referències a la democràcia, com és natural, sense que destaqui cap altra perspectiva de manera transversal.

A continuació s'analitzen, perspectiva a perspectiva, quines conclusions es poden extreure de l'anàlisi realitzada.

5.1. PERSPECTIVA DE PAU

La pau al currículum

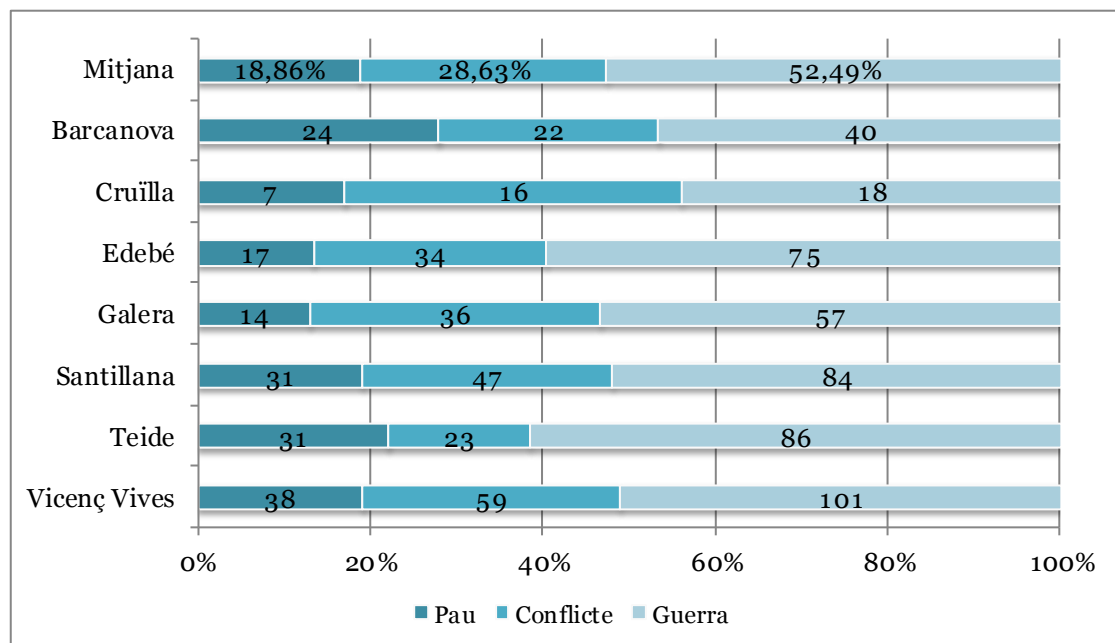
Tal com recull el breu Decret 187/2015 d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria (vegeu la taula 1), s'espera que els continguts dels llibres de text expliquin els conflictes religiosos (de la Reforma protestant i la Contrareforma) i el conflicte polític entre la monarquia dels Àustria i les institucions catalanes. Tots dos continguts queden recollits en tots els llibres amb prou presència i profunditat.

Conceptes utilitzats vinculats a la perspectiva de pau

El concepte de *guerra* s'utilitza de manera inequívoca, però *conflicte* i *pau* apareixen amb diferents accepcions: *conflicte* s'utilitza en aproximadament la meitat dels casos com a *conflicte polític* (no necessàriament associat a la violència armada, doncs), i en l'altra meitat dels casos com a sinònim de *guerra*. Pel que fa a la *pau*, a les unitats d'història sovint s'utilitza com a sinònim de *tractat de pau*, amb un enfocament estàtic, mentre que a les unitats de geografia s'associa més aviat a la *pau* com un *valor* que cal promoure.

Com mostra la taula 33, la presència de la *guerra* és ben superior a la *pau* en els llibres de text (entre un 43,9% i un 61,3% en funció dels llibres, amb una mitjana del 52,5%), sobretot tenint en compte que se n'utilitzen un gran nombre de sinònims (*conquesta*, *batalla*, *conquesta*, *lluita*, etc.), mentre que de *pau* no se solen utilitzar termes alternatius; i considerant també que la meitat de les vegades que s'esmenta la paraula *conflicte* es fa com a sinònim de *guerra*. Es pot deduir, si ens basem en la presència de conceptes clau, que **la guerra té molta més presència que la pau als llibres de Ciències Socials**. Sovint, fins i tot, és el fil conductor que articula el relat.

Taula 36. Freqüència i proporció en què apareixen conceptes relatius a la pau

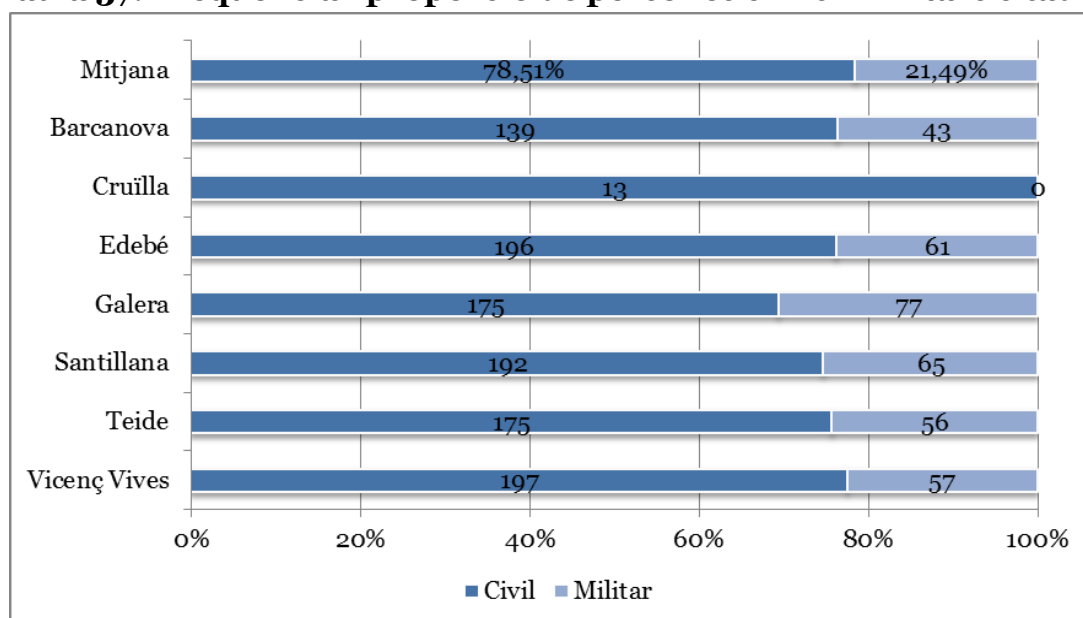
Nota: Els números aportats per editorial es refereixen al nombre de vegades que se cita cada concepte (freqüència). La mitjana total es calcula fent la mitjana de les proporcions de cada concepte per editorial, i s'expressa en percentatge (nota vàlida per a totes les gràfiques de freqüència i proporció de conceptes).

Una segona constant observada en la freqüència dels conceptes en les diferents unitats de cada llibre és que els continguts d'història són marcadament més bel·licistes que els de geografia. Contrariant el geògraf Yves Lacoste, es pot dir que **la història (més que no pas la geografia) és una arma per a la guerra**. S'exclouen d'aquesta afirmació els continguts d'història de l'art, que tracten aquests continguts amb un enfocament que no és ni de guerra ni de pau.

Personalitats en relació a la pau

Com revela l'anàlisi de les personalitats citades als llibres, i amb excepció de Cruïlla, que no tracta temes d'història, en la majoria dels casos es comptabilitza que els personatges militars representen entre un 20 i un 30% del total, amb una mitjana del 23,6%. Sembla una proporció força elevada tenint en compte que la proporció de civils i militars a les societats actuals no supera mai el 5%. **Pel que fa als personatges**, doncs, també, **hi ha una sobrerepresentació de la guerra**, i molt especialment en les unitats d'història.

Taula 37. Freqüència i proporció de persones civils i militars citades

Causas dels conflictes armats

El nombre de conflictes armats esmentats varia molt de llibre a llibre, i el grau de profunditat amb el qual es tracten, també. En total s'han comptabilitzat 36 conflictes armats diferents, dels quals, 10 a partir del segle XX.

Les causes d'aquests conflictes armats s'expliquen de manera molt diferenciada en funció dels llibres. Mentre que alguns (Teide, Edebé) en donen algun element en més del 75% dels casos, en altres (Cruïlla) s'expliquen en molts pocs casos. **Aquestes causes, quan s'expliquen**, la majoria de vegades **són simplificades a un sol motiu** (enfrontament religiós, territori, etc.). Aquest motiu sol ser territorial o lligat a ambicions monàrquiques d'expansió pel que fa als conflictes armats dels segles XVI i XVII. Pel que fa als conflictes actuals, a les unitats de geografia, se sol esmentar la competició pels recursos naturals. La proliferació d'armes i la indústria armamentística o bé no s'esmenten (en la majoria dels llibres) o bé es tracten de manera acrítica (Barcanova, Cruïlla), sense presentar-les com a possibles causes de les guerres.

Conseqüències humanes dels conflictes armats

En la majoria de casos de conflictes armats explicats, **es descriuen les conseqüències territorials i/o polítiques d'un enfrontament, però poques vegades les conseqüències humanes**, i molt menys se n'especifica la magnitud. Sortosament, alguns manuals fan servir el recurs dels quadres per reflectir la destrucció de les guerres sobre les persones o els béns. Sempre que no es tracti de quadres sobre rendicions que enalteixen les victòries, sinó que en mostren els impactes humans, sembla una bona estratègia permetre que siguin quadres els que descriguin els horrors de les guerres. Efectivament, són formes molt eloqüents per copsar-ne els efectes, sempre que vagin associades a preguntes i reflexions sobre aquests "desastres de la guerra", per no caure en la banalització d'imatges de contingut violent. Tot i així, aportar alguna dada sobre la dimensió d'aquest impacte també seria rellevant, probablement més que conèixer els efectius de la Unió d'Armes (La Galera, Edebé, Teide), o el nombre de canons i de cavalls que va fer servir Pizarro en la seva conquesta (Teide).

Reflex dels esforços diplomàtics per evitar la guerra

Són molt pocs els exemples que s'aporten, en què les aliances o la diplomàcia preventiva permeten prevenir guerres (alguns exemples destacats són el tractat de Tordesillas, la creació de la UE i de l'ONU, o la celebració de referèndums a Montenegro i Escòcia). Pel que fa a l'ONU, diversos llibres descriuen els seus objectius inicials de promoure la pau, però sense explicar els mecanismes per evitar les guerres (s'explica el rol del Banc Mundial, de l'FMI, de la FAO, d'UNICEF, en algun cas dels cascos blaus, però no dels tractats de control d'armes, dels embargaments d'armes, el rol de la UNODA o de la UNIDIR, la Comissió de Construcció de Pau de l'ONU...). Alguns llibres de text, fins i tot, remarquen la inevitabilitat de la guerra (Vicens Vives).

Taula 38. Tractats de pau i esforços diplomàtics per evitar la guerra

TRACTATS DE PAU I ESFORÇOS DIPLOMÀTICS ESMENTATS ALS LLIBRES DE TEXT	Tractat de Tordesillas (1494) Concili de Trento (1545-1563) Pau d'Augsburg (1555) Pau de Cateau-Cambrésis (1559) Pau de Westfalia (1648) Pau dels Pirineus (1659) Carta de les Nacions Unides (1945) Referèndum de Montenegro per la seva independència (2006) Referèndum Anglaterra-Escòcia (2014)
TRACTATS DE PAU I ESFORÇOS DIPLOMÀTICS QUE ES PODRIEN HAVER ESMENTAT	Paper de Michel de l'Hospital i d'Étienne de La Boétie en la reconciliació entre catòlics i protestants Fer constar que la Revolució Gloriosa anglesa (1688) també es coneix com la Revolució sense Sang (<i>Bloodless Revolution</i>).

Nota: La primera fila de la taula recull tot el que s'esmenta, encara que ho faci un sol llibre de text.

En més d'una ocasió, s'han detectat afirmacions militaristes, activitats sobre armamentisme o justificacions d'organitzacions militars (OTAN) sense que els llibres convidin a la reflexió sobre el tema. S'ha observat, doncs, la **manca de valoracions crítiques respecte del militarisme i la lògica de la "defensa"** de suposats atacs exteriors.

A tots els llibres, s'han trobat a faltar tractar alguns esforços destacats per evitar les guerres, com la implicació de Michel de l'Hospital en la reconciliació entre catòlics i protestants i per apaivagar els estralls de la massacre de la Saint-Barthélemy, i el fet que la Revolució Gloriosa

anglesa del 1688 també es conegui com la Revolució sense Sang (*Bloodless Revolution*) perquè el grau de confrontació va ser força limitat i es va poder prevenir més dany per la ràpida dimissió del rei Jaume II d'Anglaterra, però també per desercions en massa d'efectius del seu exèrcit (Castañar, 2013: 42-47). Tampoc no es parla, tot i que l'art té espais molt destacats, de l'opció dels Mèdici d'optar pel comerç i el mecenatge d'art i evitar les guerres.

Exemples d'estratègies noviolentes

Si són 36 els conflictes armats comptabilitzats en tots set llibres de text, les experiències de no-violència sumen cinc casos, presents com a fotografia (amb els exemples de pressió popular no-violenta contra la base nuclear de Lemoiz al País Basc, manifestacions per salvar el sistema de sanitat públic britànic, Plataforma d'Afectats per la Hipoteca contra els desnonaments) o com a activitat (sufragistes al segle XIX, boicot a McDonald's el Dia Mundial de l'Alimentació). Habitualment aquests exemples no arriben a formar part del text central, i, amb una excepció (Cruïlla, mitjançant la comparació de dos tipus de mobilització política, un de violent i un de no-violent), no es fa cap reflexió sobre la no-violència com a estratègia.

Taula 39. Estratègies noviolentes

<p>ESTRATÈGIES NOVIOLENTES ESMENTADES ALS LLIBRES DE TEXT</p>	<p>Sufragistes (segle XIX)</p> <p>Pressió contra la base nuclear de Lemoiz al País Basc (1975)</p> <p>Boicot a McDonald's en el Dia Mundial de l'Alimentació (2000)</p> <p>Manifestacions per salvar el sistema de sanitat públic britànic (2010)</p> <p>Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (2014)</p>
<p>ESTRATÈGIES NOVIOLENTES QUE ES PODRIEN HAVER ESMENTAT</p>	<p>Diferents episodis històrics en què la població es va negar al reclutament per part de diferents reis (1575, 1653, 1716)</p> <p>Moviments lligats a l'accés a la terra com Vía Campesina, Movimento dos Sem Terra (MST) al Brasil (1990-2010)</p> <p>Moviments ecologistes com el Cinturó Verd contra la desertificació (2010), Greenpeace contra el canvi climàtic i a favor de les energies renovables (segle XX)</p>

Nota: La primera fila de la taula recull tot el que s'esmenta, encara que ho faci un sol llibre de text.

Aquestes lluites no-violentes que apareixen als llibres són, en la majoria dels casos, exemples del final del segle XX o dels temps actuals, del segle XXI. Tots aquests exemples són de països europeus. En qualsevol cas, són molt poc freqüents els exemples que es mostren (vegeu la infografia).

A tots els llibres, s'ha trobat a faltar tractar alguns continguts que són una referència de la no-violència, com reflectir les teories d'Étienne de La Boétie, o diferents episodis històrics en què la població es va negar al reclutament per part de diferents reis (Ormazábal, 2013: 20-21). Més recentment, i lligats als sectors econòmics i la globalització, s'haurien pogut citar moviments no-violents com Vía Campesina, Movimento dos Sem Terra (MST) al Brasil, el moviment Cinturó Verd contra la desertificació, Greenpeace contra el canvi climàtic i a favor de les energies renovables, i un llarg etcètera de moviments alternatius no-violents.

Taula 40. Bones pràctiques sobre pau identificades als llibres

- Fragments de text antibel·licistes de Thomas More, en què es diu que els governants han d'estimar els seu poble (Edebé)
- Il·lustracions de les guerres que no glorifiquen, banalitzen o idealitzen la violència (Vicens Vives)
- Fragment de text des del punt de vista d'una família víctima d'un saqueig que reflecteix també un cas de violència sexual (Edebé)
- Relació entre els conflictes armats i la competició pels recursos naturals com l'aigua, el coltan en relació amb la guerra a l'RD del Congo o el petroli (Edebé)

- Pregunta sobre el conflicte sahrauí en l'actualitat, les seves possibles solucions i les accions de les associacions de solidaritat amb el seu poble (Cruïlla)
- Debat en grups a favor i en contra de recórrer a la guerra per gestionar un conflicte (Vicens Vives)
- Debat sobre la idoneïtat o no d'impulsar mesures de boicot contra McDonald's com a símbol (Edebé)

5.2. PERSPECTIVA DE *DESENVOLUPAMENT*

El *desenvolupament* al currículum

El currículum oficial (vegeu la taula 1) no especifica cap contingut relacionat amb el desenvolupament i el benestar social i econòmic per a les unitats d'història sobre "L'edat moderna", ni tan sols reflectir les condicions de vida de la societat en les diferents èpoques. A les unitats sobre l'"Activitat econòmica i organització política", es recomana reflexionar sobre "Els territoris, els recursos naturals i la seva distribució al món", "La distribució dels recursos en el món. El desenvolupament sostenible", "Desenvolupament i subdesenvolupament" i "La globalització econòmica". Són molts, doncs, els continguts relacionats amb aquesta perspectiva previstos com a continguts mínims.

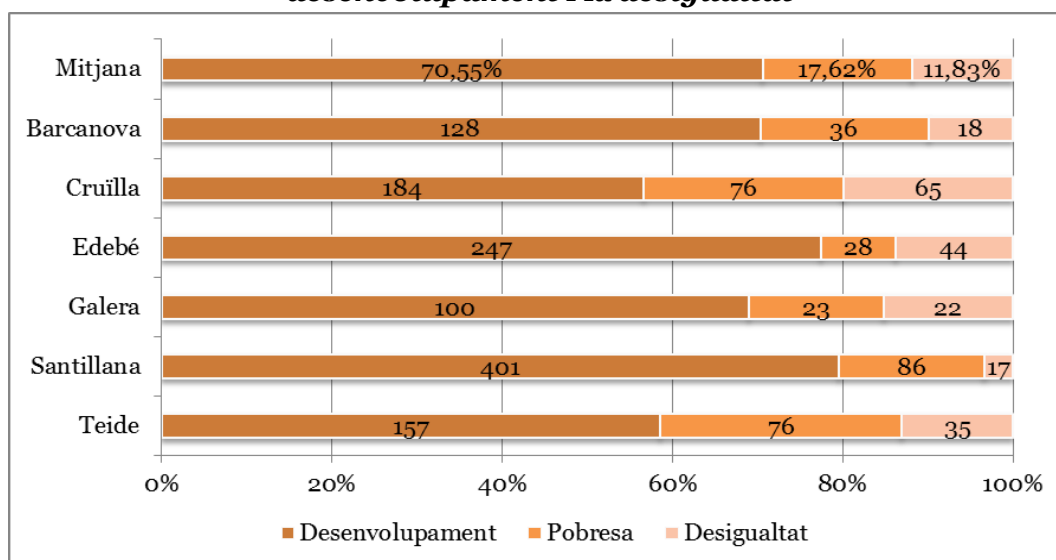
Conceptes utilitzats vinculats a la perspectiva de *desenvolupament*

Potser perquè aquesta és la perspectiva a la qual fa més referència el currículum, els conceptes referents a aquesta perspectiva són els més nombrosos. Com es pot apreciar a la taula 40, la freqüència amb la qual apareixen els conceptes de *desenvolupament*, *pobresa* i *desigualtat* és molt elevada i superen els 500 casos en alguns llibres. Una possible explicació d'aquesta elevada freqüència és que el terme *desenvolupament* és utilitzat, moltes vegades, amb accepcions que no fan referència al grau de benestar d'un país, sinó com a sinònim d'*implementar*, de *créixer*, etc. Però el fet que els altres conceptes (*pobresa* i *desigualtat*) també s'utilitzin amb molta freqüència permet deduir que reflecteix bé la **presència elevada i sostinguda al llarg de les unitats** que té el desenvolupament. Puntualment, s'han identificat termes sinònims a països *desenvolupats* i *subdesenvolupats*: es parla algunes vegades de països *rics* i *pobres* i molt poques vegades de *Tercer Món* o *centre* i *perifèria* (Barcanova). A excepció de La Galera, tampoc s'utilitzen expressions més crítiques com parlar de *països empobrits*.

La taula 40 també permet observar que la proporció amb la qual es parla de *desenvolupament* (de mitjana, als 7 llibres de text, el 70% dels conceptes d'aquest àmbit fan referència al desenvolupament), de *pobresa* (17,6% de mitjana) i de *desigualtat* (11,8% de mitjana) és molt desigual: si bé la reflexió sobre el desenvolupament es pot considerar força transversal als llibres, no es pot dir el mateix sobre la pobresa ni sobre la desigualtat, proporcionalment menys presents, i també menys transversals, ja que en moltes unitats no se'n parla. Com es percep en la utilització de conceptes i es confirma en l'anàlisi de continguts, **els llibres prioritzen explicar la pobresa en termes absoluts** (grau de cobertura –o no– de les necessitats bàsiques, escolarització, etc.) **per sobre** dels termes relatius, **de desigualtats entre rics i pobres** (dades sobre el creixement de les diferències entre rics i pobres; cap llibre esmenta el coeficient de Gini, etc.). Aquest segon enfocament, el que es focalitza en les *desigualtats*, no posa només l'èmfasi en el fet que les poblacions més vulnerables han d'assolir un grau mínim de benestar, sinó també en el fet que les poblacions més riques haurien de cedir part dels seus privilegis, per una redistribució més justa dels recursos.¹⁰

¹⁰. Com especifica la Declaració del Dret al Desenvolupament, aprovada per l'Assemblea General de l'ONU el 1986, el **desenvolupament** es defineix com "la millora constant del benestar de tota la població i de tots els

Taula 41. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius al desenvolupament i la desigualtat

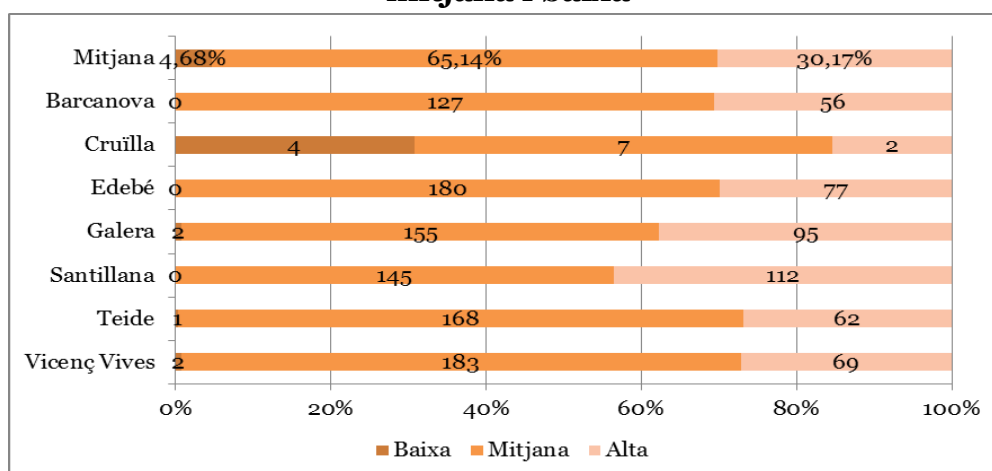
Personalitats en relació al desenvolupament

L'anàlisi dels llibres també ha consistit a preguntar-se fins a quin punt les persones citades provenen de les classes alta, mitjana o baixa, entenent la *classe alta* com les persones pertanyents a estaments amb privilegis (noblesa, clergat) pel que fa a les unitats històriques, i persones lligades al sistema polític i/o amb un molt alt poder adquisitiu (persones com Bill i Melinda Gates, Lionel Messi o Angelina Jolie) pel que fa als continguts més recents; la *classe mitjana* inclouria artistes, intel·lectuals i creadors d'opinió, conqueridors i altres; i la *classe baixa*, persones de recursos limitats, incloent-hi pagesos, bruixes i persones immigrants de baix poder adquisitiu.

Aquesta anàlisi mostra que els percentatges de persones privilegiades o de classe social alta als llibres oscil·la entre un 15% i un 43%, amb una mitjana en tots els llibres de text del 30,2%, mentre que les personalitats de classe social baixa oscil·len entre un 0% i un 30%, amb una mitjana del 4,7%. De nou, si aquesta proporció es compara amb les xifres reals del que representen, demogràficament parlant, les persones privilegiades, sembla una clara sobrerepresentació de les elits històriques i actuals.

individus, sobre la base de la seva participació activa, lliure i significativa en el desenvolupament i en l'equitativa distribució dels beneficis resultants d'aquest desenvolupament". Això significa no tan sols que implica una "millora constant del benestar de la població", sinó també que ha de ser una realitat "de tota la població i de tots els individus", amb el menor grau de desigualtats possible en el món i dins de cada societat. Majoritàriament, els llibres semblen basar-se en el primer vessant i oblidar el segon.

Taula 42. Freqüència i proporció de persones citades de classe social alta, mitjana i baixa

Causes estructurals de la pobresa

En el conjunt dels llibres, **la pobresa es tracta amb detall**, sobretot més la pobresa en termes absoluts (accés o no a drets i béns bàsics, benestar) que en termes relatius (desigualtat, diferència entre rics i pobres). Algunes de les causes estructurals de la pobresa identificades tenen a veure amb factors endògens, característiques dels països mateixos (distribució desigual dels recursos naturals –Barcanova, Cruïlla–) o crisis alimentàries lligades a factors climàtics (Barcanova, La Galera, Teide), creixement ràpid de la població (Cruïlla, La Galera, Santillana), economia de subsistència (Cruïlla, Teide), manca d'infraestructures bàsiques (Cruïlla) i el desfasament tecnològic (Santillana), baixos nivells de formació (La Galera, Santillana), el monopoli que dificulta l'accés a la terra (La Galera, Teide), règims polítics inestables o corruptes (La Galera), conflictes armats (La Galera, Teide), els desplaçaments de població forçats (La Galera)...

Altres factors esmentats de la pobresa i la desigualtat Nord-Sud tenen a veure amb factors exògens, sovint lligats a praxis abusives dels països rics, com el control dels recursos per part de multinacionals del Nord (Barcanova, Edebé, La Galera, Teide), l'intercanvi desigual en el comerç (Barcanova, Cruïlla, Edebé, La Galera, Vicenç Vives), la distribució desigual de la producció (Barcanova, La Galera), l'explotació laboral (Edebé, Santillana) i el deute extern (Barcanova, La Galera, Santillana) i l'especulació sobre els preus dels aliments (La Galera). Alguns llibres també l'atribueixen a l'herència del passat colonial (Barcanova, La Galera, Santillana).

Com a actors responsables, en algun llibre es diu que les empreses multinacionals són responsables de la inseguretat laboral que les persones treballadores pateixen en empreses subcontractades (Edebé), o que les institucions financeres (com l'FMI o el Banc Mundial) afavoreixen els interessos dels països rics (Teide). Però **en la majoria dels casos aquesta responsabilitat queda indefinida o simplificada com a responsabilitat dels països rics** (sense dir si són els governs d'aquests estats, les empreses multinacionals, les borses, els hòldings bancaris, etc.). També és significatiu que, dels actors internacionals, més de la meitat dels llibres esmentin el rol del Banc Mundial (BM), del Fons Monetari Internacional (FMI) o de l'Organització Mundial del Comerç (OMC) en el desenvolupament – de vegades de manera acrítica, de vegades qüestionant l'efectivitat dels seus ajustos estructurals en la (no) superació de la pobresa–, però són mínims els exemples de les organitzacions que realment tenen el mandat d'incidir en el desenvolupament i la superació de la pobresa, com el Programa de Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUD), el Programa Mundial d'Aliments (PMA), el Fons per a l'Alimentació i l'Agricultura (FAO), l'Oficina per la Coordinació d'Afers Humanitaris (OCHA) i moltes ONG especialitzades en acció humanitària o cooperació al desenvolupament.

Pel que fa a **la pobresa i les desigualtats a Espanya o Catalunya, es descriuen de manera molt menys sistemàtica i s'expliquen amb factors molt més limitats.** S'identifica com a principal motiu la crisi econòmica del 2008 (Barcanova, La Galera). En algun cas, també, i en referència a períodes històrics allunyats, es responsabilitza de la fam l'enorme despesa per fer la guerra (Vicens Vives).

Cap llibre no identifica, com a causes estructurals de la pobresa, l'especulació sobre els aliments que en fa pujar els preus, l'elusió fiscal de les multinacionals i el paper dels paradisos fiscals en facilitar l'elusió fiscal internacional (que pateixen també els països del Sud), o l'especulació financera, que fa que sigui més rendible dedicar-se a la borsa que invertir en sectors que generin llocs de treball. També s'han trobat a faltar més dades sobre la creixent desigualtat i indicadors que la mesurin, com el Coeficient de Gini.

Conseqüències socials dels models econòmics

En general, es pot dir que els llibres aporten elements per fer una **valoració dels avantatges i dels inconvenients dels models econòmics**, però de manera menys sistemàtica del que ho fan els models polítics (vegeu l'apartat 5.6). És molt freqüent, en tots els llibres, trobar valoracions de les contrapartides sobre el medi ambient de diferents apostes econòmiques (conseqüències ambientals de prioritzar un model energètic i de transport o un altre, d'un turisme de masses o un turisme respectuós i a petita escala, per exemple), i també sobre els diversos efectes positius i negatius de la globalització (tot destacant especialment el factor cultural de la globalització).

Els llibres tendeixen a valorar els avantatges i els inconvenients d'alguns dels models econòmics, com l'agricultura transgènica i ecològica (Edebé), la Política Agrària Comuna (PAC) (Teide), el paper dels organismes internacionals per eliminar les mesures proteccionistes (OMC, FMI, Banc Mundial, UE, NAFTA...) (Teide). També s'ofereixen eines per reflexionar sobre polítiques concretes, com el fet de treballar en règim d'autònom o d'assalariat (La Galera). Alguns llibres reflexionen sobre els reptes de l'estat del benestar, contraposant els efectes socials positius al repte de la seva sostenibilitat financera (Teide, Santillana).

Alguns llibres reflecteixen que existeixen diferents paradigmes econòmics (capitalista, socialista i mitxa) (La Galera, Teide), mentre que d'altres només descriuen el capitalista (Barcanova, Edebé). Tot i que sembla força parcial ometre informació important i deixar entendre que hi ha un únic paradigma econòmic, és veritat que, com a mínim, els llibres n'esmenten conseqüències negatives, com la pobresa i la desigualtat (tots els llibres), l'explotació laboral en general i també l'explotació infantil (Edebé, Santillana, Vicens Vives), l'atur (Santillana, Vicens Vives), l'economia submergida (Santillana) o la misèria (Santillana).

No s'ha trobat prou reflexió per valorar els pros i contres dels sistemes capitalistes, d'economia planificada i economia mixta, sobre els avantatges i els inconvenients dels models d'agricultura intensiva i extensiva, d'autoconsum o orientada a l'exportació i el seu paper en relació amb la fam. Tampoc no s'han trobat referències sobre el paper dels models de fiscalitat en la redistribució de la riquesa i sobre els perjudicis de la borsa i els bancs (del seu rol en positiu sí que se'n parla), i dels efectes de l'economia especulativa en l'alteració fictícia dels preus dels béns, la no creació de llocs de treball, o el no pagament d'impostos. També s'han trobat a faltar més propostes alternatives (més enllà del comerç just, del turisme sostenible o del consum responsable), com l'economia comunitària (cooperatives, bé comú), la sobirania alimentària, la taxa Tobin...

Desenvolupament, més enllà dels factors econòmics

Es pot afirmar que **tots els llibres presenten el desenvolupament d'una forma integral, no tan sols associat a factors econòmics**, tot i que aquest factor sempre es presenta com el factor central. S'associa, especialment, a la satisfacció de necessitats bàsiques i als assoliments d'uns estàndards mínims (salut, escolarització). Una mostra d'aquesta afirmació és que els llibres utilitzen el paràmetre de país ric o pobre, país desenvolupat o subdesenvolupat i el paràmetre del PIB com a discurs principal, i altres indicadors estrictament econòmics com l'Índex de Preus al Consum (IPC) i la taxa d'activitat o d'atur. Alhora, es tenen en compte un seguit d'altres indicadors, com l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH), principalment, present en tots els llibres, en alguns casos de manera continuada en diferents capítols, i d'altres com l'Índex de Pobresa Extrema (IPM) (Teide) o l'Índex del Planeta Feliç i l'Índex de Felicitat Global (Edebé), citats sense explicar.

Queden plasmats amb prou detall altres factors com els ambientals (a tots els llibres), els culturals i els lligats a la immigració (Teide) o la governança (qüestionant, per exemple, que el gran poder de decisió de les multinacionals impedeixi la sobirania dels estats més vulnerables) (Santillana).

Causes de l'existència de minories oprimides

Pel que fa a la visibilització de col·lectius socials vulnerables, marginats o oprimits, i a l'anàlisi de les causes de la seva existència com a tals, val a dir que els llibres es mostren més descriptius que analítics, especialment a les unitats d'actualitat. **S'identifiquen alguns col·lectius oprimits, però no s'analitzen les causes d'aquesta situació.** A les unitats històriques, la meitat dels llibres (Edebé, Teide, Santillana) descriuen els diferents estaments i atribueixen les seves diferències als privilegis establerts (exempció de pagar impostos, monopoli de càrrecs). Alguns llibres també parlen de les classes socials en les societats conquerides a Amèrica Llatina (estratificació social en funció de l'origen, amb una elit d'origen espanyol i uns estaments més oprimits com més fosc és el color de pell –criolls, mestissos indígenes, esclaus africans–) (Edebé), de la burgesia i la classe treballadora durant la Revolució Industrial (Vicens Vives) o de les minories durant la Inquisició (Barcanova). A les unitats sobre continguts contemporanis s'identifiquen, en general, alguns col·lectius discriminats, com les dones (als diferents llibres es donen exemples puntuals de la discriminació que pateixen en alguns àmbits), o vulnerables, com la gent gran o persones amb diversitat funcional (Barcanova). No es parla de la situació de la gent jove, ni de les minories ètniques i culturals. Es confirma, doncs, la tendència dels llibres a sobrerrepresentar les elits i a minimitzar els col·lectius numèricament més nombrosos, però socialment i econòmicament més desfavorits.

Pel que fa a les causes de l'existència d'aquestes majories oprimides, es tracten poc específicament. Es parla, en l'àmbit mundial, de les causes de les desigualtats, però no es fan anàlisis específiques sobre diferències entre minories i majories (entre les quals es podrien citar la pervivència de privilegis, tant d'acumulació de càrrecs com d'exempció –no oficial, però sí a la pràctica– d'impostos, la desaparició de la mobilitat social, etc.).

Taula 43. Bones pràctiques sobre *desenvolupament* identificades als llibres

- Explicació de les desigualtats Nord-Sud (intercanvi desigual, espolis...) (Barcanova)
- Doble pàgina “Societat al segle XVII”, en què es visibilitzen diferents classes socials, no tan sols la monarquia, sinó també la burgesia, la pagesia, etc. (Edebé)
- Apartat “Viatja al passat”, on es mostra la quotidianitat de les classes populars (“Yoali, un pagès asteca” o “Diego, un emigrant a les Índies occidentals”) i la de les elits (com “Un dia a la cort del Rei Sol”) (Vicens Vives)
- Descripció del monopoli del poder i els recursos en mans d'uns pocs (Barcanova)
- Pregunta de relació amb l'entorn immediat sobre com la globalització afecta el territori on viu l'alumnat (Cruïlla)
- Proposta de debatre les “relacions comercials internacionals més justes” a partir de dues fitxes sobre intercanvi desigual i comerç just (Santillana)
- Debat sobre el paper de les ONG i el Fòrum Social Mundial (FSM) en la resolució dels grans problemes del món (Vicens Vives)
- Debat sobre les conseqüències positives i negatives de la deslocalització per als països d'origen i els de recepció (Edebé)
- Activitat d'aprenentatge cooperatiu sobre la deslocalització a Bangla Desh, on consten dades sobre la pobresa i sobre els accidents laborals (Santillana)
- Apartat de 4 pàgines sobre la Seguretat Social, que permet reflexionar sobre els beneficis i les dificultats de mantenir l'estat del benestar (Teide)

5.3. PERSPECTIVA DE *GÈNERE*

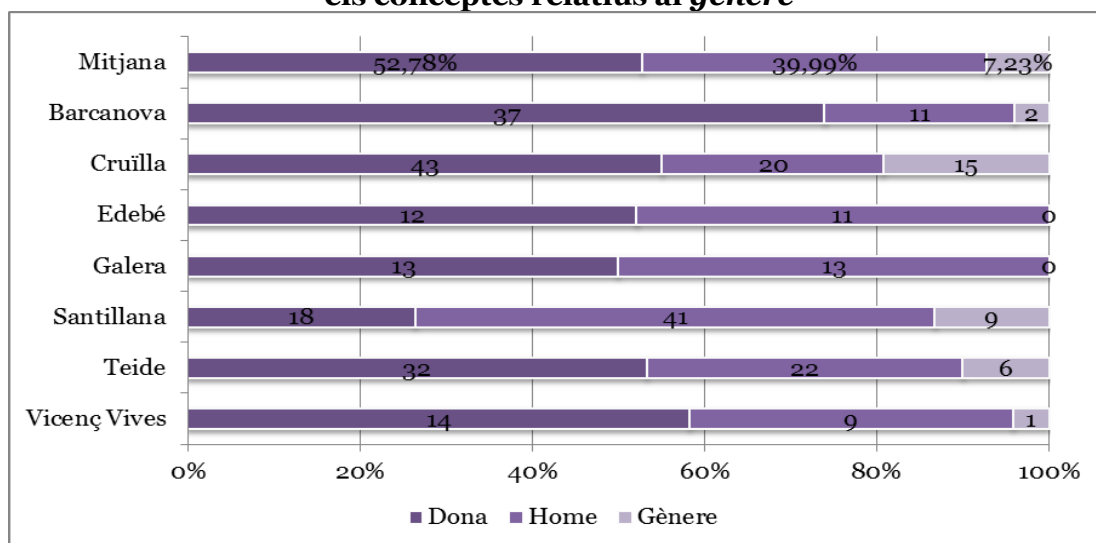
El *gènere* al currículum

Els continguts previstos en Ciències Socials de 3er d'ESO pel Decret 187/2015 no fan cap referència específica al gènere (vegeu la taula 1). És, doncs, fàcil que els llibres de text superin allò previst com a currículum oficial pel que fa a la dimensió de gènere.

Conceptes utilitzats vinculats a la perspectiva de *gènere*

Els conceptes relatius al *gènere* són, en més de la meitat dels llibres, els menys nombrosos. *Gènere* se cita poc (15 vegades en tot un llibre, en el millor dels casos, a Cruïlla, el manual que tracta només temes d'economia i organització política). És important destacar-ho, perquè el fet que apareguin *home* i *dona* no sempre reflecteix una mirada de gènere, ja que es pot utilitzar *home* en el sentit d'*éssers humans* i *dona* en el sentit de *muller*, tot reflectint valors més aviat contraris a la perspectiva de gènere. En quatre dels set llibres analitzats, però, la paraula *dona* apareix més vegades que la d'*home*, sovint superant el 50% dels termes d'aquest àmbit, com es pot observar a la taula 44.

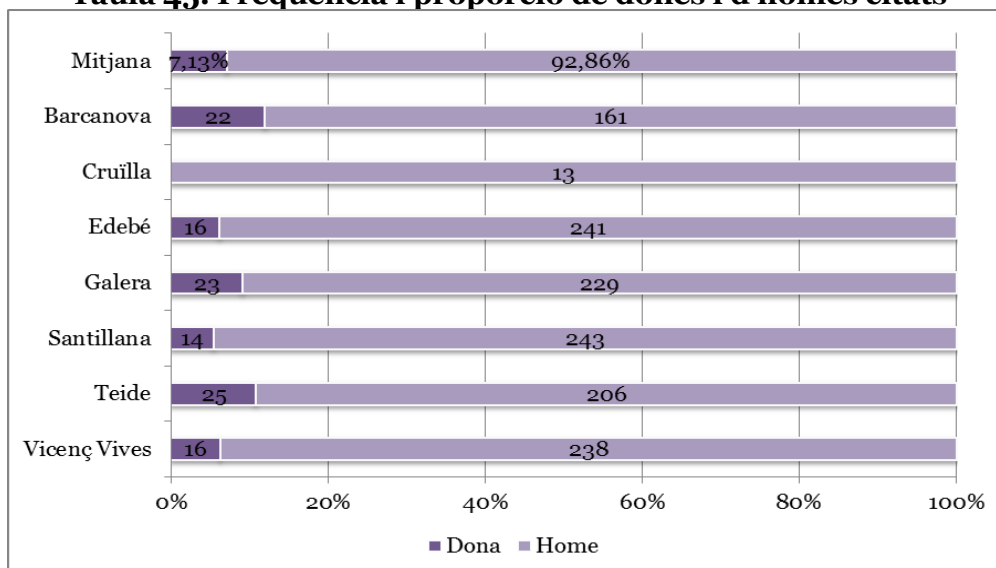
Taula 44. Frequència i proporció en què apareixen els conceptes relatius al gènere

Personalitats en relació al gènere

L'anàlisi de les persones citades al llibre, però, mostra unes conclusions ben diferents. La presència de dones amb noms i cognoms als llibres oscil·la entre el 0% (Cruïlla, d'un total de 13 persones) i el 12% (Barcanova). L'**hegemonia dels personatges masculins**, doncs, és d'entre el 88% i el 100%, amb una mitjana del 92,9%.

Taula 45. Frequència i proporció de dones i d'homes citats

Presència de dones

La presència de dones o, més aviat, la seva **absència**, ja sigui a les unitats d'història o a les que fan referència a l'època actual, és força discriminatòria respecte al món real. La dada positiva és que les unitats que descriuen la realitat actual (economia i organització política)

mostren una major representació de la dona respecte a les unitats d'història.¹¹ També és un consol saber que la suma de dones citades als diferents llibres mostra una diversitat de 81 dones destacables, de les quals algunes són del món de les arts (Artemisia Gentileschi, Clara Peeters, Judith Jans Leyster, Mary Beale, Sofonisba Anguissola), intel·lectuals (Hipàtia, Marie de Gournay, Louise Labé), caps d'estat (Angela Merkel, Dilma Rousseff), activistes (Rigoberta Menchú), exploradores (Inés Suárez), pirates (Anne Bonny)...

Taula 46. Nombre i proporció de dones citades per categoria

Categoria	Núm.	%
Reina, cap d'estat	25	30,9%
Artista	22	27,2%
Intel·lectual, científica, acadèmica, creadora d'opinió	10	12,3%
Familiar de...	9	11,1%
Altres	15	18,5%
TOTAL	81	100%

Nota: Per elaborar aquesta taula s'han recollit totes les dones esmentades als set llibres de text i s'han eliminat duplicitats en cas que una dona sigui esmentada dues vegades o més. Les reines (també "familiars de...") s'han comptabilitzat a la categoria de "Reines i caps d'estat".

La dada negativa és que en un 35%¹² dels casos, aproximadament, les dones esmentades als llibres **no hi consten pel seu propi paper**, sinó com a "muller de" o "filla de" o fins i tot "amant de" reis, escriptors o altres.

S'han trobat a faltar veus contemporànies d'economia amb visió de gènere, com l'economista neozelandesa Marilyn Joy Waring, o veus crítiques al control del sector primari per part de multinacionals com la física índia Vandana Shiva, o veus alternatives a la globalització com Susan George, Naomi Klein o Saskia Sassen.

Visió transversal de gènere

No es pot observar en cap llibre **una distinció de les realitats en funció del gènere de manera transversal**: a les unitats d'història, la perspectiva de gènere és, en el millor dels casos, anecdòtica. La distinció de rols i de realitats dels homes i les dones és gairebé inexistent fins al segle XX. Pel que fa a les unitats d'economia i organització política, que es refereixen al segle XX, se'n troben més exemples, però tampoc no es pot dir que es presentin de manera sistemàtica. Alguns llibres reflecteixen, per exemple, la discriminació laboral de les dones en general (Cruïlla, Santillana, Vicens Vives), les desigualtats relatives al grau de pobresa i d'ingressos econòmics (Cruïlla, Teide), la desigualtat en l'alfabetització i nivell d'estudis (Cruïlla, Santillana, Teide), la vulneració de drets bàsics de les dones i els avenços legislatius (Cruïlla), la violència domèstica (Cruïlla), l'Índex d'Equitat de gènere (Cruïlla), les morts relatives a l'embaràs o al part (Cruïlla, Santillana), la feminització de les tasques domèstiques (Cruïlla, Edebé). També s'aporten exemples concrets del treball de les dones en *maquilas* a Àsia (Barcanova, Edebé, Vicens Vives) o de la situació de les dones a l'Àfrica (Barcanova).

¹¹. Tot i que pot semblar una conclusió òbvia, l'Observatori de Llibres de Text del 2013, sobre els llibres d'Història de 4t d'ESO (Botey, 2013: 49), demostrava que, en general, els llibres citaven menys dones de temps recents (Guerra Freda i món actual) que dels antics (Antic Règim, Il·lustració i revolucions burgeses), en què apareixen una proporció més alta de dones, sobretot de reines i consorts.

¹² Aquesta dada s'obté sumant les dones comptabilitzades a la categoria de "familiars de", i les reines que consten als llibres com a "muller de".

Taula 47. Transversalitat dels temes de gènere

<p>PERSPECTIVA DE GÈNERE PRESENT ALS LLIBRES DE TEXT</p>	<p>Paper de la dona en el comerç asteca en la societat precolombina (XV) Persecució de les bruixes en la Inquisició (XVI) Invisibilitat de la dona pintora al Renaixement (XVI) Monogràfic sobre “dones humanistes” (XVI) Invisibilitat de la dona pintora al Barroc (XVII) Lluita pel dret de vot femení (XIX) Discriminació laboral de les dones (XX) Desigualtat relativa al grau de pobresa i ingressos econòmics (XX) Desigualtat en l’alfabetització i nivell d’estudis (XX) Violació de drets bàsics de les dones i avenços legislatius (XX) Morts relatives a l’embaràs o al part (XX) Feminització de les tasques domèstiques (XX) Treball de les dones en <i>maquilas</i> a Àsia (XX) Situació de les dones a Àfrica (XX) Escons ocupats per dones per continents (XX) Violència domèstica (XX) Índex d’Equitat de gènere (XX)</p>
<p>PERSPECTIVA DE GÈNERE QUE PODRIEN ESMENTAR ELS LLIBRES</p>	<p>Ocupació als sectors primari, secundari i terciari en funció del sexe, ocupacions més feminitzades i masculinitzades Desglossar indicadors de desenvolupament i pobresa per sexe Bretxa salarial i sostres de vidre en els llocs directius Economia de les cures i (no) remuneració del treball domèstic</p>

En canvi, no es mostra quins són els sectors econòmics més feminitzats o masculinitzats (perspectiva de gènere per sector d’activitat), ni es presenten indicadors econòmics (ocupació, atur, ingressos, categories socioprofessionals) desglossats per gènere (a excepció de la bretxa en l’alfabetització femenina i masculina), i només en algun cas (Teide) es tracta la infrarepresentació de les dones als Parlaments i als càrrecs de presa de decisions. En aquest sentit, **s’aplica més la perspectiva de gènere en parlar d’altres continents** que en descriure el context català, espanyol o europeu. Gairebé tots els exemples de discriminació de gènere es refereixen a països en desenvolupament i es troben en les unitats sobre globalització i desenvolupament, com si les desigualtats de gènere estiguessin resoltes en les societats europees.

Probablement a causa del fet que les anàlisis de gènere són més puntuals que sistemàtiques (concentrades en les unitats sobre desenvolupament), **no s’han trobat reflexions sobre el caràcter estructural de la discriminació de la dona** en el món econòmic i polític **ni de les seves causes**. No es parla, per exemple, de la bretxa salarial, de la precarietat de moltes ocupacions feminitzades, ni de sostres de vidre, tampoc no es tracten temes com l’economia de les cures o la no remuneració de gran part del treball domèstic. Tampoc no es reflexiona prou sobre les possibles causes d’aquesta discriminació, ni sobre els instruments legals per reduir-la (com la Convenció de l’ONU sobre l’eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona –CEDAW–, les conferències mundials sobre les dones –Beijing,

entre d'altres—), ni es parla prou d'institucions estatals o mundials encarregades de lluitar contra aquestes formes de discriminació, o d'iniciatives al respecte, més enllà de la lluita de les sufragistes al segle XIX.

Utilització de llenguatge no sexista

Majoritàriament, els llibres **segueixen criteris de llenguatge no sexista**¹³ (Santillana, Vicens Vives) i utilitzen paraules genèriques (*persones, éssers humans*) i termes col·lectius (*ciutadania*). No tots els llibres de text, però, utilitzen un llenguatge no sexista de manera sistemàtica.

Estereotips referents al gènere

De manera general, els llibres **defugen els prejudicis sexistes**, tot i que se'n poden trobar exemples aïllats. Vicens Vives, per exemple, fa un tractament d'imatges conscient de la dimensió de gènere, igualitari quant al nombre de dones i d'homes mostrats, i representant rols no tradicionalment associats a un sexe o un altre. Altres llibres fan un ús d'imatges menys conscient del gènere, com Santillana, en què moltes de les dones representades en imatges són al·legories en comptes de dones reals (Eva, Pietat, les Tres Gràcies...), o bé La Galera, que planteja preguntes sobre el cànon de bellesa femení als quadres, quan semblaria estrany fer la mateixa pregunta sobre el cànon de bellesa dels homes.

Taula 48. Bones pràctiques sobre gènere identificades als llibres

- Activitat ressaltant les figures de quatre dones pintores i reflexió sobre la manca de reconeixement de les dones artistes (La Galera)
- Representacions gràfiques, tant en fotografies com en dibuixos, equilibrades d'homes i dones, amb rols molt diversos (Vicens Vives)
- Reflexió sobre les dones al mercat de treball, tot relacionant la taxa d'atur femení amb el nivell d'estudis (Teide)
- Text sobre la relació entre la discriminació de gènere i la pobresa (Teide)
- Pregunta en què es demana d'analitzar les desigualtats entre homes i dones a l'entorn de l'estudiant i fer propostes per la igualtat de gènere (Cruïlla)
- Debat sobre la feminització de les tasques domèstiques i la realitat del repartiment de tasques entre homes i dones en la societat actual (Cruïlla)
- Debat sobre la vida laboral femenina en un país en desenvolupament i en un altre de desenvolupat (Edebé).

5.4. PERSPECTIVA DE DIVERSITAT

La diversitat cultural al currículum

Els continguts del currículum que aborden temes relacionats amb la *diversitat* es concentren a "L'edat moderna", les unitats d'història. En concret, fan referència a "L'ampliació del món conegut", "La conquesta i colonització d'Amèrica" i "Les civilitzacions "precolombines", com també a "La Reforma protestant i la Contrareforma. Els conflictes religiosos".

¹³. Per valorar aquest indicador, s'han seguit les recomanacions de la UNESCO referents a criteris de llenguatge no sexista dels anys 1990 i 1999. Tot i ser documents relativament antics, les seves reflexions són encara vigents i necessàries.

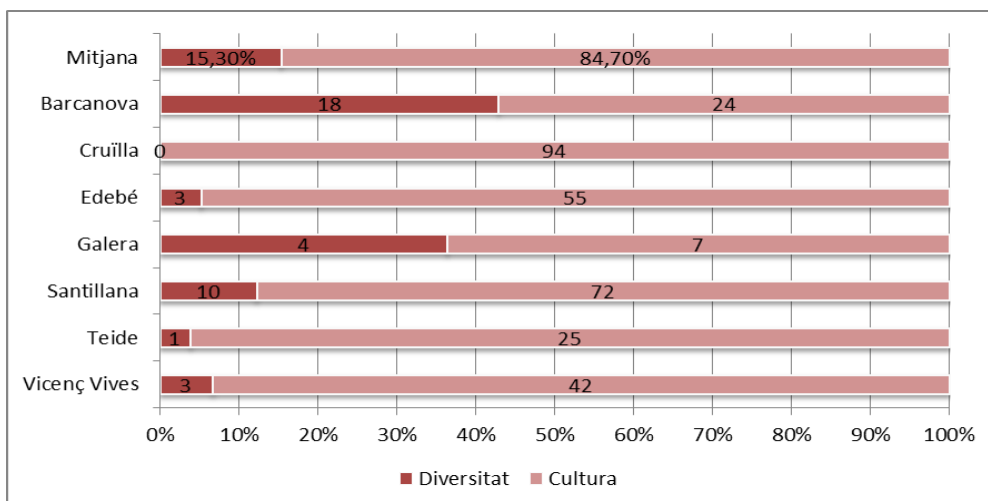
En el bloc sobre “Activitat econòmica i organització política”, totes les tres unitats sobre economia especifiquen que han de tenir una dimensió mundial (distribució de recursos al món, “grans àrees productives mundials”, “deslocalització industrial”, “globalització”). Són, doncs, continguts que permeten força marge per introduir perspectives interculturals. La unitat sobre organització política no concreta si l’abast ha de ser estatal o supraestatal i queda, doncs, a decisió dels autors i les editorials.

Tots els temes recomanats pel currículum oficial són tractats als llibres (a excepció de Cruïlla, ja que, en ser una edició antiga, es basa en el currículum oficial anterior). Però, com s’argumenta en aquest apartat, el fet de cobrir aquests temes no significa necessàriament que ho facin des d’una mirada intercultural.

Conceptes utilitzats vinculats a la perspectiva *intercultural*

Les **paraules clau lligades a la diversitat cultural són, amb diferència, les menys nombroses en el conjunt de llibres analitzats**. Aquesta perspectiva representa només el 7% de les perspectives analitzades. És, també, una perspectiva que podria ser fàcilment incorporable de manera transversal, especialment a les unitats referents a l’activitat econòmica i a l’organització política. Malauradament aquesta no sol ser la realitat dels llibres. Tot i que explícitament es posicionen a favor de la diversitat religiosa i cultural, una anàlisi amb detall del discurs implícit revela que aquesta perspectiva té un potencial de millora considerable. Com mostra la taula 39, el concepte de *cultura* és força present als llibres, però no ho és tant el de *diversitat*. *Cultura* és una paraula més polisèmica, però s’utilitza moltes vegades, en el sentit esperat, per referir-se a les amenaces d’aculturació a l’Amèrica Llatina i als països del Sud a causa de la conquesta o la globalització (en molts llibres, el concepte de *cultura* se cita de manera molt significativa a la unitat que reflexiona sobre els efectes de la globalització). La paraula *diversitat*, en canvi, és molt poc present als llibres. Una absència ben representativa de la poca presència d’aquesta perspectiva als llibres.

Taula 49. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius a la *diversitat*

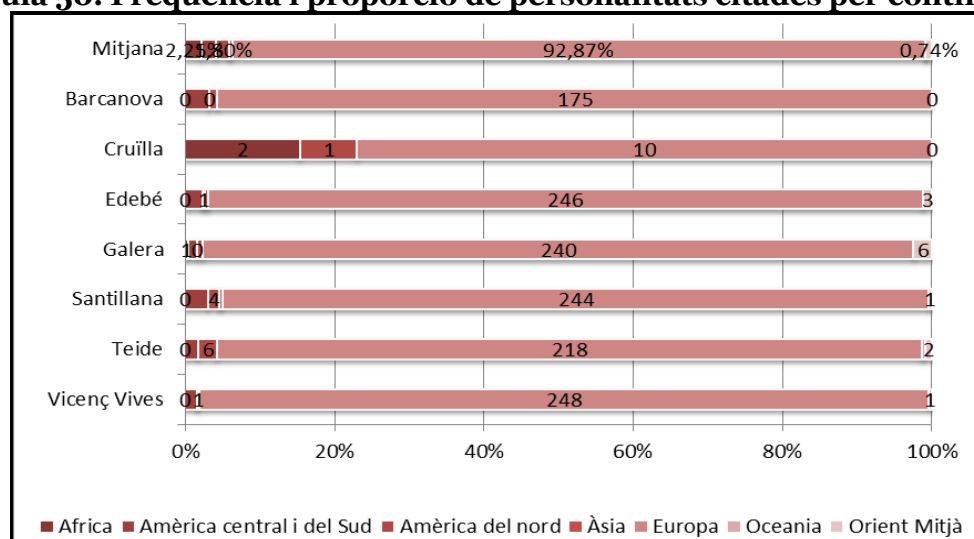
Personalitats en relació a la *diversitat*

L’anàlisi de la procedència de les personalitats citades a cada llibre revela l’escassa diversitat dels seus continents d’origen. Com es pot apreciar a la taula 40, la mitjana dels 7 llibres mostra que el 92,9% de les persones citades provenen de països europeus. El fet que **només un 7,1% de mitjana de les personalitats citades vinguin d’altres continents** mostra un tarannà clarament etnocèntric. Només un 2,2% de les personalitats provenen

d'Àfrica, un 1,9% d'Amèrica Central i del Sud, un 1,8% d'Amèrica del Nord, un 0,7% d'Orient Mitjà, un 0,4% d'Àsia i un 0,06% d'Oceania.

És pertinent recordar que, si bé el currículum regula que els continguts sobre l'“edat moderna” se centren especialment en Europa (a excepció del bloc de continguts “ampliació del món conegut”), els continguts sobre “Activitat econòmica i organització política” són molt explícits en la seva dimensió planetària. És cert que la majoria de noms propis citats provenen de les unitats d'història i no pas de les de geografia, i això sens dubte condiciona aquest resultat. Cal tenir en compte, d'altra banda, que l'anàlisi de les personalitats citades comprèn els autors i autores de fragments de textos i que en les autories dels textos s'ha observat un biaix eurocèntric, com també a les unitats de geografia.

Taula 50. Freqüència i proporció de personalitats citades per continent

Cal remarcar també que s'han identificat imprecisions en la manera com se citaven personalitats d'altres continents, com, per exemple, que diversos llibres parlen de l'emperador Moctezuma II com a Moctezuma (obviant l'emperador anterior). De les tres persones citades del continent africà, dues apareixen sense el cognom (Cruïlla), com si el fet de ser immigrant o una personalitat no coneguda justificués un tracte diferencial.

Pròpia responsabilitat en violacions de drets humans

En general, es considera que **els llibres de text descriuen amb detall alguns exemples de violacions de drets humans cap a altres civilitzacions**. Molts d'aquests exemples són recurrents en tots els llibres de text (menys Cruïlla, perquè no inclou aquesta part històrica), com la conquesta i la colonització d'Amèrica, que van implicar matances de poblacions locals (que alguns llibres, com Barcanova i La Galera, caracteritzen de “genocidi”), o la submissió a sistemes d'esclavatge com les *mitas* i les *encomiendas*, o també l'expulsió de jueus i moriscos d'Espanya.

Altres violacions de drets humans s'expliquen només en alguns llibres i/o de manera massa superficial, com és el cas del comerç triangular i l'esclavatge de persones africanes (La Galera, per exemple, ho qualifica com “una de les vergonyes més grans de la humanitat”, mentre que Teide ho verbalitza eufemísticament com un “trasllat” per “treballar” en plantacions). Altres exemples de violacions de drets humans d'altres pobles, esmentats només en alguns llibres, són l'explotació dels països del centre als perifèrics (Barcanova). També s'ha trobat a faltar reconèixer una certa responsabilitat en el suport, com a estats occidentals, a dictadures i règims d'altres països que violen els drets humans, o un major èmfasi en la responsabilitat de les multinacionals en les vulneracions dels drets laborals a altres països pel fet de no controlar la seva cadena de producció, sigui externalitzada o no.

Visió plural de la història i la geografia

A les unitats d'història, i en especial als capítols sobre l'ampliació del món conegut ("conegut" pels europeus, se sobreentén), es pot dir que, **si el discurs explícit dels llibres sol ser de respecte cap a les altres cultures, les formes moltes vegades connoten el contrari**: massa llibres, per començar, segueixen utilitzant l'expressió *descobrimt* (La Galera, Edebé, Vicens Vives), quan el currículum oficial parla de *conquesta* i *colonització*. Alguns llibres alternen les expressions *descobrimt* i *conquesta*, però *colonització* no s'utilitza en gairebé cap cas pel que fa a la conquesta d'Amèrica. Aquesta expressió, com també la de *precolombina*, emprada en la majoria de llibres, deixa molt clar el biaix del punt de vista en l'explicació d'aquest període històric. El recompte de personalitats citades en aquest capítol específic, com ja s'ha dit, mostra una clara desproporció entre els personatges citats provinents de Castella o d'altres països europeus, i aquells provinents d'altres racons del món (Edebé, La Galera, Santillana, Vicens Vives): l'exclusió de personalitats d'altres continents és una constant en tots els llibres. Un altre exemple, per acabar, és que quan s'expliquen les conseqüències de l'explotació de les mines de metalls i pedres precioses d'Amèrica Central es parla de les conseqüències per a l'economia espanyola i europea, no pas per a la població o l'economia centreamericana (Edebé, La Galera, Vicens Vives).

A les unitats de geografia hi ha força diferència en l'enfocament dels llibres. Alguns (Barcanova, Cruïlla, Teide) fan una clara aposta, com suggereix el currículum, per explicar els sectors econòmics des d'una perspectiva mundial. Altres (La Galera, Santillana) fan descripcions dels sectors econòmics molt basats en la realitat europea. Sovint hi ha una sobrerrepresentació (en imatges, esments en textos, etc.) de les potències econòmiques, fins i tot en continguts que, per importància de massa salarial o de percentatge de PIB sobre el PIB total del país, no haurien de ser els protagonistes, com el sector primari. Alguns llibres destaquen positivament per mostrar una gran quantitat de mapes del món i de diferents continents (Teide, Vicens Vives), amb projeccions diferents. La projecció de Mercator, aquella en la qual Europa surt al mig i amb un volum més gros sol ser, amb gran diferència, la projecció més habitual. Es valoren positivament els llibres que mostren el món des de diferents perspectives i amb projeccions diverses.

Es pot concloure, doncs, que queda molt per fer per avançar en la visió plural de les Ciències Socials i en la multiperspectiva,¹⁴ i deslligar-se d'una visió excessivament basada en la pròpia realitat.

Utilització de conceptes occidentals

També pel que fa a la definició d'alguns conceptes, **s'han trobat a faltar exemples alternatius** que no portin a la conclusió que **els models occidentals** són els únics existents: pel que fa a la democràcia, per exemple, i als sistemes d'organització dels estats, s'expliquen a partir d'autors i de models occidentals, i sense deixar entreveure que poden existir altres models, on l'estat té menys pes i les comunitats en tenen més, com en molts països africans. En tots els llibres, la democràcia es defineix segons els criteris occidentals i oferint exemples occidentals.

Pel que fa a l'economia, també sembla que l'estàndard del que és un país desenvolupat significa assolir una situació copiada a la realitat dels països occidentals: diversos llibres (Barcanova, Edebé, La Galera) equiparen el desenvolupament a tenir un tercer sector amb molta població activa, com si l'únic model de desenvolupament vàlid fos el calc del que actualment –i a Occident– es considera un país desenvolupat.

¹⁴. Vegeu les recomanacions del Consell d'Europa sobre multiperspectiva a l'apartat 1.2.3.

Estereotips referents a la *diversitat*

Com ja s'ha dit, els missatges explícits dels llibres proclamen els valors de la diversitat religiosa i cultural. Alguns llibres (Teide, Vicens Vives) fan un esforç notable amb un ús de les imatges que reflecteix la diversitat del món i que defuig estereotips. Altres llibres, també (Edebé, Santillana), fan una crítica a l'establiment d'una societat basada en criteris racials – gairebé de castes– amb la colonització d'Amèrica. Hi ha, doncs, exemples rellevants per afirmar que **els llibres miren d'evitar estereotips respecte a civilitzacions i poblacions d'altres cultures.**

D'altra banda, també es pot qüestionar el fet que els indicadors i els índexs que es fan servir (PIB, IDH, IPM) sempre posicionen els països occidentals en els millors llocs del rànquing, mentre que els països africans sempre queden en l'últim lloc. Aquest fet transmet una visió excessivament maniquea del món, on els països occidentals desenvolupats semblen complir bé tots els indicadors, i els no occidentals i subdesenvolupats ho fan tot malament. Seria d'agrair que els llibres transmetessin una **visió més complexa del món, menys autocomplaent amb els països occidentals** (“desenvolupats”), **que destaquí més punts positius dels països no occidentals** (“subdesenvolupats”) **i que transcendeixi les categories binàries** excessivament simplistes i estigmatitzadores. Probablement, indicadors com l'Índex de Felicitat, l'Índex de Medi Ambient o el nombre de dones caps d'estat no deixarien els països occidentals en tan bon posicionament als rànquings, però aquests no s'expliquen de manera prou rellevant als llibres.

En algun cas també s'han detectat inèrcies no reflexives, com parlar insistentment d'“amença” (Edebé, La Galera) en referir-se als turcs, quan era un país conquerit per l'imperi dels Àustria. Caldria preguntar-se si es tracta d'una amença o d'una emancipació, i per què s'utilitza l'expressió *amença* en el cas dels enfrontaments amb l'imperi Otomà i no amb altres potències. Un altre exemple, força significatiu pel que fa a assimilar islamisme amb subdesenvolupament i violència armada, és la publicació d'un mapa de conflictes armats i del grau de desenvolupament on s'especifica, com a única religió del mapa, l'islam (Cruïlla). També el fet de confondre conceptes com *arabisme* i *islamisme* (Edebé). També es qualifica les civilitzacions maies, inques i asteques com a “guerreres” (Edebé), mentre que aquest adjectiu no s'utilitza per als conqueridors.

Taula 51. Bones pràctiques sobre *diversitat* identificades als llibres

- Intent de quantificar el nombre de morts que va suposar la conquesta d'Amèrica, que es qualifica d'extermini o genocidi (La Galera)
- Descripció molt detallada i crítica de la intolerància religiosa dels Reis Catòlics (Inquisició i expulsió dels jueus), de la Pragmàtica Sanció de Felip II i de l'expulsió dels moriscos per part de Felip III (La Galera)
- Moltes imatges i mapes d'altres països, continents o del món, amb diferents projeccions, permeten transmetre una visió planetària dels diferents temes tractats (Teide)
- Activitat per exposar i posar en comú arguments a favor i en contra de la tolerància i la convivència (Vicens Vives)

El medi ambient al currículum

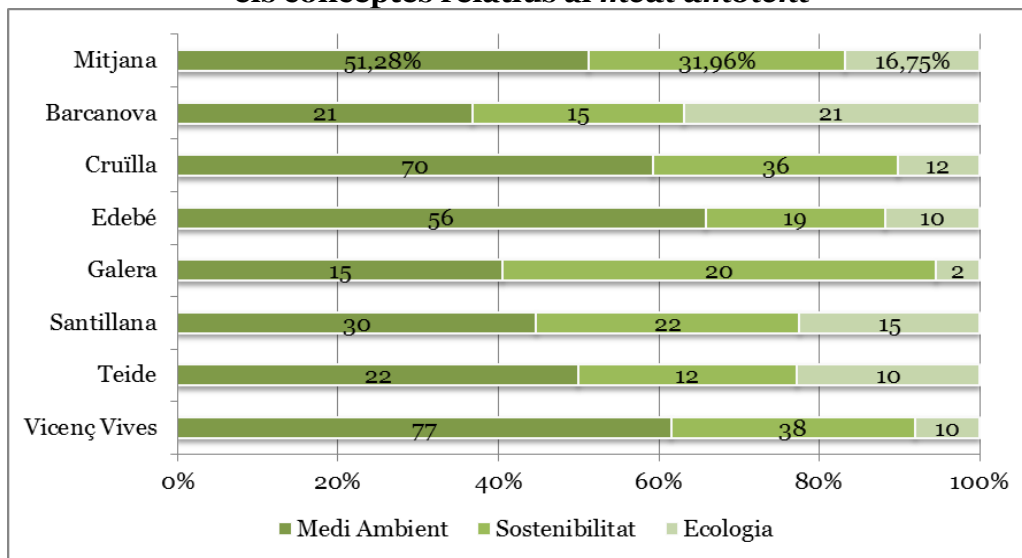
Tal com queda regulat en el currículum (vegeu la taula 1), s’espera que els llibres de text aportin reflexions relatives al medi ambient en les unitats sobre “activitat econòmica i organització política”. A les unitats d’història (bloc sobre l’“edat moderna”) no s’especifica cap contingut referent al medi ambient. Els continguts específics que s’identifiquen per al currículum són: “ els recursos naturals i la seva redistribució al món” (esmentat dues vegades), el “desenvolupament sostenible”, i els “problemes ambientals i els reptes que generen [la localització i deslocalització industrial]”.

No és banal, doncs, la dimensió que s’espera que prengui la perspectiva ambiental en els llibres de text, i val a dir que tots els llibres es mostren a l’altura d’aquesta expectativa. La perspectiva de medi ambient és present de manera prou transversal en tots els llibres de text analitzats.

Conceptes relatius al *medi ambient*

La presència de conceptes relatius al *medi ambient* als llibres no és especialment significativa: entorn de l’11% dels conceptes analitzats fan referència al *medi ambient*, a la *sostenibilitat* i a l’*ecologia*, però és destacable el grau de transversalitat d’aquests temes als llibres: efectivament, tot i que aquests tres no són els conceptes més citats, en general es troben molt repartits en les diferents unitats (de geografia, però absents en les d’història), la qual cosa permet deduir que és la **perspectiva més transversal de totes les analitzades**.

Taula 52. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius al *medi ambient*

L’anàlisi qualitativa dels llibres, però, mostra que aquest indicador de conceptes no copsa amb fidelitat la presència dels temes ambientals, ja que malgrat *medi ambient*, *sostenibilitat* i *ecologia* no són dels termes més citats, hi ha una infinitat de conceptes del mateix camp semàntic (*contaminació*, *residus*, *desforestació*, *canvi climàtic*, *biodiversitat*...), que no queden prou ben reflectits amb aquest indicador limitat a tres conceptes.

Conseqüències dels models econòmics sobre el medi ambient

Són nombrosos els impactes ambientals que queden reflectits en els llibres. Es pot dir que tots els llibres sense excepció visibilitzen les conseqüències ambientals del sistema econòmic, amb major o menor mesura. **Es parla dels efectes mediambientals de gairebé tots els sectors d'activitat econòmica**, com l'agricultura, en funció del model de producció que s'empri (Barcanova, Cruïlla, Teide, Vicens Vives): l'explotació excessiva de boscos (Barcanova, Cruïlla, Santillana), la ramaderia extensiva pel que fa al consum d'aigua i els purins (Cruïlla, Edebé, Santillana, Vicens Vives), la sobrepesca (Cruïlla, Vicens Vives), la contaminació associada a la indústria i la mineria (Cruïlla, La Galera, Teide i Vicens Vives), i, en especial, la indústria petroquímica (Vicens Vives) i l'ús de pesticides (Edebé), el turisme de masses (Barcanova, Edebé, La Galera), els transports (Barcanova, Cruïlla, Edebé, La Galera, Santillana), el tipus d'energia renovable o no renovable (Edebé, La Galera, Santillana), i l'energia nuclear (Teide, Vicens Vives)... Són moltes, doncs, les referències al medi ambient en funció del model de producció que es faci servir en els diferents sectors econòmics. Tot i que no es diu explícitament, queda clar que, com més intensiu sigui el tipus de producció, més impactes ambientals pot generar.

D'entre tot aquest panorama, una **qüestió** que es pot considerar **infrarepresentada** és la dels **problemes ambientals lligats a la deslocalització de les empreses** (circuitos de producció intercontinentals, aliments quilomètrics,), tal com prescriu el currículum (“problemes ambientals i els reptes que generen [la localització i deslocalització industrial]”): s'arriba a parlar de la distància que recorren els béns fins a arribar a ser consumits, però es tracta de manera insuficient el seu impacte ambiental, sobretot tenint en compte que està recollit com a contingut bàsic.

A banda dels models intensius de producció, aquests impactes també s'atribueixen a l'augment del consum energètic (Cruïlla, La Galera, Teide), al consum excessiu d'aigua dolça (Cruïlla), al consumisme en general (Barcanova, Santillana) o al creixement urbà (Barcanova). En general, els llibres associen aquests impactes als possibles “excessos” dels models de producció i del consum desmesurat, però no tant a la producció en si: no es qüestiona, per exemple, en cap llibre, el creixement, ni s'esmenten teories que defensen el decreixement.

Alguns dels impactes que se citen, força exhaustius també, fan referència a totes les conseqüències lligades al canvi climàtic (efecte hivernacle, pluja àcida, deteriorament de la capa d'ozó) (Barcanova, Cruïlla, Teide), a l'excés de contaminació (Cruïlla, Teide, Santillana) i de residus (Cruïlla), a la desertificació i desforestació (Cruïlla, amb mapes molt interessants), als accidents ambientals (Teide)...

Recursos naturals al llarg de les diferents èpoques

Aquest tema **es tracta en casos puntuals**. Com ja s'ha dit, els temes ambientals queden poc representats a les unitats d'història (i menys encara sota una perspectiva de medi ambient). Alguns llibres descriuen que recursos naturals com l'or i les pedres precioses van servir per comprar béns d'altres països europeus i per finançar guerres, però no pas per desenvolupar una economia pròpia i menys encara contribuir al benestar de la població. També a les unitats més actuals s'explica que els recursos naturals que condicionen les relacions socials són la relació entre els recursos naturals –sobretot minerals i fòssils– i els conflictes armats (Edebé, Teide).

Finalment, també es parla, amb una perspectiva evolutiva, dels recursos relacionats amb les energies no renovables (Teide especialment, amb projeccions de futur sobre disponibilitat d'aquests recursos).

Encara que es tracta d'exemples suficientment significatius, no són tractats en tots els llibres, per la qual cosa no es pot dir que aquest indicador es compleixi de manera general en tots els llibres.

Valoració crítica del progrés tecnològic

Se citen diferents casos especialment polèmics del progrés tecnològic, com la petjada ecològica dels productes i dels processos de producció (Santillana) en general, o més específicament els aliments transgènics (Edebé, La Galera, Teide) i l'obsolescència programada dels productes (Vicens Vives). Aquestes reflexions, però, no es generalitzen en una valoració de pros i contres dels models de producció intensius, extensius o de subsistència/autoconsum. La majoria dels llibres transmeten que els models de producció intensius són els millors, **sense relacionar** alguns dels límits esmentats **a un model econòmic en concret**.

Alhora, es presenten formes de producció alternatives, menys tecnològiques i més atentes a criteris ambientals, com el turisme sostenible (Edebé, Santillana), i, de manera més àmplia, el desenvolupament rural sostenible (Santillana), el consum d'energies renovables (Barcanova, Cruïlla), de productes de comerç just (Barcanova), el consum sostenible (Cruïlla) i de proximitat (Barcanova, Edebé), o el reciclatge (Cruïlla). Aquesta és probablement la perspectiva en la qual es presenten **més models alternatius** i hi ha més activitats que conviden a un **canvi d'actituds**.

Esgotament dels recursos

També es fan referències a l'esgotament dels recursos com els caladors pesquers (Cruïlla, La Galera, Edebé, Teide, Santillana), els boscos (Edebé, Teide, Santillana), els recursos naturals lligats a les energies no renovables (La Galera, Edebé, Teide, Vicens Vives, Santillana), en algun cas amb mapes i projeccions temporals sobre el futur (o present) esgotament d'aquests recursos. També es fa referència a l'escassetat d'aigua dolça potable (Barcanova, Teide, Santillana), la degradació del sòl (Santillana), i l'amenaça a la biodiversitat (Santillana). Si, d'una banda, totes aquestes referències són ben extenses i completes, s'ha trobat a faltar una major reflexió sobre les regulacions que permeten protegir el medi ambient. Es fa alguna referència al protocol de Kyoto (Cruïlla, La Galera), i es planteja el dilema que suposa aprovar regulacions ambientals protectores que no siguin globals, ja que poden implicar una deslocalització de les empreses mirant d'evadir aquestes regulacions (Teide). Però són molts els exemples de regulacions ambientals i de regulació de l'explotació de recursos (quotes de pesca, procés de Kimberley) que en general no queden prou reflectits al llibre. Amb aquesta absència **es perd l'oportunitat de transmetre que està a la mà de la ciutadania aplicar mesures legals de protecció ambiental**, que vagin més enllà de les accions individuals, i incideixin també (i sobretot, atès que permeten donar respostes més globals) a nivell estructural.

Taula 53. Bones pràctiques sobre *medi ambient* identificades als llibres

- Promoció d'una consciència ecologista al llarg del text (tots els llibres)
- Exposició sistemàtica dels impactes negatius que l'activitat humana (bàsicament l'economicoproductiva) té sobre el medi ambient (Vicens Vives)
- Proposta d'alternatives al model de consum devastador (consum de proximitat, comerç just, banca ètica) (Barcanova)
- Pregunta de relació amb l'entorn proper, d'investigar en una botiga de productes ecològics les especificitats dels seus productes, i valorar després els avantatges i els inconvenients de consumir productes ecològics (Cruïlla)
- Després de l'anàlisi de documents sobre l'escassetat de recursos hídrics, identificar altres recursos del planeta que es trobin en situació similar (Teide)
- Debat sobre si els països emergents tenen dret a explotar els recursos naturals sense cura del medi ambient, tal com van fer els països desenvolupats en el seu moment (Edebé)
- Activitats lligades a la reflexió sobre el consum (en gairebé tots els llibres) (vegeu el requadre de bones pràctiques sobre didàctica)

La democràcia i els drets humans al currículum

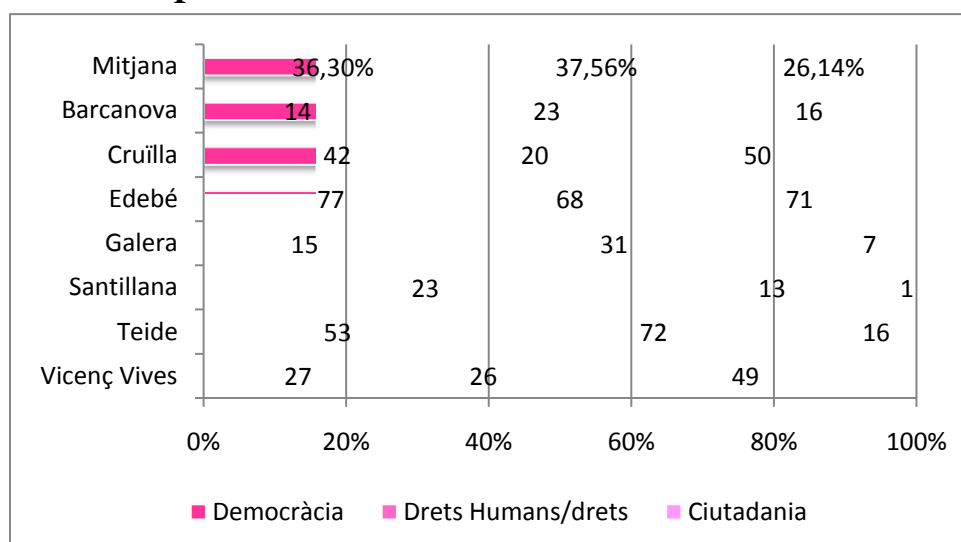
Els continguts sobre *democràcia* són una constant al currículum oficial, ja sigui al bloc d'història de "L'edat moderna" com al d'"Activitat econòmica i organització política". De l'edat moderna, s'espera una reflexió longitudinal sobre l'evolució dels diferents reptes, al llarg dels esdeveniments històrics, que han d'afrontar els estats, incloent els "Trets principals de la formació i evolució de l'estat modern", l'"Evolució social, política i econòmica d'Europa a l'edat moderna" i els "Diferents tipus de monarquies" (fent referència a "L'absolutisme i els inicis del parlamentarisme en alguns països", i, sota l'epígraf "Formació i evolució de la monarquia hispànica", als conflictes polítics i institucionals entre la monarquia dels Àustria i Catalunya. Al bloc sobre "Activitat econòmica i organització política", a més, s'especifica que cal tractar "L'organització política i la divisió del territori". Són, doncs, ben significatius els continguts relatius a la perspectiva de democràcia en el currículum, i es pot valorar que els llibres tracten tots aquests temes amb prou extensió. En aquest apartat veurem si ho fan amb prou profunditat.

En canvi, el currículum no fa referència a cap contingut relacionat amb els *drets humans*. En aquest sentit, és fàcil que els llibres de text superin aquesta absència.

Conceptes utilitzats vinculats a l'enfocament de *drets* i la *democràcia*

Per començar, s'observa una variació considerable entre els llibres en la utilització dels conceptes de *democràcia*, *drets humans* i *ciutadania*, tant pel que fa a la presència d'aquests termes (Barcanova, La Galera, Santillana els esmenten prop de 50 vegades, mentre que Edebé ho fa més de 200) com pel que fa a les proporcions (Cruïlla, un 17,8% i Vicens Vives un 25,5%). En general parlen proporcionalment poc de drets humans, mentre que Teide (51%) o La Galera (58,5%) ho fan en una proporció molt més alta.

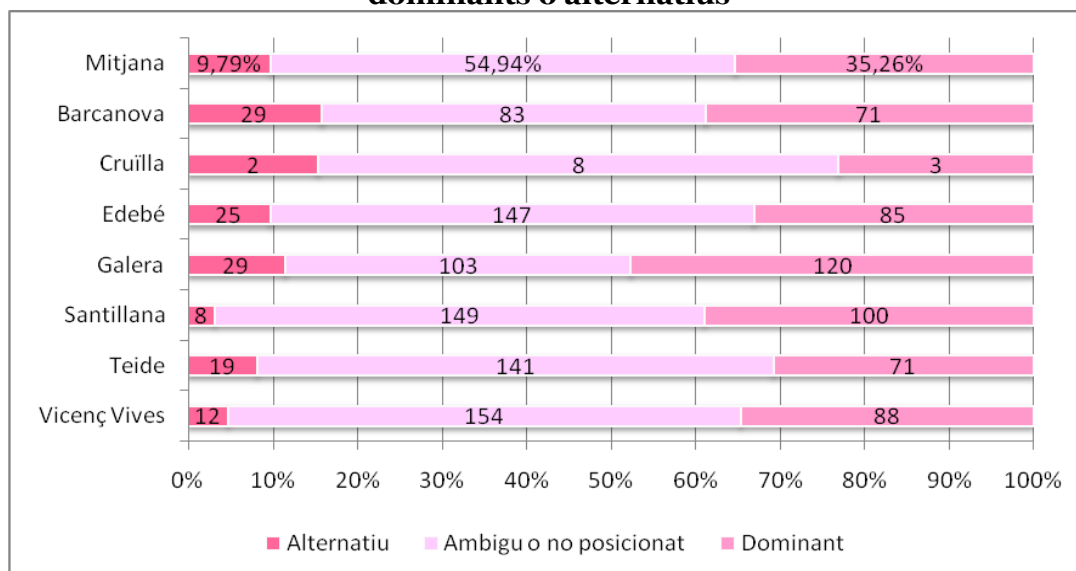
Taula 54. Freqüència i proporció en què apareixen els conceptes relatius a la *democràcia* i els *drets humans*

Val a dir que el concepte de *democràcia* es presenta molt estretament **ligat a una concepció de democràcia representativa**, consistent en l'exercici del vot i la separació de poders, però no tant a una concepció de democràcia participativa. Tot i que alguns llibres mostren exemples de lluites socials actuals, no s'acaba d'incorporar en el discurs el paper ciutadà en la democràcia. Lligat a aquesta concepció de democràcia representativa, el

concepte de *ciutadania* va sovint associat al dret al sufragi universal i a l'exercici del vot. Pel que fa al concepte de *drets* o de *drets humans*, es troba en una gran varietat de formes, tant formulats de manera abstracta com els "drets i deures" de la ciutadania, com de manera específica citant algun tractat internacional de protecció dels drets humans, o en textos que denuncien la violació d'algun dret en concret (drets laborals, etc.).

Taula 55. Freqüència i proporció de personalitats amb discursos dominants o alternatius

De les personalitats citades, la majoria (54,9%) tenen un discurs ambigu o no posicionat (els llibres no associen aquesta personalitat a un posicionament o a un altre). És el cas se molts artistes, científics, etc. Una mitjana del 35,2% representen el discurs dominant, mentre que un 9,8% advoquen per un discurs alternatiu. Aquests percentatges mostren, també, que la pràctica dels llibres de confrontar punts de vista no és tan freqüent com es podria desitjar.

Corrents ideològics en confrontació

Entre tots els llibres es troben un **nombre considerable de models ideològics en confrontació**, com la distinció entre estats democràtics i dictadures (Cruïlla, Edebé, La Galera, Santillana), els models de monarquia i república (Cruïlla, Edebé, La Galera i Teide), absolutistes i parlamentaris (Edebé, La Galera, Teide), monarquia i burgesia al Regne Unit (*whigs* i *tories*) (La Galera), estats centralistes i federals (La Galera, Teide), sistemes majoritaris i proporcionals (Edebé), partits de dretes i d'esquerres (Edebé), protestantisme i Contrareforma (Edebé, La Galera, Santillana), economia de mercat o capitalista, economia planificada o socialista, economia mixta o de subsistència (La Galera, Teide), arguments a favor de la globalització i discursos altermundistes (Barcanova, Cruïlla, Edebé, Vicenç Vives)... Són molts els exemples que es poden trobar fent la suma de tots els llibres. Aquesta afirmació sobre els corrents ideològics en confrontació sembla que contradigui les conclusions extretes de la taula 43, segons les quals la majoria de personalitats citades són neutres o reflecteixen el discurs dominant. Val a dir que totes dues afirmacions poden ser compatibles: tot i que s'expliquen diferents models, les personalitats citades sovint defensen els models dominants.

Però no tots els llibres tracten tots aquests models, i s'han detectat algunes mancances significatives, com el fet d'**ometre sistemes econòmics alternatius i pretendre que l'economia de mercat o capitalista és l'única existent**. També s'observa com, moltes vegades, la informació que s'aporta és descriptiva (i no valorativa). Si aquest fet pot semblar adient per no posicionar l'alumnat a favor d'un model o d'un altre, és lamentable, però, perdre l'oportunitat, en presentar models diferents, de demanar a l'alumnat que valori els avantatges i els inconvenients de cada model. Aquest tipus de valoracions es demanen massa

poques vegades i constitueixen oportunitats perdudes de fomentar l'esperit crític de l'alumnat.

Una altra observació és que en la majoria de casos en què es descriuen models ideològics – però també posats en pràctica– en confrontació, la comparació que es fa d'aquests models és teòrica i no mostra com han repercutit (en positiu i en negatiu) sobre la població. Cal recordar que els models polítics i econòmics existents serveixen per gestionar aspectes cabdals de la vida de les persones i que per això són tan rellevants. No s'hauria de deixar de banda, per tant, el fet d'analitzar cada model i explicar com repercuteix en la societat, bo i traslladant abstraccions ideològiques a fets econòmics i socials.

Visions de col·lectius minoritaris o marginats

Certs col·lectius minoritaris o marginats són esmentats en els diferents llibres, com la persecució dels catòlics heterodoxos i de la bruixeria durant la Inquisició (La Galera, Santillana), les revoltes pageses o, més recentment, veus discrepants a les polítiques d'austeritat de la UE (Barcanova, Cruïlla) i veus de les primaveres àrabs i el 15M (Santillana).

Cal dir, però, que si bé aquestes opinions minoritàries tenen un cert espai als llibres, **les seves pròpies veus no solen tenir-hi cabuda**. Tot i que n'hi ha algun exemple, no és fàcil trobar als llibres testimonis d'indígenes americans (en un poema a Santillana), de pagesos, de dones acusades de bruixeria, de jueus o moriscos expulsats, de dones musulmanes a qui es va prohibir portar el vel o de persones migrants (en un exercici a Cruïlla). No es pot dir, doncs, que aquest indicador tingui gaire presència als llibres.

Perfectibilitat de la democràcia

El posicionament majoritari dels llibres és, com ja s'ha dit, equiparar la democràcia al model representatiu, en detriment del model participatiu o de democràcia profunda. Tenint en compte aquest posicionament, es pot anticipar que **molts àmbits de millora del sistema democràtic queden poc reflectits**. Es parla del sufragi universal (sense esmentar les persones que en queden excloses per llei o en la pràctica) i de la divisió de poders com a condicions mínimes. Però no són tants els exemples de perfectibilitat: en un cas (Cruïlla) es recull el paper dels sindicats, de les associacions de veïns i dels moviments socials i també les possibilitats que es convoquin referèndums de consulta (una altra vegada mitjançant el vot, però com a mínim en forma de democràcia directa). També en un cas (Teide), es deplora el fet que la separació de poders a l'Estat espanyol és força qüestionable en el cas del Tribunal Constitucional, en què els jutges són nomenats pels partits polítics.

Altres temes que s'han trobat a faltar és tractar més explícitament el rol de la protesta i del conflicte com a control democràtic (en molts llibres es mostren imatges de protestes de la societat civil, però en general no s'arriba a fer reflexionar, ni tan sols en les preguntes d'alguna activitat, sobre el seu rol d'interacció i més o menys de confrontació amb les institucions. Tampoc no tenen espai als llibres la corrupció i les portes giratòries entre alts càrrecs polítics i llocs de direcció de grans empreses (en ocasions apareix la paraula *corrupció* una vegada, però molt lluny d'arribar a ser una anàlisi del que suposa com a límit de la democràcia i interferència en la presa de decisions, ni s'aporten dades ni indicadors), o els moviments de restricció de drets i llibertats a causa de l'11 de Setembre, o la retallada de drets socials amb la crisi econòmica del 2008. També s'han trobat a faltar, en positiu, l'explicació d'altres mecanismes de participació com les Iniciatives Legislatives Populars (a Catalunya i a l'Estat espanyol) o l'explicació del paper del Síndic de Greuges com a protector dels drets de la ciutadania enfront del poder de l'Estat (s'esmenta a La Galera, però sense que s'entengui que el seu rol és de defensor de la ciutadania enfront dels possibles abusos o negligències de l'Administració pública).

Violacions de drets humans

Com ja s'ha explicat en apartats anteriors, les violacions de drets humans més evidents, com la conquesta d'Amèrica Central i part d'Amèrica del Sud, el sistema de treball forçat de *mitas* i *encomiendas* a causa d'aquesta conquesta, l'expulsió dels jueus i dels moriscos, la

Pragmàtica Sanció i la Inquisició són presents en tots els llibres amb més o menys detall. Més recentment diversos llibres expliquen violacions de drets laborals als països asiàtics, com a l'Índia, Bangla Desh o la Xina.

Altres violacions de drets només són presents en alguns llibres o esmentades amb massa poca profunditat, com el comerç triangular d'esclaus africans, la massacre de la Saint-Barthélemy en el marc de les guerres entre catòlics i protestants, el saqueig de Roma... Es pot dir, per a aquest indicador, que **les violacions de drets humans es tracten suficientment als llibres**, sense ser una perspectiva especialment destacable.

És rellevant preguntar-se com s'han de tractar aquestes informacions per poder copsar-ne la magnitud (aportar xifres de quantes persones han estat afectades per una violació de drets humans determinada) i, alhora, no banalitzar aquests fets o simplificar-los en una mera xifra. En aquest sentit, es valora molt positivament la utilització de gravats, quadres i fotografies que permeten fer-se una idea de la dimensió i la gravetat d'aquests fets, sempre que s'associïn a preguntes de reflexió. En general, es pot valorar positivament el tractament dels llibres de text analitzats.

Assoliment de drets humans com a resultat de lluites socials

Alguns tractats com la Declaració de Drets del 1689 a Anglaterra, un document cabdal per als drets humans, s'explica en relació a la Revolució Gloriosa i les seves demandes de limitar el poder absolut dels monarques (Edebé, Teide, Vicens Vives). També es mostra que la militància de les sufragistes o de grups de dones ha permès assolir el sufragi universal (La Galera, Teide), mesures per afavorir la igualtat de drets entre homes i dones (Cruïlla) i que moviments socials han permès frenar les retallades en la sanitat pública a Anglaterra (Teide). Una activitat, també, proposa a l'alumnat que busqui i descrigui exemples de lluita per la llibertat o la democràcia impulsats des de Catalunya (Cruïlla). No sembla, però, que els llibres segueixin una línia clara al respecte.

En general es valora que **se citen pocs tractats actuals de drets humans** (Vicens Vives cita la Declaració dels Drets dels Infants i la Convenció per a l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra les Dones). Seria bo reflectir el corpus jurídic més significatiu de la protecció dels drets, sorgit amb la creació de l'ONU, i, també, els casos en què quedi reflectit el paper de la societat civil en el seu assoliment. Els llibres no parlen, per exemple, de la Declaració Universal dels Drets Humans, del Drets al Desenvolupament, del Dret a la Pau...

Taula 56. Bones pràctiques sobre *democràcia i drets humans* identificades als llibres

- Reflexions sobre les primaveres àrabs i el 15M, tot reflectint el paper de la ciutadania en la vida política (Santillana)
- Opinió crítica respecte a la separació de poders a Espanya (Teide)
- Pregunta de relació amb l'actualitat sobre com són considerades les minories en les societats democràtiques (Cruïlla)
- Activitat en grup per organitzar una campanya de sensibilització sobre l'explotació laboral infantil (Vicens Vives)
- Activitat en grup per organitzar una campanya de sensibilització sobre els riscos que comporta el sistema capitalista per als països pobres (Vicens Vives)

5.7. METODOLOGIA EN ELS EXERCICIS DIDÀCTICS

La metodologia al currículum

El Decret 187/2015 d'ordenació dels ensenyaments de l'Educació Secundària Obligatòria especifica les competències bàsiques que cal assolir (p. 190 en endavant), però no les metodologies o les activitats recomanades per assolir-les.

Altres documents aporten pistes més concretes, com el document *Competències bàsiques de l'àmbit social. Ciències Socials: Geografia i Història* (Departament d'Ensenyament, 2015), que defineix orientacions metodològiques per a cada competència bàsica d'àmbit, unes 22 en total, i que inclou un munt de recomanacions. Algunes d'aquestes recomanacions, rellevants per a aquest Informe són les següents:

Taula 57. Orientacions metodològiques recollides en la definició de competències bàsiques de l'àmbit social

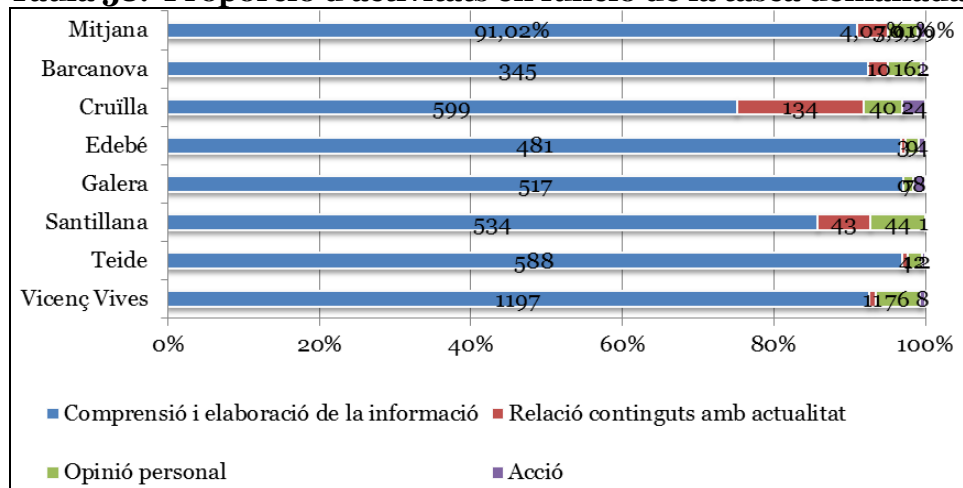
- **Cooperació:** El foment d'aquests valors requereix la creació de situacions que afavoreixin la convivència, el treball cooperatiu i la iniciativa personal, com els projectes cooperatius i la participació en serveis comunitaris (l'aprenentatge i servei) (p. 71).
- **Compromís cívic, acció:** Es proposa educar en la responsabilitat d'exercir la ciutadania activa per mitjà de la participació en els afers de la comunitat. En aquest sentit, el servei comunitari es pot considerar com un instrument curricular que garanteix que els alumnes, al llarg de la seva escolarització, experimentin i protagonitzin accions de compromís cívic i posin en joc els seus coneixements i capacitats al servei de la comunitat per tal d'aprendre a ser ciutadans des de l'exercici de la ciutadania activa (p.72).

Font: Departament d'Ensenyament (2015). *Competències bàsiques de l'àmbit social. Ciències Socials: Geografia i Història*. Barcelona: Departament d'Ensenyament. Edició on-line.

Varietat en les metodologies

La caracterització de les activitats proposades a l'alumnat als diferents llibres mostra un clar predomini de les activitats de comprensió lectora i d'elaboració de la informació. En el llibre que conté més varietat d'activitats (Cruïlla), el 75% són de comprensió lectora i elaboració de la informació. En altres casos (Edebé, La Galera, Teide), aquesta proporció supera el 95%. La mitjana de tots set llibres de text indica que un **91,02% de les activitats** comptabilitzades són de **comprensió i elaboració de la informació**, un **4,07% de relació de continguts amb l'actualitat** o amb realitats d'altres contextos, un **3,91% d'opinió personal**, i un **0,99% sobre actitud personal** o acció en el marc de la comunitat.

Taula 58. Proporció d'activitats en funció de la tasca demandada

Entre les activitats de comprensió i elaboració de la informació, predominen les activitats de comprensió lectora o d'anàlisi de dades. Entre les d'elaboració de la informació, es troben activitats lligades a competències lingüístiques, com l'elaboració de taules resum i de mapes mentals (Edebé), però són molts menys nombrosos els exemples d'activitats que mobilitzin altres competències, com per a l'elaboració d'informació estadística o l'elaboració de mapes. Malgrat l'elevat nombre d'activitats de comprensió i elaboració de la informació, es perd l'oportunitat de treballar competències addicionals a la lingüística (com la competència matemàtica o de tractament de la informació i digital).

En les activitats sobre opinió personal, s'han identificat activitats individuals i també un nombre prou significatiu de debats en grup. Pel que fa a les accions, es poden distingir les activitats que demanen a l'alumnat que formuli propostes d'acció o que les posi en pràctica directament. També es poden distingir les accions individuals de les que impliquen una interacció amb la comunitat. És significatiu veure com entre les accions individuals hi ha poques activitats que convidin a qüestionar el propi consum, i no n'hi ha cap referent a actituds en el tracte de persones o comunitats vulnerables o discriminades (accions envers persones sensesostre o amb graus severos d'exclusió), tot aprofitant la diversitat de l'aula, o sobre els mecanismes d'organització i de presa de decisió a l'aula o al centre escolar. Sobre alguns exemples d'activitats educatives que promouen accions, vegeu, més avall, l'apartat de bones pràctiques.

Cooperació entre l'alumnat

Sense ser les activitats predominants, en molts dels llibres **hi ha alguns exemples d'activitats en grup**. D'activitats cooperatives en si, destaquen els llibres de Santillana, que inclou un apartat d'Aprenentatge cooperatiu a cada unitat, i Edebé, que inclou de manera més o menys sistemàtica, activitats com el trencaclosques, el joc de paraules o el foli giratori, clàssiques del treball cooperatiu. Altre llibres proposen més aviat activitats en grup col·laboratives (no de treball cooperatiu en sentit estricte), sense divisió específica de tasques ni interdependència positiva. Siguin col·laboratives o autènticament cooperatives, aquest tipus d'activitats no són les predominants.

Tasques crítiques, problematitzadores

El fet que hi hagi una proporció tan baixa d'activitats que demanin l'opinió personal no és un indicador gaire positiu respecte al grau en què es promou el desenvolupament de l'esperit crític de l'alumnat. S'han valorat positivament els exercicis que confronten textos amb posicionaments oposats sobre una mateixa qüestió (Edebé), el comentari de notícies (Vicens Vives) i també les activitats sobre l'aprenentatge basades en problemes, en què es fa reflexionar sobre una problemàtica actual (Cruïlla).

D'altra banda, es troba a faltar, també, un ús més sistemàtic d'activitats per reflexionar sobre els avantatges i els inconvenients de diferents models econòmics o polítics. També s'ha identificat una proporció exageradament alta, i en molts llibres (Edebé, La Galera, Teide), de mapes i taules sense especificar-ne la font, l'any o fins i tot la llegenda. Aquesta manca de precisió en els llibres no ajuda gaire a poder fer una apreciació crítica de les fonts i, per tant, tampoc una lectura crítica dels continguts. **No es pot dir, doncs, que la promoció de l'esperit crític sigui una aposta majoritària dels llibres.**

Competències més treballades

Una primera reflexió referent a les competències, pertinent per a tots els llibres, és que s'observa un gran desequilibri en la promoció de coneixements, procediments i habilitats i actituds. En una inèrcia que sembla poc adaptada al plantejament per competències, els

llibres **prioritzen els coneixements molt per sobre de les habilitats i les actituds**, fins i tot en les activitats (vegeu la taula 45).

De les vuit competències bàsiques, la més treballada als llibres és, sens dubte, la “Competència comunicativa i lingüística”, que s’aplica especialment mitjançant les activitats, que, com s’ha vist, són, en més del 90%, de comprensió i elaboració de la informació. També la “Competència de coneixement i interacció amb el món físic” és present en tots el llibres, amb una visió força transversal.

Més enllà d’aquestes dues, comunes a tots els llibres, s’han identificat altres competències bàsiques, en funció de cada llibre, com: La “Competència digital i el tractament de la informació”, en llibres com Cruïlla, Teide i Vicens Vives, que tenen apartats a cada unitat per treballar mitjançant les TIC; la “Competència d’aprendre a aprendre” (Barcanova, Edebé, Santillana i Vicens Vives, amb nombrosos apartats sobre rutines de pensament, procediments, etc.), o la “Competència artística i cultural” (pel que fa a coneixements artístics, no a habilitats) (Barcanova, La Galera). La “Competència social i ciutadana”, present d’alguna manera en tots els llibres, no sembla prou significativa en cap per destacar-la, malgrat que es tracti de llibres de Ciències Socials.¹⁵

Taula 59. Bones pràctiques metodològiques identificades als llibres

- Contrapunts crítics en diversos temes presentats, bo i mostrant punts de vista alternatius, per exemple a través d’exercicis proposats o de fragments de textos reproduïts que qüestionen o aporten una visió diferent (Edebé, Vicens Vives), i vetllant per la diversitat de tipus de fonts (textos de diaris econòmics com *The Economist*, i, alhora, molts textos d’ONG) (Teide).
- Activitats que utilitzen metodologies d’aprenentatge cooperatiu (Edebé, Santillana).
- Activitats que impliquen accions personals o en la comunitat, com per exemple:
 - Impulsar campanyes de sensibilització sobre el treball infantil o els riscos del sistema capitalista sobre els països pobres (Vicens Vives)
 - Cultivar un hort (Edebé)
 - Aplicar enquestes a familiars i amics sobre els tipus de comerços on compren per tal de valorar-ne pros i contres (Edebé)
 - Elaborar un vídeo turístic per promoure el poble o la ciutat de l’estudiantat (Edebé)
 - Elaborar un pla d’empresa per crear un negoci o una iniciativa del sector social (Edebé, La Galera)
 - Escriure una carta al Comissari Europeu d’Agricultura i Desenvolupament aportant l’opinió sobre la regulació dels transgènics (Teide)

¹⁵. En aquest indicador s’han identificat les tres competències més significatives de cada llibre.

L'anàlisi dels diferents llibres de text mostra que, malgrat la seva autonomia en la decisió de continguts, els llibres segueixen força de prop el currículum recomanat, i, a grans trets, i pel que fa als continguts, mostren poques diferències entre ells. Tots els llibres són bons instruments per al treball a l'aula, cadascun amb les seves fortaleeses i les seves debilitats.

En el present apartat es recullen les principals conclusions, comunes a la majoria de llibres, per tal de formular-ne recomanacions.

CONTINGUTS I PERSPECTIVES

L'anàlisi dels continguts tractats als llibres mostra que algunes perspectives estan considerades des d'un punt de vista més transversal que d'altres, però amb grans diferències entre les unitats referents a temes històrics (història moderna i història de l'art) i geogràfics (economia i organització política). A les unitats d'història, la perspectiva de pau (o més aviat la de guerra) sembla la més constant, mentre que a les unitats de geografia les perspectives més presents són la de desenvolupament i la de medi ambient, i probablement aquesta segona és més constant que la primera. A les unitats d'història de l'art són pràcticament inexistent les sis perspectives, a banda de tenir enfocaments molt més positivistes.

La perspectiva de drets humans i democràcia, tot i no ser la més present, és probablement la més transversal entre unitats de geografia i d'història, tot i que amb grans variacions en funció dels llibres.

Finalment, les perspectives de gènere i de diversitat són les més oblidades, tant a les unitats històriques com a les contemporànies sobre economia i organització política.

Com s'ha clarificat en la introducció, i tenint en compte la limitació d'espai dels llibres i el caràcter finit dels temps lectius a l'aula, aquest Informe no pretén afegir continguts addicionals, sinó que la manera com s'expliquen els temes incorpori diverses perspectives transversals. Algunes concrecions d'aquest fet podrien ser: explicar menys conflictes armats, però amb més profunditat; reduir el nombre d'homes esmentats, i, en particular, el nombre d'homes europeus (en concret, s'ha identificat una presència excessiva de noms d'artistes i de mariners i conqueridors).

Valors i esperit crític

Els llibres solen tenir un **discurs explícit molt d'acord amb els valors de la pau, de la igualtat econòmica i social, de la igualtat d'oportunitats entre sexes o gèneres, de la interculturalitat, del respecte pel medi ambient i dels valors democràtics i del respecte dels drets humans**. La gran majoria de llibres, si no tots, inclouen afirmacions explícites a favor de tots aquests valors.

L'anàlisi dels **continguts no explícits** –dels que consten als llibres i dels que no apareixen– respecte d'aquestes perspectives, **però**, revela que **queda molt per fer perquè aquests valors arribin a transcendir tot el discurs i totes les formes del llibre**. De poc serveix que el llibre advoqui per l'entesa entre cultures i religions diferents si després un

95,4% de les personalitats que apareixen en el llibre són europees i el llibre no permet tenir més referents d'altres cultures. La mateixa reflexió es pot extrapolar a reflexions de gènere i de classe social. Cal, doncs, fer un esforç perquè aquestes perspectives quedin representades en els fons dels llibres, en la varietat dels temes tractats, més enllà d'afirmar explícitament que s'està d'acord amb aquests valors determinats.

S'ha valorat molt positivament l'exercici d'alguns llibres de contrastar fonts primàries amb diferents perspectives sobre un mateix tema. Sens dubte és una molt bona pràctica per fomentar l'esperit crític i l'argumentació sobre una determinada temàtica.

D'altra banda, s'ha valorat menys positivament el fet que la proporció d'activitats que demanen a l'alumnat formar-se una opinió crítica sobre un tema és molt baixa. Que només un 4,3% de les activitats dels llibres (mitjana dels 7 llibres) siguin activitats d'opinió personal enfront d'un 90,3% de comprensió lectora i elaboració de la informació no es pot considerar una proporció favorable al foment de l'esperit crític de l'alumnat.

És cert que potser no té sentit reflexionar sobre els valors de –o emprar els conceptes de– *drets humans o diversitat cultural* en les descripcions de moments històrics allunyats, ja que aquests són conceptes contemporanis. Però no hauria de ser el cas de les activitats, sobretot tenint en compte que una de les funcions de les Ciències Socials és entendre el nostre món actual. El que s'ha observat, però, és que només en un 4,3% de les activitats es demana relacionar els continguts amb l'actualitat o amb altres realitats. Si la funció de les Ciències Socials és proveir l'alumnat de claus per interpretar el present, **es poden aprofitar molt més les activitats per relacionar fets històrics amb l'actualitat**, i realitats econòmiques i polítiques amb paràmetres d'educació en valors. En aquest sentit, les activitats haurien de ser un mitjà clau per a l'educació en valors, però en els llibres semblen desaprovechades.

En molts llibres, finalment, s'ha trobat a faltar un major rigor en alguns aspectes. El més paradigmàtic és la gran quantitat de mapes i dades estadístiques dels quals no es coneix la font o l'any de recollida de les dades, a vegades fins i tot hi ha mapes sense llegenda. Aquest fet dificulta, sens dubte, una anàlisi crítica de la documentació de treball. Aquesta manca d'informació sobre els documents del llibre la trobem fins i tot en llibres amb activitats procedimentals que expliciten com n'és d'important tenir en compte la font d'un document. També s'ha detectat algun contingut poc actualitzat, com parlar dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (2000-2015) de l'ONU com un programa vigent, quan en el moment de publicació dels tres llibres on s'ha identificat ja estava definit o fins i tot vigent el nou programa sobre Objectius de Desenvolupament Sostenible (2016-2030).

Multiperspectiva i transversalitat

Com es deia en l'apartat anterior, s'ha valorat positivament que alguns llibres de text contraposen fonts sobre un mateix tema, per fomentar l'esperit crític de l'alumnat. Sens dubte, això contribueix a la multiperspectiva. Es pot considerar que alguns llibres, doncs, fan petits passos cap a la multiperspectiva. Cal entendre, però, que el concepte de *multiperspectiva* pot anar molt més enllà del que s'ha trobat als llibres de text: no es tracta només de contraposar fonts que opinin de manera diferent sobre un tema, sinó també aconseguir reflectir una àmplia diversitat de mires i plasmar la diversitat de les societats. Aquest punt, com veurem, queda força desequilibrat.

En les diferents anàlisis estadístiques sobre els noms propis citats als llibres (incloent-hi personalitats "històriques" i historiadors i historiadores i altres creadors d'opinió com a fonts documentals), s'han observat uns biaixos extremament pronunciats pel que fa al gènere (92,9% homes – 7,1% dones) i als països de procedència d'aquestes persones (95,4% europees - 4,6% d'altres continents). S'ha observat un biaix menor, però sempre desproporcionat respecte aquestes dimensions en la vida real, de sobrerepresentació de militars (prop del

23,6%) i d'elits (33,8%). Aquestes xifres mostren com **queda molt per fer respecte a la multiperspectiva**.

L'anàlisi de les persones citades mostra que, en el cas dels llibres analitzats, es pot parlar d'interseccionalitat. **La gran majoria de persones citades són homes, europeus i que formen part de les elits**. I la gran majoria de persones excloses als llibres són dels extrems oposats a això, amb predominança del factor de classe social i pertinença a les elits, ja que de les poques persones que se citen que són dones o provinents d'altres continents, la majoria són de classe alta (reines o consorts europees i emperadors d'Amèrica Central i del Sud o d'Àsia, o també magnats nord-americans).

Explicar la conquesta contraposant textos de la corona de Castella i de Bartolomé de Las Casas representa una certa multiperspectiva, és cert. Però podria reforçar-se amb veus d'Amèrica Central, encara que siguin més recents, o també citar autores clau de l'alterglobalització ja esmentades o el sector primari, i, a més de recollir les virtuts dels sistemes de producció tecnificats, recollir els arguments de moviments de persones en situació de pobresa extrema com el Movimento dos Sem Terra del Brasil. En aquest sentit, hi ha molt marge per reforçar la multiperspectiva, bo i compensant el greuge que afecta dones (perspectiva de gènere), persones d'altres continents (perspectiva de diversitat) i persones de classe mitjana o baixa (perspectiva de desenvolupament).

Compromís cívic i acció

La perspectiva democràtica per la qual aposten els llibres està orientada majoritàriament a una concepció de la democràcia representativa basada en el vot i no tant en formes de participació més directa. Potser per aquest motiu, els exemples de foment del compromís cívic i l'acció ciutadana no són tan nombrosos com els esperats (menys de l'1%).

D'una banda, i pel que fa a les actituds, un punt fort dels llibres és la promoció d'actituds cooperatives. Gairebé tots els llibres proposen activitats en grup (col·laboratives) i algunes proposen activitats autènticament cooperatives. S'ha identificat la reflexió sobre altres actituds (referents al consum propi o a l'acollida de persones nouvingudes) que, sens dubte, implica una consciència de l'impacte de les accions personals en el funcionament de la societat.

RECOMANACIONS

D'acord amb les observacions recollides al capítol comparatiu entre els llibres de text i les conclusions aquí esmentades, es poden formular un seguit de recomanacions a les editorials i autors dels llibres de text.

Val a dir que les 30 recomanacions que es van formular a l'Observatori de Llibres de Text anterior, publicat el 2013, encara són vigents i que, la majoria, podrien replicar-se en aquest Informe (vegeu les 30 recomanacions, per a cadascuna de les perspectives analitzades, a l'annex 2 d'aquest Informe). Tot i així, i amb un esforç de simplificació, s'apunten tres grans línies de treball per vetllar per la incorporació de les perspectives d'educació per la pau, el desenvolupament, de gènere, d'interculturalitat, de medi ambient i de drets humans i democràcia als llibres de text:

- ➔ Vetllar per una **major transversalització de les perspectives** de valors de pau, desenvolupament, medi ambient, drets humans, i, en especial, les de gènere i diversitat cultural, tot planificant anticipadament com constaran aquestes perspectives als diferents capítols dels llibres, més que en capítols puntuals.

- Revisar els continguts tractats i les personalitats esmentades per tal de **no sobrerrepresentar narratives de les elits occidentals masculines**, sinó que reflecteixin la diversitat de la societat, inclosos els col·lectius més vulnerables o discriminats. Per tal d'aconseguir-ho, seria recomanable reduir el nombre d'homes occidentals que se citen (com a personatges destacables o com a fonts d'informació), i, alhora, vetllar per equilibrar que les proporcions de persones citades i els continguts que aporten siguin més semblants a les proporcions reals de la societat mundial pel que fa a ser civils/militars, dones/homes, classe baixa/mitjana/alta, altres continents/europea...

- Assegurar que una **major proporció d'activitats** permetin posar en pràctica les habilitats de **pensament crític** (com a mínim un 20% de les activitats), la **relació amb l'actualitat** (com a mínim un 20% de les activitats), i el **compromís cívic** (actituds, acció) (com a mínim un 20% de les activitats). És mitjançant les activitats que sembla més adient incorporar les reflexions d'educació en valors a través de les diferents perspectives analitzades.

BOTEY, J. (dir.) (2013). *Observatori de Llibres de Text. Anàlisi dels llibres de text de Ciències Socials des d'una perspectiva de pau (quart d'ESO, 2008-2011)*. Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau.

http://icip.gencat.cat/web/.content/continguts/publicacions/documents_i_informes/arxius/observatori_de_llibres_de_text_maquetat.pdf

CASTAÑAR, Jesús (2013). *Teoría e historia de la revolución no violenta*. Barcelona: Editorial Virus.

CHOU, Pei-I. & TING, Hsiu-Jung (2016) "How closely related are the national curriculum and the global dimension? A content analysis of the global dimension in elementary school textbooks in Taiwan". *Asia Pacific Educ. Rev.*, p. 1-11. doi:10.1007/s12564-016-9437-6

<http://link.springer.com/article/10.1007/s12564-016-9437-6>

CORNET, Jacques; WAAUB, Pierre; MIGUEL SIERRA, Adélie; TENAERTS, Marie-Noëlle; DENNE, Hélène (2015). *L'Éducation à la Citoyenneté Mondiale dans les écoles de l'enseignement secondaire de la Fédération Wallonie Bruxelles. Rapport final*. Brussel·les: HELMO.

Decret 187/2015, de 25 d'agost, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria. DOGC, núm. 6945, 28 d'agost de 2015.

<http://portaldogc.gencat.cat/utilesEADOP/PDF/6945/1441278.pdf>

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (2015). *Competències bàsiques de l'àmbit social. Ciències Socials: geografia i història*. Barcelona: Departament d'Ensenyament. Edició on-line.

<http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/colleccions/competencies-basiques/eso/eso-social.pdf>

MASSIP, C.; BARBEITO, C.; EGEA, A; FLORES, M. (2017) *L'educació per al desenvolupament crítica i transformadora des d'un enfocament competencial*. Barcelona: Graó (pendent de publicació)

ORMAZÁBAL, Sabino (2013). *500 ejemplos de no violencia. Otra forma de contar la Historia*. Guipúscoa: Bidea Helburu.

<https://archive.org/details/500EjemplosDeNoViolencia.OtraFormaDeContarLaHistoria>

PINGEL, Falk (2010). *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. 2nd revised and updated edition*. París/Braunschweig: UNESCO/Georg Eckert Institute For International Textbook Research.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188E.pdf>

STRADLING, Robert (2003). *La multiperspectivité dans l'enseignement de l'histoire: manuel pour les enseignants*. Estrasburg: Conseil d'Europa.

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680494153>

UNESCO (1990). *Recomendaciones para un uso no sexista del lenguaje*. París: UNESCO. Edició on-line. <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001149/114950so.pdf>

UNESCO (1999). *Guidelines on gender neutral language*. París: UNESCO. Edició on-line. <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001149/114950mo.pdf>

UNESCO (2016). “Textbooks pave the way to sustainable development”. *Policy Paper*, 28. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002467/246777E.pdf>

WILKENS, H.J. (2011). “Textbook approval systems and the Program for International Assessment (PISA) results: A preliminary analysis”. *IARTEM e-Journal*, vol. 4, núm. 2, p. 63-74.

ZABALA VIDIELLA, Antoni (1995). *La práctica educativa. Cómo enseñar*. Barcelona: Graó.

8.1. GUIÓ D'INDICADORS PER A LA VALORACIÓ DE LES PUBLICACIONS

Document analitzat: Autoria (any) Títol, Ciutat:Editorial.

Nivell educatiu: 3r ESO

Persona que fa l'anàlisi: ...

D'acord amb les recomanacions de la UNESCO (2010: 31), l'Informe analitza tant els continguts dels llibres de text (a través d'indicadors relacionats amb sis cossos temàtics) com la didàctica (mitjançant l'anàlisi de les metodologies d'aprenentatge proposades als llibres de text).

Pel que fa als **continguts temàtics** (pau, conflicte, violència i guerra; conflicte social i pobresa; gènere; diversitat; medi ambient; i democràcia i drets humans), s'ha apostat per tenir una mirada actual de la història. Conscients que *democràcia* o *drets humans* són conceptes relativament nous, i que la preocupació pel *gènere*, per la *diversitat cultural* o pel *medi ambient* són actuals, considerem tanmateix que són mirades que es poden aplicar al passat. Les historiografies no són úniques i defensem, en aquest estudi, una historiografia enriquida de les sis visions esmentades.

Cadascun d'aquests temes s'analitzarà, en primer lloc, de manera quantitativa, tot revisant la rellevància de cadascun dels sis temes en el llibre de text, i, en segon lloc, de manera qualitativa, bo i analitzant el tipus de conceptes, de connotacions i de valors que transmeten el discurs i les imatges, i, a continuació, mitjançant indicadors de síntesi que facilitaran la comparació entre els llibres de text.

Pel que fa a la **didàctica**, i d'acord amb una concepció de l'educació que no tan sols transmet continguts, sinó que forma les persones, es revisaran els tipus d'aprenentatge que promouen els llibres i les habilitats (esperit crític, cooperació, implicació en l'entorn).

1. PAU; CONFLICTE; VIOLÈNCIA; GUERRA

Aquest tema recull l'anàlisi de com es tracten continguts com a:

- Identificació de la naturalesa del conflicte. Per exemple: social (classe); polític; dinàstic; colonialisme; imperialisme cultural, identitari, religiós; recursos naturals...
- Distinció entre conflicte social, violència armada, pacifisme i no-violència.
- La consciència latent a favor de la militarització: despeses militars, legislació, propaganda de guerra, justificacions, religió...
- Les imatges mostren aspectes destructius de la violència, no glorifiquen la violència armada...

A. Indicadors quantitius:

1.A.1. Freqüències dels conceptes (i derivats): *pau, conflicte, violència i guerra*.

1.A.2. Proporció de personalitats citades civils i militars.¹⁶

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

¹⁶. Pel que fa a l'anàlisi de les personalitats citades (comptabilitzar només una vegada els noms repetits. tenir en compte els noms de les persones que apareixen a les activitats i a peu d'imatge).

- 1.B.1. Explica les causes estructurals dels conflictes?
- 1.B.2. La guerra es presenta com un fet evitable (parla de diàlegs, negociacions prèvies...)?
- 1.B.3. Presenta les conseqüències sobre les persones (nombre de víctimes, danys...)?
- 1.B.4. Parla de possibles estratègies no-violentes?

2 – CONFLICTE SOCIAL; POBRESA

Aquest tema recull l'anàlisi de com es tracten continguts com:

- Relacions capital-treball, pobresa, món rural, industrialització, lluita de classes, reforma, revolució...
- Colonització, imperialisme, esclavitud...
- Concepte unilineal de progrés, teoria de la dependència...
- El creixement demogràfic...
- Tercer Món i globalització.
- Representació gràfica de les diferents classes socials.

A. Indicadors quantitius:

- 2.A.1. Freqüències dels conceptes (i derivats): *desenvolupament, pobresa, desigualtat*.
- 2.A.2. Proporció de personalitats citades de les elits i no privilegiades.

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

- 2.B.1. Presenta la pobresa com el resultat d'una causa estructural (no com un fet fortuit)?
- 2.B.2. Explica les conseqüències socials dels models polítics i econòmics?
- 2.B. 3. En el model de desenvolupament, s'hi consideren més factors que només els econòmics?
- 2.B.4. Es parla del perquè de la presència de majories oprimides?

3 – GÈNERE

Aquest tema recull l'anàlisi de com es tracten continguts com:

- Igualtat, gènere...
- Qüestionament dels rols tradicionals home/dona.
- Valors implícits en el tractament de la dona: igualtat, submissió, dependència, valentia...
- Referència a la discriminació de la dona, lluites feministes...
- Tractament del gènere a les imatges.

A. Indicadors quantitius:

- 3.A.1. Freqüències dels conceptes (i derivats): *dona, home, gènere*.
- 3.A.2. Proporció de personalitats citades homes i dones.

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

- 3.B.1. Anomena dones (escriure els noms) que apareixen en un rol de lideratge o altre (víctimes, líders, agents de canvi, intel·lectuals...).
- 3.B.2. Aporta una visió de gènere transversal a altres temes (perspectiva de gènere en temes de pau i violència, economia i pobresa, participació en les institucions, etc.).
- 3.B.3. Utilitza un llenguatge sensible al gènere (no sexista)?
- 4.B.4. Tracta els temes de gènere sense prejudicis sexistes o masclistes.

4 – DIVERSITAT

Aquest tema recull l'anàlisi de com es tracten continguts com:

- Cultura, identitat, llengua, estructura social, diversitat cultural, subcultura, raça...

- Etnocentrisme, eurocentrisme, invasió cultural, etnocidi, genocidi...
- Relacions entre grups: interculturalitat, multiculturalitat, assimilació, integració...
- Identitat política, nació, nacionalisme...
- Connotació de conceptes: *descobriments*...
- Tractament de les imatges (per exemple: mapes i representacions d'altres regions no occidentals, cultures...).

A. Indicadors quantitius:

- 4.A.1. Freqüències dels conceptes (i derivats): *diversitat, cultura*.
- 4.A.2. Proporció de personalitats citades per continents.

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

- 4.B.1. Fa menció de la responsabilitat pròpia en violacions de drets humans a altres *civilitzacions*?
- 4.B.2. Té una visió plural, no etnocèntrica ni eurocèntrica, dels processos històrics, dels models de vida, de producció...?
- 4.B.3. Desvincula el concepte *democràcia, drets humans, dels models occidentals*?
- 4.B.4. Tracta la diversitat sense prejudicis racistes o xenòfobs.

5 – MEDI AMBIENT

Aquest tema recull l'anàlisi de com es tracten continguts com:

- Distinció entre el desenvolupament i el creixement econòmic.
- Indicadors que utilitza (només els econòmics [PIB, consum...], o també cultura, educació, etc.).
- Conseqüències del creixement econòmic.
- Contaminació medioambiental: Terra; Residus, Aire-CO₂; Aigua, mar i rius...

A. Indicadors quantitius:

- 5.A.1. Freqüència dels conceptes (i derivats); *medi ambient, sostenibilitat, ecològic*.

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

- 5.B.1. Visibilitza els problemes ambientals, les causes i les conseqüències, que generen els models econòmics?
- 5.B.2. Parla dels recursos per a cada època i com hi influeixen les relacions socials?
- 5.B.3. El *progrés tecnològic* és presentat de manera crítica i connectat amb dinàmiques socials, econòmiques i polítiques?
- 5.B.4. Destaca que alguns recursos naturals s'esgoten?

6 – DEMOCRÀCIA; RÈGIMS POLÍTICS; DRETS HUMANS

Aquest tema recull l'anàlisi de com es tracten continguts com:

- Identificació de *democràcia amb vot*, diferència entre democràcia formal i representativa.
- Moviments socials i Nous moviments socials.
- Explicació de desigualtats davant de la llei o existència de diferents privilegis/drets en funció del col·lectiu.
- Referències a lluites per drets i llibertats.
- Vinculació dels DH a l'origen de les democràcies liberals occidentals i al relativisme cultural...
- La inqüestionabilitat del dret a la propietat privada.
- Drets individuals, drets col·lectius, generacions dels drets humans.

A. Indicadors quantitius:

- 6.A.1. Freqüències dels conceptes (i derivats): *democràcia, drets humans, ciutadania*.
6.A.2. Proporció de personalitats citades amb discursos de manteniment de l'ordre establert o alternatius.

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

- 6.B.1. Explica correctament els corrents ideològics/polítics en confrontació (moviments socials alternatius, contradiscursos...)?
6.B.2. Té en compte l'opinió dels col·lectius marginats o del *poble*?
6.B.3. Mostra la democràcia com un sistema obert susceptible de millores?
6.B.4. Reflecteix l'assoliment dels drets humans vinculat a processos de lluita?
6.B.5. Tracta la violació de drets (vida, llibertat, treball, igualtat, expressió, autodeterminació)?

7 – DIDÀCTICA

Aquest apartat recull l'anàlisi de les metodologies proposades al llarg del text i de fins a quin punt aquestes promouen coneixements que van més enllà dels continguts:

- Promoció de la reflexió crítica, la capacitat d'interrelacionar temes.
- Capacitat de transformar coneixements en actituds i comportaments.
- Grau de promoció de les competències bàsiques, i en especial la social i ciutadana.
- Grau de transversalització dels temes (pau-violència; desenvolupament-desigualtats; gènere...).

A. Indicadors quantitius:

- 7.A.1. Tipus de tasques més demanades.¹⁷
7.A.2. Presència dels diferents temes al llarg de les unitats (freqüència 1.A.1.; 2.A.1.; 3.A.1.; 4.A.1.; 5.A.1.; 6.A.1. per capítols).

B. Indicadors qualitius: Fins a quin punt el llibre de text:

- 7.B.1. Promou, a través de la metodologia, la cooperació entre l'alumnat i el treball en equip?
7.B.2. Proposa activitats crítiques, problematitzadores i emancipadores?
7.B.3. Promou les competències bàsiques: assenyalar la competència treballada que no sigui la núm. 1 (Competència comunicativa lingüística i audiovisual).¹⁸

¹⁷. 1 = Comprensió del document (comprensió lectora, identificació de la informació bàsica del mapa, quadre, etc.); 2 = Elaboració de la informació (mapes mentals, resums, etc.), anàlisi; 3 = Relació dels continguts de la unitat amb la comprensió de l'actualitat; 4 = Opinió personal; 5 = Acció.

Comptabilitzar: Nombre total d'activitats:...; Nombre d'activitats 3:...; Nombre d'activitats 4: ...; Nombre d'activitats 5: ...

¹⁸. Les vuit competències bàsiques són: 1) Competència comunicativa lingüística i audiovisual; 2) Competències artística i cultural; 3) Tractament de la informació i competència digital; 4) Competència matemàtica; 5) Competència d'aprendre a aprendre; 6) Competència d'autonomia i iniciativa personal; 7) Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic; i 8) Competència social i ciutadana.

8.2. RECOMANACIONS DE L'INFORME DE L'OBSERVATORI DE LLIBRES DE TEXT (2013)

RECOMANACIONS GENERALS

1. Prioritzar el tipus de continguts i la manera de donar-los per davant de la seva quantitat. Atès que l'espai és finit, a fi de donar sentit d'unitat al procés històric caldria que els textos remarquessin més les línies de fons de la història, allò que és la causa dels fets que apareixen a la superfície.
2. Aprofundir sobre els reptes que representa la incorporació d'una perspectiva basada en el treball per competències. Definir l'estructura del llibre d'acord amb les competències, sense excloure que a cada unitat hi puguin aparèixer altres valors de manera transversal.
3. Aprofitar també els documents per transmetre una visió més crítica de la història (caricatures, textos amb visions diferenciades i, si pot ser, des del punt de vista de la població, per compensar el fet que el text narratiu sovint se centra en la història de les elits).
4. Revisar críticament l'ús de conceptes (com ara *pau*, *conflicte*, *violència* o *pobresa*), a més del llenguatge i les expressions tradicionalment incorporats a la historiografia.
5. Reflexionar sobre la pertinència de seguir un plantejament dels llibres de text basat en una perspectiva únicament cronològica, en comparació amb una de tipus temàtic.

RECOMANACIONS SOBRE PAU-CONFLICTE-VIOLÈNCIA-GUERRA

6. Considerar les conseqüències que les guerres tenen sobre la població, a banda de les conseqüències polítiques.
7. Reflectir que els conflictes també es poden resoldre de manera no-violenta, tot mostrant més exemples de resistència no-violenta i reflectint el fet que les lluites socials són conflictes que poden aportar transformacions socials.
8. Visualitzar que les decisions dirigides a donar respostes violentes als conflictes sovint tenen responsables que es poden identificar, de manera que l'exercici de la violència no quedi impune.
9. Valorar la pertinència d'explicar un esdeveniment davant del risc de trivialitzar l'ús de la violència (risc derivat, per exemple, de la necessària brevetat dels continguts). Parlar especialment d'aquells conflictes dels quals es puguin explicar les causes i les conseqüències sobre les persones i el medi ambient.

RECOMANACIONS SOBRE CONFLICTE SOCIAL-POBRESA

10. Transmetre el fet que la pobresa no és un fet fortuït, sinó que depèn de decisions associades a uns models econòmics o a uns altres.
11. Tractar el concepte i les tipologies de pobresa i la relació entre la pau i la justícia.

12. Incloure la satisfacció de les necessitats bàsiques de totes les persones i la reducció de la pobresa i les desigualtats, com a repte constant al llarg de la història, tot visibilitzant la problemàtica.

RECOMANACIONS SOBRE GÈNERE

13. Mostrar el paper de la dona en la història, bo i reflectint la contribució de dones destacades en el procés històric. Tenir-les presents com a col·lectiu social encara que no hagin estat protagonistes de fets rellevants. Visibilitzar la història viscuda des de l'àmbit quotidià, comunitari i familiar, en el qual les dones tenen un paper important al llarg del temps.

14. Incorporar l'evolució de les relacions de sexe i de gènere al llarg del procés històric, les seves bases econòmiques, socials i polítiques. Explicar els processos de lluita vinculats a l'equiparació de drets de les dones, però també lligats als models familiars i d'identitat sexual.

15. Explicar, com a contraexemples, els moments històrics en què hi ha involucions quant a les relacions igualitàries (nazisme, franquisme, etc.).

16. Vetllar per un ús no sexista del llenguatge. Evidenciar, quan els textos històrics utilitzen la paraula *homes* o *éssers humans*, a quin col·lectiu s'estan referint (als homes i dones o només a la població masculina). Reflexionar sobre el context històric en què això es produeix.

RECOMANACIONS SOBRE DIVERSITAT

17. En el cas de les independències o de la descolonització, diversificar el punt de vista i incorporar també el punt de vista dels països descolonitzats.

18. Ser autocrítics, reconèixer les violacions pròpies dels drets humans.

19. Sense deixar de ser crítics amb altres cultures, posar una especial atenció a no parlar-ne a partir de prejudicis o estereotips i promoure'n el coneixement. Evitar mostrar les altres cultures com blocs homogenis i fugir de la seva equiparació amb tendències integristes.

20. Mostrar la temàtica de la immigració des de la comprensió de les causes i la valoració de la riquesa de la diversitat cultural.

RECOMANACIONS SOBRE MEDI AMBIENT

21. Incorporar una visió crítica respecte al consum de recursos i matèries primeres, amb especial èmfasi en els recursos d'altres països (lligats a les colonitzacions) o els que són de bé comú (aire, aigua, etc.).

22. Convidar a la reflexió sobre l'impacte en el medi ambient dels diferents models de producció, en especial en referència a la Revolució Industrial, la descripció del model econòmic capitalista basat en el consum, o l'impacte de les armes químiques i nuclears.

23. Considerar la reflexió sobre l'impacte de l'activitat humana en generacions futures.

RECOMANACIONS SOBRE DEMOCRÀCIA-RÈGIMS POLÍTICS-DRETS HUMANS

24. Destacar i celebrar els esdeveniments nous de cada avenç social per l'aprofundiment de la democràcia i dels drets humans.
25. Incorporar el vocabulari de l'enfocament de drets, tot reflectint que la satisfacció de les necessitats bàsiques és un dret inalienable de les persones.
26. Descriure corrents ideològics, bo i destacant les fortaleses i les crítiques a cada model.

RECOMANACIONS SOBRE METODOLOGIA

27. Diversificar el tipus de documentació associada, escollint fonts primàries que permetin visualitzar els diferents punts de vista i fomentin així l'empatia i l'esperit crític.
28. Diversificar el tipus d'activitats proposades, per tal de fomentar els diferents tipus de competències de l'alumnat, fomentar el treball cooperatiu, diferents formes d'expressió, l'esperit crític, la implicació en l'entorn, etc.
29. Proposar activitats de tipus socioafectiu per treballar l'empatia cap a les perspectives i els sentiments d'altri. Especialment en relació amb el treball en valors.
30. Vetllar perquè l'ús de les imatges d'impacte estigui acompanyat per la reflexió i la valoració ètica.